

ATLAGIĆI

"Bosanski Muhamedovci u veliko slave begove Atlagiće.U junačkim, još više u ženskim pjesmama veoma se često spominju ti begovi: beli znadoše stati na mejdanu i cijeniti ljepotu djevojačku."¹

Bjelo Ljevno, sokolovo gnjezdo,
U tebi se sokolići legu,
sokolići bezi Atlagići,
golubice Firdusovke mlade.

Narodni pjevači i zapisivači narodne predaje utrkivali su se u glorifikaciji begova Atlagića, koji ostaviše dubok pečat u bosanskoj povijesti. Ne bez razloga: davali su paše, beglerbegove, sandžakbegove, alajbegove, kapetane, mustahfize i bez titule junake koji su živote ostavljali širom Turskog carstva. Ali, u njihovoj lozi su se rađali i tankočutni pjesnici.

Porijeklo im je sakriveno u tami prošlosti. Atlagići će se javiti već 1526. u presudnoj bici na Mohačkom polju, gdje dvojica od njih poginuše. Pod ovim prezimenom, pak, javljaju se iza definitivnog osvajanja utvrde Klis kojom je okončano teritorijalno osvajanje srednje Dalmacije i postignuta relativna sigurnost graničnih prostora Hercegovine i jugozapadne Bosne. Turci su desecima godina opsjedali i napadali ovu stratešku tvrđavu iznad Splita, ali osvojiti je nisu mogli. Uspjevaju to tek 1537. godine. U bici koja se odigrala te godine iznad Solina, pri pokušaju Nijemaca i Talijana da obrane Klis, turske snage, predvođene Šibenčaninom Muratbegom Tardićem,² teško poraziše neprijatelja koji se navratnatos povlačio. Posljednji se povukao kapetan Petar Kružić, dugogodišnji gospodar Klisa, prema lađi usidrenoj u Solinu, ali ga na samom brodu posječe janjičarski **atl-i-aga** i glavu odnese Muratbegu Tardiću. Za ovog atl-i-agu (zapovednika konjice) vezan je nastanak prezimena i loze Atlagića, jer se drži da im je on predak.³ Atl-i-aga je morao biti i učesnik bitke na Mohačkom polju. U oba slučaja, i Mohač i Klis, vezani su za istu osobu - Husrevbega, pa su, jasno, i ovi Atlagići dio vojske kojom je Husrevbeg vodio vojne operacije. Za zasluge Atl-i-aga i njegovi potomci dobili su velike posjede u Dalmaciji i Bosni.

Prvo pominjanje prezimena sa korijenom Atli (konjanik) nalazimo 1485. na području Rame, Neretve i Visokog gdje je zjamet zaima Mustafa-bega Atl-i-oglu-a (Atlijev sin, Atl-ić), te 1489. kada na tom području zjamet ima njegov sin Hasan-beg.⁴

Atlagići se od sada javljaju kao hanedanska porodica, koja je begovala u Livnu.⁵ Nakon prvog kliškog sandžak-bega Murat-bega Tardića, Malkoča i Sokolovića ovu će dužnost od Mustaj-bega preuzeti **Zulfikar-paša Atlagić** 1609. godine, u rangu paše sa dva tuga, nadaleko poznat "kao hanedan i sirotinjska majka". Vrijednost hasa kliškog sandžak-bega iznosila je 1660. godine 43.500 akča. Na tom položaju je ostao do 1615. kada je njegov nasljednik, Piri Deli-paša Samoborac (Samobor kod Goražda),

¹ K.Hörman: Narodne pjesme muslimana u Bosni i Hercegovini, Svjetlost, Sarajevo, 1990. str.604.

² Osvajanje Klisa je, od 1521., dio dvadesetogodišnjih ratnih operacija znamenitog bosanskog sandžaka Husrevbega usmjerenih prema Dalmaciji, sa ciljem osvajanja gradova i utvrđenja i konačnog definiranja granica i drugih odnosa sa Mletačkom republikom. U to vrijeme Husrev-beg često boravi u Livnu koje je ishodišta tačka ovih operacija. Sa svojom porodicom ovdje ga, u proljeće 1532., očekuje njegov zamjenik Muratbeg Tardić, poturčeni Šibenčanin, budući osvajač Klisa i prvi mutesarif (sandžak-beg) Kliškog sandžaka. Govorilo se, u to vrijeme, da će Husrevbeg svoje sjedište premijeti u Hlivno, po sultanovoj naredbi, a da će livanjski vojvoda Muratbeg stvoriti svoj sandžak u novoosvojenim krajevima. Navodi iz ovog pisma, poslanog senjskom kapetanu Erazmu Saneru, 6.4.1530., pokazali su se kao neutemeljena nagadanja. Vidi: S.M.Traljić: Husrevbegov boravak i rad u Dalmaciji, Analji GHB, knj.V-VI, Sarajevo 1978., str. 12-13.; Zagreb Marko Perojević: Orao sa Klisa, A3 data, 1997. str.142.

³ Poznato je da je jedan dio bosanskomuslimanskog plemstva nastao od visokih osmanskih činovnika ili istaknutih vojnika koji su služili u Bosni, tu dobili timare i zjamete i tu, na koncu, ostali. Pored Atlagića takvog porijekla su, poznato je, Čengići, Miralemi, Ulampašići, Skenderpašići i, vjerovatno, Lakišići i Malkoči-Dugalići.

⁴ A.Nametak: Atlagići u povijesti i narodnoj tradiciji., Poseban otisak iz knjige Zbornik za narodni život i običaje, Zagreb, 1964, str.183. Autor, sa rezervom da o tome nema dokaza, dopušta mogućnost da su ovo preci Atl-i-age.

⁵ Hanedan je prvak u gradu koji je držao besplatan konak za putnike. U blizini čaršije u Livnu nalazila se, 1660., Handan-čehajina (Handan kethüdasi) česma sa natpisom:

Dašti čistog karaktera reče njen kronostih:
"Ovo je česma čiste vode"

Kemura je proračunao da je datum podizanja česme 981.godina (1573.). Putopis Evlije Čelebije, prevod, uvod i komentar H. Šabanović, Svjetlost, Sarajevo, 1967.str.139-140.

došavši u Hlivno "bez ikakvog razloga pogubio Zulfikar-pašu Atlibegovića, koji je tamo važio za drugog Hatema, a po svojim vrlinama bio ravan Muhamedu Šejbaniju".⁶ Imao je sina **Derviš-pašu**.

Zulfikar-pašin brat ili sin, **Ahmed-beg**, po kome će se porodica vrlo često nazivati i **Atlibegović** daje jednom svome sinu ime Zulfikar, a drugome Isa-j-beg. Zulfikar-beg se pominje 1621. kao jedan od onih koji najviše napada na šibensku kрајину. I Isa-beg, pet godina kasnije, vodi iz Hlivna 100 konjanika i 170 pješaka na šibensku kрајинu, kao dio vojske bosanskog čehaje.⁷ **Isa-beg** je potpisana u poznatoj Mustaj-begovoj vakufnami, 1642. godine, kao sin Atlibegov.⁸ Iza njega se potpisao Sulejmanaga Ahmedaga, sin Huseinagin, pa Zulfikar-beg, sin Ahmedagin.

U to vrijeme Atlagići su već na svom imanju u današnjem selu Odžaku u Livanjskom polju.. Uz to oni posjeduju dijelove zemlje od Cetinske krajine do Benkovca. Opis Atlagića odžaka imamo već 1637. godine, iz pera bosanskog kadije, iznenađenog bogatstvom Atlagića, koji se uputio u Dalmaciju povodom situacije nastale zbog tužbe kapetana Mustafa-age Barakovića na Mlečane da su zauzeli trideset i dva sela islamskih zemalja pored Zadra i Šibenika. Kadija je u mjesecu rebiu-l-ewwel te godine iz Sarajeva "...prispio u Livanjsko polje. U Livnu je sjedio miriliva Klisa. Na mjestu, oko pola konaka od navedenog polja, odsjeo je na čisluku Atlagića. To je bio veliki hanedanski odžak. Dvojica braće stalno troše veliko blago i ugošćavaju putnike namjernike. Bivalo je nekad da je preko stotinu putnika sa konjima nahranjeno i ugošćeno. Bili su vrlo bogati. I spomenutog kadiju sa njegovom pratnjom ugostili su dvadeset dana i noći".⁹

Isa-beg Atlagić je zarobljen 1648. kao kliški alajbeg od strane Mlečana prilikom njihovog zauzeća Klisa. Mletačka strana je tada pokazala spremnost da ga razmjeni za kapetana Bertolazzija.

Ni Evlija Čelebija, boraveći u Livnu 1660. godine nije zaobišao Atlagiće. Opisujući grad Hlivno, kaže da su svi prozori kuća okrenuti prema odžaku Atlibegovića. Na istom mjestu spominje mladog bega Atlibegovića "koji je bio malo hrom", i koji učestvuje u borbi sa uskocima u klancu na Prologu. Pošavši sa vojskom Sejdi Ahmed-paše u Dalmaciju, Čelebija je prošao kroz selo Atlibegović: "Uime božje, najprije smo došli u selo Atlibegović na zapadnoj strani Livanjskog polja. To je veliki odžak /hāndān/ u Livanjskom polju na podnožju Prolog planine. U ovom polju blizu spomenutog sela ponire i iščeza ona velika rijeka što izvire iz bazena šehera Livna".¹⁰

Iznad današnjeg Odžaka, na strmim padinama Dinare, u predjelu zvanom Malinovac, postoji toponim Atlagića pletvina i pletvinski put, koji su prirodna i dugo vremena najvažnija vojna i trgovačka komunikacija Bosne prema susjednoj Dalmaciji. U neposrednoj blizini je kula na Prologu kojom su branjene ove putne komunikacije, a koje, poslije gubitka Klisa, bivaju sve ugroženije od uskoka.¹¹

Atlagić je jedan od zapovjednika vojske koja je 1662. izvršila uspješan upad u mletačko područje, Kotare kod Zadra, i teško porazila lokalne Morlake, a 1666. providur Cornaro javlja da je u okršaju kod cetinskog Obrovca zasigurno poginuo Alajbeg Atlagić.

Mehmed-beg Atlagić, sin **Mustafin**, godinu dana kasnije postaje kapetan Knina umjesto Firdusa i ostaće na tom mjestu do 26. februara 1667. godine. Mehmed-begovi dvori nalazili su se četiri kilometra sjeverozapadno od Benkovca. To se mjesto i danas naziva Atlagića kula. Do Drugog svjetskog rata postojao je u Kninu Atlagića most preko rijeke Krke.

Već u to vrijeme Mehmed-beg dolazi u sukobe sa krčkim sandžakom Muhamed-begom Durakbegovićem oko naplate poreza i trgovačkih ineteresa koje su imali na tom području. Sačuvano je njegovo pismo, pisano ikavicom (kojom se i danas govori u Livnu), datirano potkraj avgusta 1675. godine u Kninu, u kojem moli dalmatinskog providura Marina Zorzija iz Zadra da zabrani mletačkim podanicima da daju svoj dohodak Durakbegoviću: "Od nas, Mehmed-bega Atlagića, kapetana kninskog, gospodinu uzvišenomu i svake gospodske časti dosljednomu gospodinu deneralu od Zadra i od Dalmacije i Arbanije zapovidniku lipo i lubeznivo pozdravljenje kako našemu susidu i uvanome prijatelju ... jer je

⁶ Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit: Povijest Bosne, El-Kalem, Sarajevo, 1999, I, str.258. Piri Deli-paša je ubistvom Atlagića izazvao protiv sebe veliko nezadovoljstvo, ali je ipak 1617. hercegovački paša, a iza toga ponovo sandžak-beg Klisa i Livna. Pogubljen je kasnije kao sandžak-beg Skadra na optužbu od Bošnjaka. **Bašagić: Isto, str.62.**

⁷ Archivio di Stato Venezia. Dispezzii dei rettori in Dalmazia. Sv. 23 i 31.

⁸ A.Aličić: Veliki dobrotvor grada Livna-Mustafa-beg, sin Ibrahimagin i njegova zadužbina Daul-hadis, Glasnik IVZ, IX, br.3, Sarajevo, 1943. U livanjskim zemljишnim knjigama, u KO Odžak, jedna oranica je označena imenom Isajbegovača.

⁹ Muvekkit, Isto, I, str. 303-304.

¹⁰ E. Čelebija, Navedeno djelo, str. 141-150.

¹¹ E.Čelebija: Navedeno djelo, str. 149. "Taj grad je mala okrugla kula na najvišem vrhu visoke planine. U njoj ima pedeset vojnika posade koji su stalno zatvoreni, jer zbog straha od uskoka uopće ne mogu da izidu napolje. Vodu uzimaju iz cisterne, a hranu im donosi vojska jedanput mjesечно. Imaju tri šahi-topa i dovoljno municije. Njihova je dužnost da provode putnike i namjernike. Ako u ovo mjesto dođe neprijatelj, sa ove kule opale topovi i tako obavijeste sve gazije iz šehera Livna. Ovi odmah pojašu konje i dolaze u pomoć ovoj kuli. Ova jaka kula je dobro utvrđena" Još prije 1626. u ovoj je kuli bilo 40 čuvara.

meni tije rečeni mistah od cara i dohodak i travarina data".¹² Iz tadašnjih izvještaja vidi se da je Atlagić bio u trgovačkim vezama sa Zadranima kojima je iz Bosne dobavljao sir, vunu, žito i sitnu stoku.

Turska vojska, pod zapovjedništvom serdari-ekrema Kara Mustafa-paše, utaborila se se 5. jula 1682.godine pod tvrđavom Stoni Biograd, dok se sa tatarskom vojskom približavao Murad Giraj-han, u namjeri da napadnu tvrđavu Vesprem, udaljenu četiri sata hoda odatle. No, napad je odgođen jer su Atlibegovići i zapovjednik tvrđave Stoni Biograd došli po naređenju i zauzeli tvrđavu "na viru".¹³ Mehmedbegov sin i nečak vratili su u Knin iz Beograda. 1684. se on nalazi u Madžarskoj sa Ferhatpašićem, Filipovićem i dvojicom Duratbegovića. Dogodine je bosanski alajbeg, sa hiljadu spahijsa stigao u kuću Atlagića u Odžaku.

Nakon gubitka Skradina 1684., Livno postaje i formalno sjedište dotadašnjeg Skradinskog kadijuka. I do tada je ovaj kadija živio i radio u Livnu.

Mehmed-beg postaje paša 1685.godine, kada je postavljen za sandžak-bega Kliškog sandžakata, ali je odmah suočen sa novim izazovima. Nakon dvije neuspjele opsade Sinja, Mlečani su, u ljeto 1686., organizirali napad sa mnogo jačim snagama. Nakon tri dana krvavih borbi Mletačka zastava se vila nad sinjskom tvrđavom, čime su zagospodarili plodnom, ali gotovo napuštenom Cetinskom krajinom, prostorom koji je potpuno osigurao tvrđavu Klis.

Mehmed-paša je početkom iduće godine razriješen dužnosti kliškog mutesarifa i imenovan bosanskim valijom umjesto Sijavuš-paše. Uspio je to bez ikakvog mita, a oslobođen je i uobičajenog dara od 50.000 rijala velikom veziru, jer se obvezao da će opet privesti odmetnute Morlake. Neposredno uoči ovih priprema Mlečani su provalili sve do Livna i odveli sa sobom dosta kršćanskih obitelji. Mehmed-paša, pokušavajući spriječiti odlazak kršćanskog stanovništva, pokušava to i milom i silom, pa je generalni providur u Zadru, u svom izvještaju, upozorio na tu opasnost. "*On nastoji*" - veli providur – "*da darežljivošću i ljubaznošću opet pridobije Morlake za sultana. Razdaje neštendimice srebrna pera i čohane dolme i upotrebljava sva sredstva koja mogu da uzbude taj narod koji je prešao Mlečanima ne iz sklonosti, već silom, a mnogi i precutnim pristankom samog Atlagića. Oni su po prirodi njemu privrženi, jer su mnogi bili njegovi kmetovi i subaše. a sad, kad Morlaci vide Atlagića na položaju koji mu daje veliku moć i autoritet, postaje još opravdanija sumnja u njihovu vjernost*". Očekivali su da on na proljeće navali na Kotare da bi povrati kraj u kome leži najveći dio njegovog imanja, a i da bi izmakao ratu u Ugarskoj. Stoga providur predlaže da se Mehmed-paša otruje, što je prihvaćeno, te je poslan otrov i uputa za njegovu upotrebu. Plan nije nikada proveden, jer se očekivalo da bude poslan u Ugarsku.¹⁴ Uz ovu mjeru Mlečani su se spremali smjestiti ramske fratre na neki otok, naročito zato jer je među njima bio neki fratar Andrija koji je sumnjiv zbog svojih intimnih veza sa Mehmed-pašom.

Mehmed-paša se sada mogao pripremati za kontraudar na Sinj. Veliki vezir mu je odobrio napad na Sinj i, uz to, naredio hercegovačkom mutesarifu Sinan-paši da mu se pridruži. Kao znak podrške uputio mu je sedam deva natovarenih novcem za vojsku, te njemu, u ime sultana, haljinu od brokata i sablju optočenu draguljima.

Krajem marta 1687. Mehmed-paša se preko Prologa uputio na Sinj sa 13.000 pješaka i 4500 konjanika, topovima, te velikim brojem teglečih konja i deva za nošenje opreme i džephane. Oko 600 pionira krčilo je put za velike topove. Već 3.marta vojska je bila utaborena spram Sinja, koji se našao okružen sa četiri hiljade šatora. Bio je to bezuspješan pokušaj povratka Sinja, tako da se paša, nakon što su Mlečani uputili jače snage u pomoć braniteljima, morao povući neobavljenha posla na drugu stranu Cetine, u Han, te na Livanjsko polje.

Borbe na ovim prostorima bile su neprekidne i krvave - napadi na jednu ili drugu stranu, otimanje roblja, pljačku, palež, osvete i borbu za stanovništvo. Ustvari, bile su to borbe za što bolje pozicije prije pregovora o razgraničenju. Cetinsku krajinu je muslimansko stanovništvo napustilo što zbog borbi, što zbog ultimatuma nametnutog od Mlečana: promjeniti vjeru ili otići. Uz to, sve džamije su odmah pretvorene u crkve ili porušene, kao i groblja. Prema Soldi većina je stanovnika pobjegla, a tek rijetki su se pokrstili.¹⁵ Da bi napučili ostavljenu zemlju novi gospodari dovode veliki broj porodica, što milom, što silom iz Bosne, a potom i Hercegovine. Počeo je rat za stanovništvo. Još na početku

¹² Dr.B.Desnica: Istorija kotarskih uskoka, I, Beograd, 1950. str. 171. Pominje se i kasnije sa begom Filipovićem, kao timarlijama napodesnjim za uznemiravanje granice. Tu je i više pisama i obraćanja u vezi vraćanja odbjeglog kmeta, neke djece koja su uzeta u zalog za tri tovara Jaspri, itd.

¹³ Muvekkit, Navedeno djelo, I, str.388.

¹⁴ A.Firdus:Livno od najstarijih vremena do 1878.godine (rukopis), Sarajevo, 1967.

¹⁵ J.A.Soldo: Sinjska krajina u 17. i 18.stoljeću, Matica Hrvatska, Sinj, 1995, I, str.35. U Karakašici je pokršteno nešto muslimana. Prema predaji Pavići , smješteni na zapadu sinjske kule, bili su muslimani, pa su im zemlje u Ruduši ostale zbog prelaska na kršćanstvo. Kći Duraka Karačića dobila je ime Ana; Aiva, kći Mustafe Muljanovića postala je Manda; kći Huseina Kopčijinića Jelena; braća Luka i Nikola Kijaletić su se pokrstili. No ovo je sigurno tek manji dio, obzirom na katolička prezimena koja su zabilježena oko 1700-e godine oko Sinja, a i danas postoje u Dalmaciji, a korijen im je tipično muslimansko ime ili titula: Asanović, Atlagić, Baljić, Balija, Bešlić, Duraković, Duran, Durasović, Dionlić (donulija), Džonlić, Džimbeg, Efendić, Fendić, Mustapić, Suljić, Šabić.

ratovanja Muhamed-beg Durakbegović iz Livna i Pašić Radaslićić su pozvali na povratak kršćansko stanovništvo koje je bježalo prema Klisu. Nešto kasnije oni su ih i napali pod Klisom i uspjeli da vrate 200 porodica.¹⁶ U Sinju tada bilježimo i Atlagića druge vjere: **Juru** Atlagića sa četiri člana obitelji u banderiji Jandrijević, u Otonu kod Sinja. Saznajemo da je on, sa ostalima iz banderije, dobio zemlju Tome Ćirkovića koji je pobjegao nazad u Bosnu.¹⁷ Ne čini se vjerovatnim da je ovaj Atlagić u rodu sa svojim muslimanskim prezimenjacima već zbog činjenice da mu je, kao bezemljašu, dodijeljena zemlja i da je dužan davati daču. Potomci Jure pojavljivaće se pod nadimcima Fuser, Vujasinović, Vukašinović i Jakić, što će, kasnije, postati nova prezimena. Vjerovatno je u pitanju pojавa koja je zabilježena više puta¹⁸ da kmetovi uzimaju prezime svojih aga ili begova ili bivaju prozvani po njemu. Kad je u pitanju ovako značajna i bogata porodica teško da beg ovako poznatog prezimena ne bi postao povlašteni plemić, pogotovu iz propagandnih razloga, nego obični kolon koji obrađuje tuđu zemlju sa teškim nametima. Otud je, problematična tvrdnja da potomci begova Atlagića i danas žive kao katolici u selu Karakašici kod Sinja, i u Zadvarju kod Imotskog, te pravoslavni u Ostrovici (1790.) i selu Vrtoče kod Bosanskog Petrovca, koji su, po tradiciji, doselili prije gotovo 300 godina iz krajeva oko Benkovca i Šibenika.¹⁹ Unuk posljednje Atlagičke, Abaz Firdus zapamtio je od svoje nane (babe) predaju da su četnaestogodišnja kći i sedmogodišnji sin Mehmed-pašini pali u sužanjstvo Stojanu Jankoviću. Sedam godina su proveli u Dalmaciji, gdje se, u međuvremenu, sin oženio i dobio sina. Kada su pobjegli u Hlivno, Mehmed-pašin čehaja, za muštoluk zbog donesene sretne vijesti, dobi selo koje se po njemu prozva Čehajić, (današnji Čajić). Od onog muškog potomka postali su katolici Atlagići u Zadvarju. „*S njima smo se i rodili. Slali bi našoj neni (Meleć-hanumi) hedije: smokve i grožđe i pohodili je dok je bila živa, a kad je pošla na Čabu, putovala je preko Splita, pa su je i u Splitu u hotelu pohodili*“. I Atlagići u Karakašici su smatrali da su starinom iz Hlivna, i održavali su rodbinske veze sa Atlagićima sve dok posljednji nije umro. Mato Atlagić, zvani Turčin, sin Ivanov kazivao je: „*Moga čaće tetka, a didova sestra Andelina išla je Atlagićima u Livno na konak i donosila od njih darove. Imala je 96 godine kad je umrla. Nosala je galanteriju i trgovala. Kad je čaća bio mali, slali bi mu rođaci iz Livna senabiju (kolač). Tetki bi davali konja i ona bi išla trgovinom u Travnik. Od rođaka je jednom dobila kantar na dar, koji se i sada čuva u kući...*“²⁰

Atlagiće bilježimo i u Sarajevu. U nekrologiju Mula Mustafe Bašeskije 1766/77 zaveden je Atlibeg-zade, Emirov brat, zatim 1773/74. bjelobradi starac Atlibeg-zade, terzija, visok, 1778/1779 bjelobradi, snažni, uspravni hadži-Ibrahim Atlagić, menzildžija koji je imao dvije žene, te, na kraju, 1782/83. Mujaga Atlagić, sin abadžije hadži-Sulejmana, bogat, ugoden čovjek koji je umro od kuge.

Mehmed-paša je 1685. smjenjen sa mjesta bosanskog vezira jer se Atlagićev prethodnik Sijavuš-paša "rasrdio na Mehmed-pašu Atlibegovića Livnjaka koji je poslije njega postao bosanski valija. I kada je Sijavuš-paša postao veliki vezir, postavio ga je za muhafiza tvrđave Knin. Mehmed-paša je, budući da je dobio sitan položaj, u čuvanju spomenute tvrđave pokazao nemarnost, pa kada su je neprijatelji opsjeli, za inad velikom veziru, nakon 15 dana opsjedanja, on ju je predao neprijateljima. Tamošnja raja, izlazeći uvrjedena od njega, rekla je: Ovo si ti u sporazumu s kršćanima učinio, a ne s nama. Tako su ga uhapsili pa je umro u zatvoru u Prištini u redžebu 1099.(2-3.V 1688.)"²¹

¹⁶ J.A.Soldo: navedeno djelo. Među prvim izbjeglicama u sinjski kraj je Pavao Milanović, vojnik u kuli Muhamed-bega Durakbegovića. Pavao je, 1686. pobjegao sa pedesetoricom svojih vojnika i iz kule odnio mužar, brončani top i jednog sokola (falconetto) i sve predao u sinjsku tvrđavu.

¹⁷ J.A.Soldo: navedeno djelo, str. 116. Nazad u Bosnu su pobjegli Grgur Janković, Toma Ćirković, Mate Marasović, Ivan Bakenić, Jure Baraković, Jure Kokuković, Jure Lapić, Nikola Kujavić, Jure i Mijo Tenžera, Petar Krlić i njegov brat, braća Efendić, Ivan Balija, brat Bože Lakosića, Dominik Sućina te neki iz obitelji Vinka Suplića. Njihova zemlja odmah je data drugima. Bilo je i suprotnih pojava: Katarina i Marija Litović došle su iz Bosne kao muslimanke, ali su se pokrstile. Dekretem od 1722. doble su 19 konapu zemlje na Muću i još 40 u Žrnovici ispod Peruna.

¹⁸ Ovu pojavu bilježimo u Livnu kod nekih porodica. Vlasnici kmetskog selišta Cero u Velikim Kablićima 1893. su Pavlo i Ivo Jazvo. Na osnovu "zapisnika provjerенog od Poglavarstva sreza livanjskog od 24.XI.1923., br. 12610/23 i uredbe br.58 Zbornika zakona i naredaba od 1919. uknjižuje se pravo vlasništva na nekretnine u korist porodice Cero,kućni broj 27 iz Velikih Kablića". Ovu će begličku zemlju 1923., kao njihov kmet, od države dobiti Zulfo Cero, sin umrlog Agana iz Kablića. No, u istom selu živi i Pašo Cero, sin Zaima, veći posjednik koji ima u svom vlasništvu više kmetskih porodica: Rubić, Kovačić, Buljane, Šeste. KO Kablići, ulošci 76, 81-84, 106, 107, 156-160 i 204. Ovu porodicu livanjski fratri na jednom mjestu oslovjavaju kao "bezi Cere". U Golinjevu Velagići, koji su, po porodičnoj trediciji porijeklom iz Madžarske i u rodu su sa begovima Velagićima iz Blagaja kod Mostara, imali su kmetove sa istim prezimenom. Zemlja u vlasništvu Velagića, Sujje Muratovog, Idriza Mehinog, Aziza Ahmetovog i drugih oduzeta je 1923. i data njihovim kmetovima Velagićima na kućnom broju 28: sinovima Hamida, Hase i Mehe. KO Golinjevo-Miši, uložak br. 326. I danas u Sarajevu živi jedna pravoslavna obitelj sa prezimenom Firdus.

¹⁹ Hrvatski biografski leksikon, Zagreb, 1983.U leksikonu se kaže da je to ustanovljeno "prema najnovijim istraživanjima" No, u pitanju je vjerovatno podatak od Solde da je u Karakašici kod Sinja živio Mate Atlagić, potomak pomenutog Jure čija je udovica Kata, 1780.godine, živjela sa 18 članova obitelji. I Horman помине да "Kako narod priča i dokazuje, od porodice Atlagića ima i kršćana, koji se i sada zovu istim podrijetkom, te stanuju u Kninu (Dalmaciji)". Ipak je, u oba slučaja, u pitanju samo usmena tradicija. O ovim Atlagićima pisao je A.Nametak u pomenutom djelu.

²⁰ A.Nametak: Navedeno djelo, str.192.

²¹ Muvekkit, Navedeno djelo, I, str.404.

Naravno, ovo je bila službena istina da bi se našao krivac za gubitak Kninskog područja. Stvarnost je bila drugačija. U četvrtom mjesecu 1688. bosanski paša je, preko Livna, došao u Knin sa pet hiljada konjanika i odatle je napao do Popovića. "Opljačkan je" - veli zadarski providur - "kraj od Nadina do Novigrada, zaplijenjeno mnogo stoke i zarobljeno mnogo ženskinja i djece". Poslije pohoda paša je otisao put Livna, a u Kninu ostavi Mehmed-pašu Atlagića kao muhafiza grada. No, Knin je bio u opasnosti, kako se pokazalo već 26. juna kada je Saviša Janković sa 400 konjanika napao Kninjane zauzete poljskim radovima. Mnogi su se podušili u rijeci, bježeći, ili su bili ranjeni, a među njima i pašin sinovac.

Krajem avgusta te godine Mlečani su jakim snagama opsjeli grad, razarajući ga neprekidnom topovskom paljbom. Kada su kninski branitelji uvidjeli da se neće moći održati, nakon isticanja bijele zastave, zatražili su da im se, u zamjenu za grad, dozvoli da sa porodicama, oružjem, stvarima i pratinjom omogući odlazak. Tome nije udovoljeno pa se Mehmed-paša, njegov sin i sinovac, zajedno sa ličko-krčkim sandžakom i pet aga, predao.²² Njih, i druge značajnije zarobljenike u Veneciju je, u svojoj lađi, prevezao Peraštanin Zuane Matešević, te su zatočeni u tamnicu u Breši (Brescia). U svom izveštaju Girolamo Cornaro, generalni providur, ističe da su ti zarobljenici ugledni na ovom graničnom području, a naročito Atlagići koji spadaju u sedam najuglednijih porodica, a sada su iz nje svi muškarci u zarobljeništvu. Preporučuje da se drže što dalje od ovih krajeva. Pominje se i pokušaj bijega ovih zarobljenika, te vijest o smrti Mehmed-paše u zatvoru. Sačuvano je i pismo koje je Mehmed-pašin čovjek Ramadan-agu donio zarobljenicima u Breši, te prepis tog pisma na talijanskom jeziku, gdje je jedan od potpisnika i poznati protivnik davanja ustupaka Veneciji, Ahmed-beg Firdus.²³ Nema sumnje da Mlečani nisu namjeravali pustiti živog Mehmed-pašu iz tamnice, kada su ga i prije pokušavali otrovati. Prema Bašagiću Mehmed-paša je sin pomenutog Derviš-paše, a otac Ali-paše.

Mehmed-paša je najpoznatiji izdanak ove porodice, pa se i u Livnu zadržala predaja o njemu. Prema njoj Mehmed-paša je pao u nemilost zato jer je na svoju ruku podigao u Livnu bedem od Klanca kule do gornje ili Atlagića tabije. Tom prilikom on se i gorko zažalio na Livnjake riječima: "Livnjaci su pojeli toliko moje baklave, da bi se njome mogao pokriti put od Livna do Odžaka, a sada mi ovako vraćaju."²⁴ Ove riječi oslikavaju neraspoloženje koja se stvorilo prema Mehmed-paši kao krivcu za izgubljene krajeve Dalmacije. Ibro Softić iz Prispava, čiji su preci iz Čaića je to ovako kazivao: "Atlagić je bio komandant Bosne i Hercegovine i Dalmacije. I on je izdo Dalmaciju Austriji za nikakve novce. I car ga proklo, da mu kolino sve ostalo na žensku. I ostalo tako. Koliko je bio golem, nije ga mogo nosit konj, nego volovska kola na šest volova. I nije mu bog dao muška. Ostalo mu na dvi čeri. Bilo njegovo po kotara. Jedna mu se čer udala za Amdrahman-bega Firdusa, a druga za Bećir-bega Hamzalajbega. I njih su dva podilila tu imovinu napol". A po Omeru Sitniću iz Gubera: "Paša Atlagić bio je proklet. On je izdo Klis Mlečanima za barilo dukata. Pito ga sultan: Imamo li rašta zaratiti sa Mlecima? On je reko da to ne vridi ništa. Samo jedna kapela. I Atlagić mu predo Klis, a oni njemu barilo. A kad je došo kući, a ono nisu dukati od zlata nego načinjeni od kože. I sve mu propalo."²⁵ O gradnji zida oko grada i namicanju sredstava za tu svrhu kroz stihove je govorila Meleć-hanuma Atlagić:

niz Cetinu kupit desetinu,
niz Hrvate kupiti dukate.²⁶

Za Mehmed-pašu se vezuje i teška porodična tragedija, vrlo česta u tim vremenima pokolja i otmica, opisana u pjesmi :

Kad kauri Hlivno popališe,
Atlagića dvore porobiše
i dvije mu šćeri odvedoše,
Sultaniju i Mejremu mladu.

Sultanija je odvedena preko mora, dok se Mejrema spasi ropstva i sama dođe u zavičaj. Prema predaji Mejrema je, kada je stigla u Odžak, udarila među pašine žeteoce. Radosnu vijest paši je odnio njegov čehaja Memiš Klinac, čiji potomci i danas žive u Livnu, pod istim prezimenom. Za muštuluk Memiš je dobio njive po svom izboru, koje se i danas zovu Klincuse.²⁷

Ova je pjesma zabilježena u više varijanti.

²² A.Nemetak: Pomenuto djelo

²³ H.Hajdardodžić: Dubrovačke i mletačke pripreme pred razgraničenje 1699.godine, Analji GHB, XI-XII, Sarajevo, 1985, str..320.

²⁴ A.Aličić: Livanjski bezi Atlagići, Osbit, I/1942, 15. Prema kazivanju rahmetli Nezira Saltage.

²⁵ A.Nemetak: pomenuto djelo, str.205-206. Softić je pomiješao Mehmed-pašu i njegovog dalekog potomka Ali-bega

²⁶ A.Nemetak: pomenuto djelo, str.194. Prema kazivanju Abasa Firdusa.

²⁷ A.Aličić: Livanjski bezi Atlagići. K. Hörman je pjesmu naslovio sa "Kćeri Alibega Atlagića".

Odžak sa obrambenom kulom bio je na putu i putnicima i vojskama koje su htjele u Livanjsko polje iz Dalmacije, i obratno. 1686. Klišani "porobe selo kod Atlagića dvora, zapline male živine 130, goveda i konja 50... ", a tom su prilikom zarobili i bega Firdusa.²⁸

*Posiće dva silna junaka
koji bihu dika od Turaka:
Omer-bašu i druga njegova
kod bijela Atlagića dvora.*²⁹

Prema Bašagiću Mehmed-paša je imao još jednog sina, **Ali-pašu**, koji se istakao u borbama prilikom austrijskih i mletačkih provala u Bosnu.³⁰ Za te zasluge imenovan je beglerbegom i namjesnikom u Bosni 1700-te godine. Pet godina kasnije je svrgnut i umro je, u povratku, kod Bagdada, vjerovatno kao prognanik u taj daleki grad.

Atlagići su živjeli 1690. i u Vrgorcu kod Imotskog. U samom mjestu vlasnik kule na sprat bio je **Mumin-aga** Atlagić,iza koga je ostalo i ime tog dijela Vrgorca-Muminovac.³¹

Poslije oslobađanja iz Mletačkog ropstva u Livnu su Mehmed-pašin sin **Mehmed-beg** i sinovac **Ali-beg**. Prema općem mišljenju, prvi kapetani su bili Atlagići, mada ostaje pitanje kada je kapetanija formirana.³² Kapetan je, 1691., bio Salih-aga, za koga Kreševljaković drži da je iz porodice Atlagića, i koji se 1702. spominje kao bivši livanjski kapetan. No, to ipak nije odgovor na pitanje da li je to zaista Atlagić. Uostalom istina o livanjskoj kapetaniji nije do kraja razjašnjena, jer se 1699. pominje i ime livanjskog kapetana **Hasana Zatara**.³³ Pouzdano je da je najkasnije 1695.godine na čelu kapetanije Husein Ljubuncić, kome će, nekoliko godina kasnije, ovaj položaj oduzeti Mehmed-beg Atlagić. Ljubuncić je kapetansku dužnost obavljao besprijeckorno, pa kako se livanjski neferat žalio, poništen je Atlagićev berat 1711. godine, a kapetanija ponovo vraćena Huseinu Ljubunciću 1717.godine. Huseina Ljubuncića smjenio je na tom položaju Hasan, sin Mehmed-begov. Tek nakon njega će kapetaniju uzeti Firdusi. Mehmed-bega susrećemo, kasnije, kao krupnog posjednika, zaima, bez značajnije funkcije.³⁴

Mehmed-beg je 1711. na čelu Kliškog sandžaka. On, polovinom te godine, piše dalmatinskom generalnom providuru Vinčenu Vendraminiju da ubuduće povede više računa o svojim pograničnim oficirima koji toleriraju upade hajdučkih četa na bosanski teritorij.³⁵ Ostao je na tom položaju do 1713. kada je zamjenjen Bećir-pašom.

Mehmed-begov stričević **Ali-beg**, sa kojim je zajedno zarobljen u Kninu, poginuo je u velikom boju koji se 1737. vodio pod Banja Lukom, a gdje su Bošnjaci slavili sjajnu pobjedu nad Austrijancima. Njegovo ime Hörmann piše kao Alajbeg, te je moguće da je u to vrijeme obavljao dužnost alajbega, zapovjednika spahijske, u Kliškom sandžaku. Da nije bilo spremnosti Bošnjaka da obrane Banja Luku "ode Bosni glava", kako su upozoravali kapetani, gradski dizdari i age krajišnici obraćajući se mahzarom Ali-paši da šalje pomoć. Dugačak je spisak šehida koji poginuše pod Banja Lukom, među njima i četiri livanjska bega:

*Sve plemića, aga i spahija:
Pogibe mu beže Atlagiću,
Desno krilo od turske krajine.
Dva Firdusa od bijelog Livna,
Sa vrh Bišća dva Beširevića,
Od Petrovca tri Kulinovića,
Iz Saraj'va Čurčić Jašar beže,
Beg Ljubović s' Nevesinja ravna,
Od Trebinja dva Pašića mlada,
Od Zvornika stari Ali-aga,*

²⁸ Fra S.Zlatović, *Kronika Pavla Šilobadovića o četovanju u Primorju (1662-1686)*, Starine XXI, str.113. Odžak je napadnut i 1701.godine.

²⁹ A.Kačić-Miošić: Razgovor ugodni naroda slovinskog, Zora, Zagreb, 1956.

³⁰ Da bi se odvratila pažnja od opsade Herceg Novog, providur konjice Antonio Zeno je 1687.godine preuzeo napad na Duvno koji je, osim općeg neuspjeha rezultirao i pogibjom Stojana Jankovića. Zeno, u svom izvještaju, piše da je u pomoć napadnutima došao **Ali-paša** iz Livna i bosanski alajbeg sa 200 konjanika, a iz Glamoča beg Filipović sa četama koje je nabrinut skupio. A.Firdus:Navedeno djelo,str.102.

³¹ H.Hasandedić: Muslimanska baština Bošnjaka II, Islamski kulturni centar, Mostar, 1990. str.37 i 44. Kula je nedaleko od sadašnje pijace, u vlasništvu porodice Klaričić. Uz nju se sačuvala bašta i stari bunar.

³² Nikić tvrdi da je kapetanija osnovana 1626. godine, ali bez argumentacije i navođenja izvora. D.Nikić: Livanjski vremeplov, Oslobođenje, [Sarajevo], maj 1972. Kreševljaković, opet, kaže da se ni približno ne može odrediti vrijeme nastanka kapetanije.

³³ H.Hajdardodžić: Navedeno djelo, str.307.

³⁴ Opći providur Marino-Antonio Cavalli dopustio je, 1740., nekim seljacima kršćanima da mogu odlaziti preko granice da u Voštanima obrađuju zemlju koja je pripadala Mehmed-begu Atlagiću. J.A.Soldo,Navedeno djelo, II,str.79. I. Aralica ga opisuje u svom romanu Put bez sna (1982).

³⁵ E.Pelidžija: Prilike u Bosanskom ejaletu uoči tursko-mletačkog rata 1714-1718.godine, POF 37/1987, str.160.

*Od Gradačca dva Gradaščevića,
 Iz Travnika Hasan effendija,
 Od Glamoča tri Filipovića,
 Dva Repovca bega iz Neretve,
 Beg Ždralović iz Skoplja gornjega,
 Beg Ljubunčić od sela Čuklića,
 Od širokog polja Livanjskog,
 Tri Kopčića od bijelog Duvna,
 Od Zagorja Čengić Osman beže,
 Od Glasinca Babić Alaj beže,
 Od Pljevalja dva Selmanovića,
 Od Cajnića tri bega Sjerčića,
 Beg Branković od sela Kovanja,
 Od Sokolca tri Šahinpašića,
 Beg Tanković sela Rakitnice,
 Od Novog Cerić Murat beže,
 Beg Badnjević sa turske krajine,
 Dizdar aga od jajačkog grada...³⁶*

Tri godine iza smrti Ali-bega, Atlagići su izgubili još jednog poznatog pripadnika porodice. 1740. godine u Livnu je umro **Mustaj-beg** Atlagić poznat pod nadimkom **Safi**. Poznate su tri njegove poeme. Jedna od njih je Kasida posvećena Ibrahim-begu Rustempašiću, miralaju Kliškog sandžakata. *Pjesma čestitanja* opisuje opsadu Bagdada 1733. godine pod zapovjedništvom Topal Osman-paše, a treća poema, u obliku male šahneme, posvećena je osmanskoj dinastiji. O položaju Atlagića nakon ratova u Dalmaciji progovorio je stihom:

*"Bili smo plemići od osvojenja Bosne
 S koljena na koljeno smo jeli hljeb šehida
 Za sreću vjere i domovine neko je bio šehid, neko zarobljenik
 Iskreno smo služili našeg cara
 Posjed nam je ostao kod neprijatelja, a boravište ruševno
 A i ostale zemlje pod mletačkim gospodstvom ostadoše."*

Jedan od Atlagića napušta Bosnu u XVIII stoljeću i preseljava se u Istanbul gdje su njegovi potomci uzeli novo prezime - Melekzade.

Atlagići su 1743. godine od Don Mate Bakotića tražili za svoja sela stalne svećenike glagoljaše i materijalno su pomagali njihovo školovanje.³⁷

U Livnu tada živi i **Zulfikar-beg** Atlagić. Njegova kći **Ajiša** udata je za Nuh-bega Repovca od Konjica. Petrovački kapetan Mehmed-beg, inače muž njene kćeri Fatime, izdao joj je teskeru na zemlje u Karaormanu i Čaprazlijama, selima u donjem Livanjskom polju. Repovci su u miraz dobili i zemlju u selu Ćaiću. Mehmed-beg, Ahmed-beg i Haki-beg, sinovi Mustaj-bega Repovca iz sela Tuhobića kod Konjica bili su, 1893., vlasnici kmetskih selišta Ivanović, Andabak, Lovrić, Ivanić, Duić, Andabak i Granić u Ćaiću.

Iako su tad Firdusi preuzeli političko vodstvo u granicama stare hlivanske nahije, Atlagići su vrlo moćni, posebno zbog veličine posjeda koji je daleko premašivao Firdusove. Posjedovali su, tada, u livanjskom polju Guber, Čehajić, Odžak, Rujane, Radanovce, Bogdaše, Pehulje (danasa Peulje), Crni Lug, u drugim mjestima Trubar kod Bosanskog Petrovca, Daljan kod Donjeg Vakufa, te u Ždralovcu u donjem Livanjskom polju 800 hektara livada.³⁸

Ime Mehmed-bega Atlagića pominje se i 1766. kada je u Travniku prenio Ahmed-begu Firdusu, tadašnjem livanjskom kapetanu korisne informacije dobijene od svojih kmetova u južnom dijelu Buškog Blata, a koje su se odnosile na ubistva nekih trgovaca na granici. Ovo sigurno nije Mehmed-pašin sin, nego jedan od pašinih potomaka. Biće da je obavljao dužnost sandžak-bega jer će kasnije i on nositi titulu paše. **Mehmed-paša** je poginuo 1807. prilikom opsade Loznicе koju su zauzeli srpski ustanci. "Sjedeći u svom čadoru sa drugovima u važnu eglenu doletje kumbara te ga udari u čelo junačko. Od ono doba običavali bi govoriti ljevanski turci, koji bijahu pod Loznicom, da su sjedili pod čadorom Mehmed-paše Atlagića kad mu je kumbara razbila glavu i da se njegov mozak rasprskao po njihovim haljinama. Čuo sam, kako kazuje stari Mahmud-beg Bušatlija iz Veselje straže, da je moralo u Mehmed-paše biti baš 80 oka mozga, jer inače se ne bi mogao rasprskati po haljinama svijeh onijeh Ljevnjaka, koji govore, da

³⁶ D.Buturović:Banjalučka bitka 1737. u usmenoj tradiciji, Behar, [Zagreb], VII/1998, br.I-II, str.30.

³⁷ M.Džaja i K.Draganović,Sa Kupreške visoravni, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1994.str.366. Na drugom mjestu kaže se da je na zemljisu Atlagića u selu Otinovci, na Kupreškom polju, postojala katolička crkvica i da su svećenici imali dosta nepričika zbog čestih posjeta, kako Atlagića, tako i nekih muslimana.str.198.

³⁸ A.Nametak: pomenuto djelo, str.190.

bijahu pod pašinim čadorom, kad ga je kumbara ubila".³⁹

I njegov brat **Ahmed-beg**, kao alajbeg Klisa, vodi, dvije godine kasnije, Livnjake na Srbiju. Kada su srpski ustanici opkolili tvrđavu Sokol i nagomilali vojsku oko Srebrenice i Bijeljine, upućena im je pomoć pod vodstvom Sulejman-paše. Iz kapetanije Livna izdvojen je po jedan na svakih osam nefera, pa su, pod vodstvom Ahmet-bega Atlagića opremljeni i upućeni Sulejman paši. Iz susjednog Glamoča vojнике je vodio Derviš-beg Filipović. Vojsci koja je sakupljena u Zvorniku priključio se, u devetom mjesecu 1809. i kliški sandžak-beg Sunulah-paša, punac livanjskog kapetana Ibrahim-bega Firdusa. Vojska je prešla u Srbiju, sa namjerom da osloboди Beograd, no to je bio neuspješan pohod.

Sin Mehmed-pašin je **Medmed-beg**, a unuk Ali-beg. Ali-begova sestra se udala za kajmekama Ijubuškog kotara, Ali-bega Kapetanovića iz Vitine. Iz ovog braka radio se, 1839. godine naš književnik Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak. Tradicija je u Atlagića bila da se djeci daje ime Muhamedovo (Mehmed), i to je konstantna činjenica od postanka porodice:

*Urodile tunje Atlagića,
njiha bere Alta Atlagića,
sa nevjestom Mehmedbegovicom,*

Hadži Ali-begu je 1921. godine umro sin jedinac i tako je ostao jedini živi Atlagić. Na groblju "Kraj" u Livnu primjetni su ostaci zidova desetak starih porodičnih harema. Najstariji nišani datiraju između 1815. i 1820. godine, kada je očito nastalo ovo groblje. Možemo ga, sigurno, povezati sa epidemijom kuge koja je u livanjskom kraju počela harati 1815. godine, kojom prilikom je i grad teško stradao i kada su postojeća gradska groblja postala pretijesna. U jednom takvom porodičnom haremumu, očito bogataškom prema broju sarkofaga, stoji nišan iz 1823. godine sa natpisom:

*"Pomilovani i oprošteni
Atlibegović, sin Hadži Alibegov,
umro 1239."*

Koliko znamo, ovo je jedini obilježeni mezar jednog pripadnika Atlagića. Harem je prepun neobilježenih nišana i u zemlju utonulih sarkofaga, većim dijelom uništenih. Groblje Kraj je zbog nebrige zapušteno, obrasio trnjem i starci nišani su na putu uništenja. Slična je situacija i sa ostalim grobljima.

Druge Atlagića groblje nalazi se u selu Odžaku, no urednije je od gradskih, mada ovdje već više od 100 godina ne žive muslimani. Preko zime su Atlagići stanovali u Livnu, a ljeti u Odžaku, pa ako je neko tada umro pokapan je na ovom groblju. Groblje je bilo uz džamiju koja je postojala na tom mjestu, a od koje se i danas vide temelji. Nišani su bez natpisa.

Trospratna Atlagića kula, nalazila se pored džamije Zavra, uz gradska vrata kroz koja je vodio put prema Podgredi. Podignuta je u XVIII stoljeću i stajala tu sve do 1917 ili 1921. godine, kada je prodana i srušena. Svaki je sprat imao jednu sobu i divanhanu, a na zadnjem, pod krovom, bilo je vatrišće. U sva četiri zida bile su ugrađene puškarnice i karakunluci za lijevanje ključale vode po neprijatelju. Na srednjem boju stajala je pašina soba sa udobnim sećijama odakle je široki pogled na Livno i Livanjsko polje.⁴⁰ Dok sa "Atlagića tabije top odjekuje", iz te kule, "mladi momci, vridni Atlagići, na namaz hitaju", a iz Golubove kuće u susjedstvu, iza mušebaka, cure uzdišu za njima.

Atlagići su imali kulu i u Privreću, na desnoj strani putu Donji Vakuf-Prusac, koju su prodali ili dali u miraz Idrizbegovićima s Kupresa, a kasnije je ona, zamjenom imovine, pripala glamočkim begovima Filipovićima.⁴¹

Pamti se Pašina džamija, podignuta od Atlagića u mahali Rajčevac u kojoj su živjeli, a od koje dugo nema traga. Ostala je predaja da ju je zapalio Stojan Janković prilikom jednog napada na Livno, krajem XVII stoljeća. Dugo je, iza nje, ostala samo munara dok i ona nije porušena krajem XVIII stoljeća po naređenju mufetiša. Po propasti ove Atlagići su dugo izdržavali obližnju Zavru džamiju.⁴²

Ali-beg je, kako se priča, bio vrlo pametan čovjek, mršav i visok. Majka mu je iz porodice Nuhbegovića iz Golinjeva. Dva puta se ženio. Prvi put kćerkom Ibrahim-bega Firdusa, a kada je ona umrla oženio se kćerkom Mehmedali-bega Filipovića iz Ključa. Umro je u svojoj kuli u mahali Zavra 1861. godine, ne ostavivši muškog nasljednika. Imao je dvije kćeri:

Kći **Paša-hanuma**, kojoj je majka Firdusovka, otišla je za Bećir-bega Hamzalajbega, koji je u miraz dobio stari odžak Atlagića u selu Odžaku i kompleks zemlje u ovom i susjednom selu Čaiću. "Čaić i Odžak su blizu sela, man jedno selo, a i starinom su se zvala ova seoca rečena Vir. Čaić se zazvo

³⁹ K.Hörman:Navedeno djelo, str.603. Oka ima oko 1,8 kg.

⁴⁰ Po Kreševljakoviću kula je trospratna i porušena 1917. H.Kreševljaković: Kule i odžaci u BiH, Naše starine, [Sarajevo], II/1954, str.79. Po Aličiću kula je s pet bojeva, a porušena je 1921. A.Aličić: Livanjski bezi Atlagići. No, na fotografijama se vidi da je kula imala tri boja. Nakon njenog rušenja unuci Meleč-hanume Atlagić prodali su zemljište 1922. posjedniku Boži Nearloviću, a ovaj, iste godine, Mahmutagi Brkiću i Hasanu Čizmiću. KO Livno, ul.868,869.

⁴¹ I.Filipović:Filipovića odžak u Glamočkom polju, Naše starine, br.18-19, [Sarajevo], str.189.

⁴² A.Aličić: Livanjske džamije. Prilog povijesti Livna. Glasnik IVZ, IX/1941, 12, str. 374.

jedan kraj sela, jer je Atlagić svom Ćahi kraj sebe poklonio, a i ostalo selo zazvalo se Odžak zato zašto je onde svoje odžake i kulu sazido, ilti dvore...⁴³ Vjerovatni potomci ovog Atlagičevog čehaje, po kome je selo dobilo ime Čehajić, pa skraćeno u Ćaić su iz porodice Agića, koji su tu živjeli u XIX stoljeću. Pored njih živjele su muslimanske porodice Softić i Graho. U Ćaiću su dva muslimanska groblja. Pašahanuma je umrla 1904. godine u Istanbulu, gdje je živjela sa sinovima i kćerima.

Hadži Meleć-hanuma se udala za Abdurahman-bega Firdusa, sina posljednjeg livanjskog kapetana Ibrahim-bega. Majka joj je od Filipovića. Rano je, 1865., nakon tragične smrti muža, ostala udovica sa sinom jedincem Ali-begom Firdusom, koji će umrijeti prije majke. Pored mnogobrojnih kmetova i zemlje koja je prešla u Firdusovo vlasništvo, na njoj se vodila i kula u Zavri. I danas, u okolini Livna, mnogo oranica i livada nose ime Atlaguša, što govori o veličini njihovog posjeda, prostrog preko cijelog Livanjskog polja, ali i indicira na ženidbe i udaje Atlagića sa drugim begovskim porodicama u Livnu.⁴⁴ Uoči smrti, 1917. i 1918. godine Hadži Meleć-hanuma je darovala nekretnine u svom vlasništvu, uključujući tu i kulu u Zavri svojim unucima Firdusima, Abaz-begu i Osman-begu. Umrla je 13.II 1919. godine.

Pominje se i treća Alibegova kći udata za stolačkog bega Rustan-bega Čengića. U Golinjevu, južno od Livna, Čengići su imali kulu, mlinove, kmetove i mnogo zemlje.⁴⁵ Tu su i zemljista čiji su vlasnici njene sestre, no ovo je vjerovatno ostavina njihove nane Nuhbegovićke.

Pjesme i predaje o Atlagićima su toliko mnogobrojne da ih je teško i nabrojiti. U njima su mnogobrojni likovi: cure Atlagičeve - Fata, Hajka, Hanka, Alta, Mejra, Merima, Pemba, Duda, Dževahir, i momci - Ale, Zuko, Ahmed-beg, Ibro, Hasan, Pašo. Dali su i zbilja postojali ovi likovi ili su imena plod pjevačeve mašte, nemoguće je znati.

LJUBUNČIĆI

Međusobni odnosi bosanskih begovskih porodica bili su utvrđeni neformalnom vrijednosnom skalom određenom prema njihovoj starosti, porijeklu i snazi. U krajevima Kliškog sandžaka koji su gravitirali Livnu kao administrativnom, privrednom i saobraćajnom središtu ovog dijela Bosne, begovi Ljubunčići su sebe smatrali najstarijom plemičkom i vojničkom porodicom i sebi ravnima priznavali

⁴³ S.Mandžeralo:Ložićev ilirski san, Zbornik Kačić, Split-Livno, 1992. str.65.

⁴⁴ Nekoliko livada pod imenom Atlaguša u Suhaci i njive sa istim imenom u Hasinom vrilu, na zapadnom izlazu iz Livna. KO Kablići, ul. 1,60,63,66. Isto tako u Ljubunčiću. ul. 815. U Žabljaku, ul.7,31. U Dobrom, ul.75.itd.

⁴⁵ Kuliš, Ratalj, Magić, Tiro, više obitelji Galešića i Pažina, Bošković, Mitrović, Miloloža, samo su dio kmetskih porodica koje su živjele na zemlji Smajlbega Čengića. Tu je, ranije, postojala i Čengića kula. Posebno je zanimljiv zemljoknjižni uložak br. 61, KO Golinjevo - Miši, u livanjskom gruntu, gdje su kao mulkovna zemljista (privatna svojina) upisani kuća, gradilište, dva vrta i mlin. U drugom dijelu uloška, u naravi mirie, zabilježeno je 119 oranica i livada, svaka veličine 1-2 duluma, vlasništvo Ali-Hajdarbega Čengića, sina umrlog Smajl-bega i Hajrije Lakišić, koji je 1893. živio u Istanbulu. Kada je umro, 1912., naslijedio ga je sin Smail-Jurunibeg iz Bruse u Turskoj, a njega, pet godina kasnije, malodobni stričević Rustem-Rizabeg, sin rahmetli Smajl-bega. Danas su vlasnici kuće i milna sinovi pokojnog Filipa Galešića iz Golinjeva. Ista KO, zemljistični ulošci 45-63, itd. Džafer-paša Čengić, sin Bećir-pašin, bio sandžak-beg Klisa 1778.godine.

malog koga. Zlobna čaršija, zato, u usta Kade Ljubunčić, kada je zaprosi Ahmet Firdus polovinom XVII stoljeća, stavi stihove pune prezira prema Firdusima:

"Smijte se tuke i kokoši
mene prosi Firdusović Ahmo"⁴⁶

Iako će Ahmed-beg zasjeti na mjesto kapetana, oženivši Kadu na prevaru, kako predaja kaže, a Firdusova moć daleko premašiti oslabljene Ljubunčiće, stih je samo refleks suparništva i beskompromisne borbe za kapetansku čast u Livnu, a sa njom i za moć i bogatstvo. U toj borbi tri su suparničke begovske porodice u Livnu pokušavale da ostvare svoju dominaciju: Atlagići, Firdusi i Ljubunčići.

Ljubunčići se prvi put spominju istovremeno kada i Atlagići, početkom XVI stoljeća, u vrijeme Gazi Husrevbegove vojne u Dalmaciji. Osvojivši Obrovac 1527. godine, zajedno sa svojim čehajom, vojvodom Murat-begom Tardićem, Šibenčaninom koji je kao rob prešao na islam, Husrevbeg je dobio izuzetno važnu tvrđavu za kontrolu dalmatinskog teritorija. Stabilizacijom ratišta, oko 1530. godine, na području Krke i Klisa je formirana vojna krajina koja se nije pomicala dalje prema zapadu. U Obrovcu je, radi značaja tvrđave, smještena, po tadašnjim standardima, brojna posada od 107 mustahfiza ulufedžija, kao i u Udbini i Skradinu.⁴⁷ Po brojnosti, u to vrijeme, samo je pet tvrđava ovog tipa u Bosanskom ejaletu premašivalo 100 ulufedžija, dok je ostalih 13 imalo posade od 30 do 50 mustahfiza. Po sastavu posada je raznolika, sastavljena od više rodova: tobdžija, azapa, farisa i martologa. Odmah po zauzeću Obrovca tu su smještena dva manja broda za obranu, fuste, pa se pristupilo gradnji brodogradilišta u samom Obrovcu radi pojačavanja te flote. Računalo se da će flota ovih malih galija osigurati plovni put od ušća Zrmanje ka drugim morskim lukama i zaštititi turske posjede od senjskih uskoka, kojima je to bio tradicionalni put za haranje turskih, ali i mletačkih teritorija. Toj novosagrađenoj floti zapovjednik je neki od Ljubunčića, koji se 1532. spominje kao **Ljubunčić**, "bivši kapetan fusta".⁴⁸ Ime tog kapetana nije zabilježeno, ali je vjerovatno da se radi o **Hamzi Ljubunčiću** koji, prije toga, u Livnu podiže mesdžid sa svojim imenom. Za njega Fehim Spaho kaže da se "po prezimenu vidi da je domaći čovjek, a bio je dotele, kako se ističe, na službi kao aga azapa u tvrđavi Obrovac."⁴⁹

U defteru iz 1528. godine u Livnu su zabilježene tri mahale, od kojih je jedna mahala mesdžida Hamze Ljubunčića. Druge dvije su: mahala džamije Sinan-čauša i mahala muslimana raje varoši Livno. Vidljivo je da je Ljubunčića mesdžid postojao godinu dana nakon osvojenja Obrovca, pa je njegova izgradnja morala biti obavljena prije. Prezime indicira na slavensko porijeklo, ali odakle potiče, nigrde nije zabilježeno.⁵⁰ Kako se ovo prezime ne bilježi prije dolaska Turaka, ničim nisu potkrijepljena hipoteze da su Ljubunčići starinski plemički rod sa livanjskog tla, mada ni ta mogućnost nije isključena⁵¹. Tako nam teritorijalno, etničko i konfesionalno porijeklo Ljubunčića, a to se odnosi i na mnoge druge moćne porodice, ostaje enigma. Ni činjenica da je Hamza Ljubunčić u Livnu podigao mesdžid ne pokazuje, nužno, vojnički i društveni status, što na ovom području najbolje dokazuje slučaj Husrevbegovog čehaje Muart-bega Šibenčanina. Također nije usamljen slučaj da vojnici ili obični pobožni građani daju da se izgradi džamija ili drugi javni objekt.⁵² Kako je ova bogomolja podignuta odmah kod prvobitne livanjske tvrđave, izvjesno je da je Hamza Ljubunčić, prije dužnosti u Obrovcu, bio na dužnosti u livanjskoj tvrđavi, a da je zemljište za džamiju timarska svojina. Već prije je u tvrđavi postojala Carska džamija koja je mogla primiti samo dvadeset ljudi, što je bilo nedovoljno za grad koji je naglo rastao, posebno zbog stalnog priliva vojske. Prema Sumarnom defteru timara mustahfiza tvrđava

⁴⁶ A.Aličić: Firdus-kapetan i liepa Hana Pehlivana, Osvit, II/1943, br.67. str.6.

⁴⁷ Ulufedžije su plaćeni mustahfizi (graničari) i postavljeni su u najisturenjije tvrđave, dok je druga vrsta mustahfiza, timarnici, za svoju službu uživala zemljišni posjed-timar. Timarske posade su u pozadinskim tvrđavama. Obzirom da su ulufedžije dio centralnih vojnih snaga (kapukulu), a timarnici provincijskih (yerlikulu), različita je i opremljenost, struktura i namjena ovih snaga. Također je i komandna struktura različita.

⁴⁸ S.M.Traljić: Husrevbegov boravak i rad u Dalmaciji, Analji GHB, knj.V-VI, Sarajevo 1978, str. 12

⁴⁹ Fehim Dž. Spaho: Livno u ranim turskim izvorima, POF 32-33/1982. str.147-161. Azapaga ili azebag je zapovjednik džemata azapa-roda lake pješačke vojske koja je čuvala stražu po gradskim vratima, mostovima i kulama. Mada su dobili ime po perzijskoj riječi "azeb"-neženja, mogli su su ženiti. Bio je to brojan vojnički red, prisutan u svim gradovima i tvrđavama bosanskog ejaleta. Alufa im se kretala od 5-15 akči, ali su neki imali i timare.

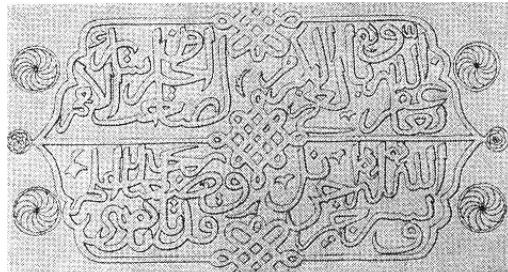
⁵⁰ U osnovi prezimena je prastara sveslavenska riječ ljub. Nalazimo je u velikom broju složenica, imena i toponima na vrlo širokom prostoru gdje se govore slavenski jezici. P.Skok: Etimološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika, knj.II, JAZU, Zagreb, 1972. Sam termin Ljubunčić određen je kao: *1.ime selu u Bosni u okrugu travničkome; 2. uprav je prezime nekih begova.* Ovo drugo određenje je preuzeto od F.Jukića. Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika, dio VI, JAZU, Zagreb 1904-1910, str.307.

⁵¹ *Schematismus* iz 1877. godine pomije da je to bila nekad velikaška kršćanska obitelj. Spaho napominje da se "po prezimenu vidi da je domaći čovjek", a na drugom mjestu "dakle domaći čovjek iz Livna." Prema fra L.Karauli: "Što je Glavica (u selu Ljubunčiću; op.a.) puna grobnicah i kostih prastarih plemičah Ljubunčićah...", i "Kad se stari plemiči Ljubunčići poturčiše...".

⁵² U tvrđavi Jajce podigao je janjičar Mustafa mesdžid, ali kako nije bio dovoljno imućan da obezbijedi odžavanje objekta, poklonio ga je vakufu Sinan-bega. U Požegi je mesdžid podigao krojač Hasan prije 1565., ali bez vakufa. F.Hafizović: Vakufi u požeškom i pakračkom sandžaku u periodu osmanske vlasti, POF, 49/1999, str.231-249.

live Bosna iz 1530.godine, dakle u to vrijeme, livanjska tvrđava je imala 25 članova posade, timarlija, kojima je zapovijedao dizdar Mustafa-agu i njegov pomoćnik Divane Mustafa.⁵³

Ovaj mesdžid je pretvoren u džamiju prije 1550.godine, jer se u defteru iz te godine spominje kao džamija **Bali-age Ljubuncića**, vjerovatno Hamzinog sina, a prema prefiksima iz imena, zapovjednika neke vojne jedinice. Po ovom dobrotvoru džamija je u narodu dobila ime Balaguša. Iz tariha na džamiji ne da se dokučiti godina njene gradnje, pa se Aličić poslužio predajom po kojoj je podignuta na godinu dana prije Glavice džamije, tj.1586. godine. Ali to, svakako, protivvrjeći podacima iz deftera koji je službeni dokument turske administarcije, i *ipso facto*, najvjerojatniji izvor.⁵⁴ Prema Mujezinoviću iz tariha prizilazi da je džamija (mesdžid) podignuta 920. (1514.) godine.

Neka Alah sa čašću i plemenitosti
Oprosti Dobrotvoru i ostalim vjernicima,
i dobrotvoru neka podijeli obilnu nagradu.
Postavismo kronogram sa "zlatnim perom"
(920 = 1514/15)

Džamiju nije podigao nikakav Balagija, kako predaja kaže, niti Bali-beg Malkoč, kako je smatrao Džaja, nego Bali-aga Ljubunčić "dakle domaći čovjek iz Livna koji je želio da svome gradu ostavi vrijednu zadužbinu."⁵⁵ Džamija leži na brežuljku podno Džephane, impresivne građevine, koja je bila centralna obrambena tačka stare livanjske tvrđave. U harem Balaguše je stari, kamenim pločama, oklopjeni mezar sa neoznačenim nišanima za koji je više autora nagađalo da pripada Bali-agi Ljubunčiću.

Moguće da je Bali-aga onaj Ljubunčić koji se pominje u izvještaju senjskog kapetana o kretanju turske vojske na granici. Kapetan Auersperg iz Senja piše: "Plemeniti i izabarani prijatelji počtovani! Da znate, kako nam ovu uru dojdoše glasi od prijatelj i otajnih straž naših, da Ljubunčić istino pišu i konjičku vojsku na Grahovu kupi veliku i danas ima vsa na okup biti. Kamo obrne ne znamo zato smo otili te glase vam dati na znanje, da je od grada do grada po vsem Vinodolu oznanite, neka se vsaki čuva i na var ima. No ino bog s vami. U Senju na 14. augusta 1556."⁵⁶ Ljubunčić je vojsku kupio na grahovskom području za Dugali Osman-bega Malkoča, kliškog sandžaka koji se tada nalazio u Ključu. Da se pretpostaviti, zato, da je u to vrijeme bio alajbeg kliškog sandžaka ili alajbegov ceribaša za jednu od nahija u sandžaku.

Ponovno za Ljubunčiće čujemo 1596.godine, prilikom preotimanja Klisa, strateški važne tvrđave iznad Splita, od strane Mlečana. Klis se u turskim rukama nalazio već 60 godina i bio uspješna brana svim napadima na sinjski i imotski kraj. Da bi ga povratio, bosanski namjesnik Hafiz Ahmed-paša šalje jake snage na čelu sa svojim čehajom. Bošnjaci su pozvali posadu opkoljene tvrđave da se predaj, ali ovi odgovorile da živi neće dati grada. Sutradan su opet počeli pregovori o predaji u kojima učestvovaše **Hasan-aga Ljubunčić**, Hasan-čauš Tiskardić i vezirov kapidžibaša.⁵⁷ Hasan-aga je u to vrijeme ili nešto prije obavljao vojničku dužnost u banjalučkoj tvrđavi jer je tu posjedovao jedan posjed. U opširnom popisu bosanskog sandžaka za 1604. godinu za nahiju Banja Luku, u čifluku mustahfiza tvrđave, upisan je zemarin (zemljjišni posjed), veličine dva dunuma, čiji je vlasnik Hasan-aga Ljubunčić.⁵⁸

⁵³ A.Husić: Tvrđave Bosanskog sandžaka i njihove posade 1530.godine, POF,49/1999,189-229.Dizdar Mustafa –aga je kao timar uživao selo Kablići (danasa Kablići) u visini od 5181 akče.

⁵⁴ Rapko Orman: Blago pod kupošom, Planjax, Tešanj, 1999. str. 27-31. A. Aličić: Livanjske džamije.Prilog povijesti Livna. El-Hidaje, V/1941-42, br.7.

⁵⁵ Fehim Dž. Spaho: Džamije i njihovi vakufi u gradovima Kliškog sandžaka početkom XVII vijeka, Analji GHB, knj. V-VI, str.223. S.M.Džaja: Politička i crkvena pripadnost livanjskog kraja kroz povijest, Livanjski kraj u povijesti, Split-Livno, 1994, str.139.

⁵⁶ A.Firdus: Livno od najstarijih vremena do 1878.godine (rukopis), Sarajevo, 1967. str.160.

⁵⁷ Ibid, str.160. Muvekit: Tarih-i-Bosna, str.210.

⁵⁸ Prilozi za orijentalnu filologiju, 44-45/1994-95, Orijentalni institut Sarajevo, 1996. str.182. Ovaj zemarin od dijela Hajrudina Hatiba, kupljen od Hasan-age Ljubunčića, tada je bio u posjedu Mehmed-bega, bosanskog defterdara.

Čini se da su glavninu posjeda, u to vrijeme, Ljubunčići imali u Dalmaciji, poglavito u dijelu Krčkog sandžaka zvanim Kotari, oko Obrovca, Skradina i Knina, te u Livanjskom polju. Prvi poznati skradinski kapetan Mehmed-aga uputio je 1638. jedno pismo šibenskom kapetanu da pusti nekog sužnja Vukasa, kmeta **Ahmet-age** Ljubunčića.⁵⁹

Gubitkom Like i Dalmacije i Ljubunčići su izgubili svoje stare posjede u tim krajevima, pa su se povukli u livanjski kraj u kojem se odjednom stvorila koncentracija begovskih porodica. Njihovo suparništvo posebno se ispoljilo u pitanju upravljanja livanjskom kapetanijom. Netom nakon završetka Kandijskog rata Husein-beg Ljubunčić preuzima ovu kapetaniju iz ruku Atlagića čiji je uticaj opao zbog neuspjeha u ratovanju. Postao je kapetanom između 1691. i 1695. godine, umjesto dotadašnjeg kapetana Salih-age. Kao i svi kapetani ove kapetanije, on je aga prvog džemata azebana (azapa), najveće vojne jedinice na svom području.⁶⁰

Veći broj kapetana bosanskih kapetanija ponikao je iz nižih, pa i najnižih društvenih slojeva i njihovi potomci već u drugom koljenu uzimaju prezime Kapetanovići. Izuzetak od ovog pravila su mostarski, trebinjski, derventski i novski kapetani, čiji su preci i prije dolaska na ovu dužnost pripadali begovskom staležu - Vučijakovići, Resulbegovići, Begovići i Cericī. Dio kapetanskih porodica, a neke su ovu dužnost obavljale i po dvjesto godina neprekidno, zadržale su svoja stara prezimena. To su Beširevići, Kulenovići, Badnjevići, Šerići, dubički Cericī, Fidahići, Šarići, Rizvanbegovići, a u Livnu Atlagići, Firdusi i Ljubunčići. Za Ljubunčice se pod ovim prezimenom zna gotovo 500 godina.

Kapetansku čast je Husein-begu, na neki način, uzeo Mehmed-beg Atlagić, sin Mehmed-pašin, iako je, kako piše Kreševljaković, Ljubunčić svoje kapetanske i druge povjerene mu poslove vršio bezpogovorno. Uzurpacija kapetanija u Bosni se događala, pa su se na kapetanskim dužnostima pojavljivale nove porodice mimo prava o nasljedstvu. Događalo se to za vrijeme života kapetana, ali najčešće po njihovoj smrti, kada bi uzurpatori, najčešće mitom, došli do berata o svom imenovanju. Poznati su ovakvi slučajevi u Bihaću, Mostaru, Stocu, Krupi i Livnu. No, ako su Atlagići bili na čelu livanjske kapetanije prije Ljubunčića, onda to znači da je i sam Husein Ljubunčić dobio kapetaniju mimo nasljednog reda. Da li zbog vojničkog debakla Mehmed-paše u Cetinskoj krajini? Tako je Mehmed-beg Atlagić samo poravnao račune, uvezši nazad ono što je naslijedno pripadalo njegovoj porodici.

Međutim, neferat hlivanske kapetanije podnio je mahzar (kolektivnu predstavku), a beogradski muhafiz ilam (kadijski izvještaj) u prilog Ljubunčiću, pa je ovome ponovo izdan berat na ordiji na rijeci Prutu 1711. kojim se Atlagićev berat ponistiava, a Husein imenuje za hlivanskog kapetana. Postoji jedan regest, neobjavljen u Kreševljakovićevu radnji o kapetanijama, pronađen u njegovoj zaostavštini, koji glasi: "Na rijeci Prutu, god. 1711., zaključi Sultan sa Petrom Velikim mir. Prisutnost sultanovu iskoristi Husejin-beg Ljubunčić, tuživši odsutnog hlivanskog kapetana Mehmed-bega Atlagića, sina Mehmed-pašina, navodeći da mu je Mehmed-beg nasiljem i prijevarom oteo kapetaniju. Navode tužbe posyjedočili su neki prisutni Hlivnjaci. Upobjedničkom zanosu, ne ispitujući istinitost tužbe, sultan izda ferman kojim postavi Husejin-bega hlivanskim kapetanom."⁶¹ No, izgleda da Atlagić nije lako odustao od svog položaja jer će Husein-beg stvarno preuzeti kapetaniju tek šest godina kasnije, 6.IX 1717.

U popisu bosanskih spahija u ordiji na rijeci Prutu ne može se identificirati Husein Ljubunčić, obzirom da u popisu spahijama nisu upisana prezimena, niti, što je bilo uobičajenje, imena očeva. Tu se može pronaći šest spahija sa ovim imenom sa timarima ili zijametima na području Sinja, Cetine, Petrovog Polja, Kosova i Vrhrike u dalmatinskom zaleđu, te sela Podhumu i, na nepoznatom lokalitetu, čifluk timar Nesuha u livanjskoj nahiji.⁶² Iako je dalmatinsko zaleđe u kome se nalaze pomenuti timari u to vrijeme već čvrsto u mletačkim rukama, iz nekog razloga još uvijek se vode pod starim imenom, iako su to dijelovi timara na području Livna, sa starim nazivom. U ovo vrijeme Ljubunčića timar nalazio se u selu Čukliću, jugozapadno od Livna, ali danas nema nikakvih tragova o boravku ovih begova u tom dijelu livanjskog polja. U pomenutom popisu dio zijameta u Čukliću, u visini od 13.640 akči vlasništvo

⁵⁹ H.Kreševljaković: Kapetanije u BiH, Svjetlost, Sarajevo, 1980. str.120. Skradin je zauzeo Gazi Husrev-beg uz pomoć hercegovačkog sandžaka Mahmud-bega i bio je u turskoj vlasti neprekidno od 1522. do 1684. Kadija skradinskog kadiluka stolovao je u Livnu, koje je također potpadalo pod njegovu jurisdikciju.

⁶⁰ H.Kreševljaković: Kapetanije, str.129. Zabilježeno je da je za ovu funkciju dobijao 60 akči dnevno, a od 1695. ostvarivaо je dopunska dnevnicu od 21 akče za druge poslove koje je vršio kao kapetan.

⁶¹ A.Nametak: Atlagići u povijesti i narodnoj tradiciji, JAZU, Zagreb, 1964. str.190.

⁶² V.Skaric: Popis bosanskih spahija iz 1123. (1711.) godine, GZM, g.XLII, sv.2, Sarajevo, 1930. str.75-80. Spahija Husejin je vlasnik timara u Rudoj na području Sinja i Cetine u vrijednosti 5999 akča.Tri godine kasnije ovaj je posjed na spahiji Halilu. Slijedeći je Husejin sa timarom u mjestu Banovce u Vrhliku, 7777 a., u nekom mjestu Nuhaj, Buhaj ili Buhaš na području Petrovog polja, 4000 a., te u mjestu koje se može čitati kao Mostić ili Marasić u Cetini, 3077 a. Na području Hlivna dva su Husejina: jedan ima timar u Podhumu vrijedan 6000 akči, a drugi drži timar čifluk nekog Nesuha na nepoznatom mjestu u livanjskom kraju u vrijednosti 3000 akči. Jedan od ovih spahija je livanjski kapetan Husejin Ljubunčić.

je spahijski Mehmeda, vjerovatno Husein-begovog bliskog srodnika.⁶³ Prema gruntovnim knjigama, Ljubunčići na području Čuklića nisu imali nekretnina 1893. godine, kada je grunt formiran. Kmetska selišta u Čukliću pripadala su novijim spahijskim porodicama: Čizmićima, Latifićima, Spahićima, Džirlama, Huskićima i Mačkićima. Jedan Ljubunčić iz Čuklića poginuo je pod Banja Lukom u poznatom boju koji se tu odigrao između bosanske i austrijske vojske 1737. godine.

*Beg Ljubunčić od sela Čuklića,
Od širokog polja Livanjskog,*⁶⁴

Prema mostarskom mahzaru Husein nije bio više livanjski kapetan 1730. jer se na toj funkciji nalazio Hasan Ljubunčić i on je, sa svojim neferima, kako je pretpostavio Kreševljaković, pozivajući se na jedan livanjski spis u kome ime Ljubunčića nije navedeno, učestvovao u boju pod Banja Lukom. No, u beratu koji je izdao sultan Mahmut, sin Mustafin, na poljani Uzundžova 17.5.1739. spominje se razrješenje dužnosti kapetana hlivanjske kapetanije Mehmed-bega Atlibegovića, na mjesto kojeg je došao Husejin-beg Ljubunčić. Kako Ljubunčić nije učestvovao u ratu kod Stare Ostrovice i u boju kod Banja Luke, zbog čega se pokazao i kao izdajnik, o čemu je Portu izvjestio bosanski vezir Ali-paša, to je Husein-beg svrgnut, a postavljen za hlivanjskog kapetana Hasan, sin Mehmed-begov.⁶⁵ Ukoliko je on Atlagić, Firdusi su preuzeli kapetaniju od njih, a ne od Ljubunčića, kako se sada smatra. Naravno, ovo su kontradiktorni podaci, pa je jedino objašnjenje da je od 1711. do 1739. bilo više kapetana Ljubunčića sa imenom Husein i Hasan.

Moguće dosta ranije, a sigurno prije 1731., u selu Ljubunčiću, koje je već tada dobilo ime po ovoj porodici, postojala je njihova kula i odžak. Kula se održala do vremena između dva rata, kada je do temelja srušena. Prema kazivanju najstarijeg mještanina Stipe Bilića, rođenog 1895. godine, Ljubunčića kula se nalazila u vrhu sela, pri brdu, izgrađena na dva sprata, sa većim brojem puškarnica. U blizini kule bila je kamenica gdje je izvirala voda.⁶⁶ Ovu kulu, sa puno antipatijske prema begovima Ljubunčićima, pominje i fra Lovro Karaula 1871.godine: "...onda sazidaše u verh Sela (Ljubunčića), u mistu Pod Dragom kulu, gdi i sad vire iz zemlje njezini temelji... U ono kobno vrime keršćanskem narodu Livopoljskom jedina zakladnica bili su Ćetnici mladi Cetinjani. Kano Stojan Janko, i drugi primnogi (vidi Pismarice Kačićeve), koji često grad Livno robiše, i turske kule po selim razoriše: onda i kula silnih poturicah Ljubunčićah bih sa zemljom poravnana tako da se više nikad prinačinila nije." Moguće je da je na mjestu stare kule podignuta nova, jer mještani znaju za nju ili je bila još jedna Ljubunčića kula.

Kule Ljubunčića i Atlagića u Bosni su bile glasovite po tamnicama u koje su zatvarani politički protivnici, zločinci, uhvaćeni neprijatelji, hajduci i uskoci.⁶⁷

U selu Ljubunčiću svoje ime je zabilježio prepisivač i autor **Salih Lubinčevi (Ljubunčić)** u više Ilmihala, knjizi Molitve božijeg poslanika i najstarijeg, poznatog, bosansko-turskog rječnika u stihovima kojeg je sastavio naš pisac i učenjak efendi Hevayi Uskufi, rođen 1601. godine. Svi Salihovi prepisi su na turskom jeziku, a radi se o značajnom fondu prepisa. .Prepisi su iz 1731. i 1732.godine.⁶⁸

Prema A.Firdusu oko 1740. Livnjaci su ubili kapetana Hasan-bega, sina Husein-begovog zbog ljubavne afere sa nekom Tufekčića djevojkom iz Hlivna.⁶⁹ Prema drugoj verziji Hlivnjaci su se pobunili protiv Hasan-begovog vladanja, udarili na njegov odžak i ubili ga. To je u Bosni vrijeme velikih nereda čije su vođe bili čak i neki organi vlasti I članovi vjreske hijerarhije. U takvim neredima će dvanaest godina kasnije stradati slijedeći livanjski kapetan, Ahmed-beg Firdus. Ako nije greška u imenu Hasanovog oca, na kapetansko mjesto zasjeo je njegov rođak, također Hasan, ali sin Mehmed-bega iz Čuklića. Moguće je da je on taj Hasan Ljubunčić koji će dosegnuti do titule paše, jer će neki Ljubunčići, pola stoljeća kasnije, uz osnovno prezime stavljati i drugo-Hasanpašić. Hasanpašići su jedan od poznatih izdanaka u porodičnom stablu Ljubunčića. No, u livanjskim gruntovnim knjigama pedesetak godina kasnije ne nalazimo ovo prezime

Poslije Hasana kapetansku čast uzeće Firdusi i neće je napustiti cijelo stoljeće, sve do ukidanja kapetanija. Na koji je način Ahmet-beg Firdus došao na ovaj položaj nije poznato.

Kasnije, a vjerovatno u vezi sa ovim događajima, Kadri-beg Ljubunčić preseljava porodicu iz Ljubunčića u Zastinje, selo poviše Livna. Na njih je iznad sela ostala uspomena u imenu jednog toponima

⁶³ Minimalna vrijednost zemljišta da bi bilo zijamet je 20.000 akči, pa ovdje nedostaje dio od najmanje 6.560 akči. Timarskim zakonom bilo je zabranjeno komadjanje timara/zijameta i on se daje jednom ili više lica, ali nikako kao posebni timari, nego njegovi dijelovi. Dakle, Mehmed je zijamet Čuklić dijelio sa nekim spahijom koji nije bio na Prutu, pa nije ni upisan u popis.

⁶⁴ D.Buturović:Banjaluka bitka 1737. u usmenoj tradiciji, Behar, [Zagreb], VII/1998, br.I-II, str.30.

⁶⁵ A.Nametak, isto. Autor je, posredno, dao naslutiti da je ovaj Mehmedov Hasan iz porodice Atlagića. pa bi Firdusi preuzeo kapetaniju od njih, a ne Ljubunčića.

⁶⁶ Spomenici kulture i prirode na području opštine Livno, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode (Detaljno rekognisciranje terena 1976, 1977 i 1978.), Mostar, 1981.

⁶⁷ D.Nikić: Livanjski vremeplov,Oslобodenje, [Sarajevo], maj 1972.

⁶⁸ Katalog arapskih,turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa , III, str.428-431.

⁶⁹ A.Firdus: Isto,str.147 i 159.

- Ljubunčića draga i zemljštim sa imenom "Kadribeguša".⁷⁰ Ovdje će se roditi i Ahmet-beg Ljubunčić-Hasanpašić, butovni beg čija se svaka riječ u cijeloj Bosni pažljivo slušala. "... bijaše oštromne pameti, ponosite čudi, slobodna duha, odpora mnenja na svog Sultana, a za najviše što biješe trunjava srca na keršćanski narod, ukro je pamet svoj Bosni i Ercegovini; svi Bezi Bosanski i Ercegovski pripoznavašega za pervinca u svakom pokretu na Vezira i na Sultana; što bi on rekao, sva mu Bosna ne-bi porekla. Njegovim vražtvom g. 1824. priko 200 obitilah keršćanskih iz varoša Livna bih izgnano u zatoče, sve srebro, zlato, pokućstvo, zemlje, kmeti, imanje varoško, pade u njegove, i njegovih opakih pristašah lakome šake. G. 1831. odsikoše Turci glave Luke Kujungića, i Luke Cverka najodličnih u ono doba tergovacah u Livnu, i to brez ijedne krivice, na pravdi Božoj, a po nagovoru opakog Ametbega. Od njegovog čestog preterkivanja po Bosni, na visokoj i bisnoj hatini, uz pratnju najvećih zlikovaca, uz tutanj bubnjah, talambasah i sviralah narod keršćani od straha bižao je od nemila de nedraga."⁷¹ Ahmet-bega je 1831. godine na dužnost kliškog muteselima, kao samostalnog upravnika Klikškog sandžaka u činu paše, imenovao Husein-beg Gradaščević, pošto se ovaj bez premišljanja stavio na čelo livanjskih protivnika sultanovih reformi.⁷² No, tu je začeta klica sukoba sa Firdusima, koja će i njega lično, i njegove nasljednike skupo stajati. Te godine on je određen da vodi krajišku vojsku preko Počitelja na Stolac. Firdusi su 1835. izgubili kapetaniju, a njen posljednji kapetan Ibrahim-beg postao je muselim. U tom svojstvu on je odredio i broj vojnika za novu nizamsku vojsku. To, i visoki nameti, izazvaše dogodine bunu Livnjaka. "Na čelo narodnog ustanka stade ugledni ajan Ahmed-beg Ljubunčić. Ahmedbeg se dugo opirao tome, pa i savjetovao Livnjake da se okane bune, ali kad nije bilo druge, pokori se volji naroda i preuze vodstvo. Prica se, da je tom prilikom skinuo sa glave čalmu i bacio je na zemlju, rekavši: - Evo ja prvi dадох своју (t.j. glavu), а зnam да ћete me izdati. Videći se u nevolji Firdus-kapetan se zatvori u svoju kulu, koja stajaše u Rajčevac-mahali, ali pobunjenici naperiše topove i kulu sravnio sa zemljom. Kapetan jedva živ umaće na imanje u Čelebić, odakle pobježe u Knin u Dalmaciju. Ovdje kao prognanik ostade pune četiri godine. Buna ipak bi ugušena, a kolovođe potvatani i odvedeni u Travnik pred vezira. Ovdje se obistini proročanstvo Ahmedbega Ljubunčića, jer svi prvaci priznadoše reforme i kao ocit znak toga obukoše fesove, samo on ostade uporan, a tu svoju upornost plati progonstvom u Tripolis, iz koga se nikad i ne povratи"⁷³ Karaula, opet, tvrdi da je Ahmet-beg u Travniku platio glavom od Vali-paše zbog vođenje bune protiv Firdusa: "Vegija viran svom Sultanu, svaku noć u muklo doba u svojoj hazni u Travniku, svilenim gajtanom oko vrata, na zakretaljke megju dva stupa, podavih više od 300. zulumčarah bosanskih, i ercegovačkih, megju njima i silnoga Ametbega Ljubunčića, i njegove saderte i slamom nagnjetene oglavine šalje Caru svome gospodaru za jabuku u Stambul."

Ovo je stajalo livanjske Ljubunčiće i imanja i statusa u Livnu. Imanja su im se prostirala ne samo u livanjskom kraju, već i oko Gornjeg Vakufa, na Kupreškom i Glamočkom polju te cijeli Karlov han u Buškom blatu. Nakon Dalmacije ovo je bio drugi gubitak imanja za Ljubunčiće. "Bezi Ljubunčići izgubiše svoja imanja, zemlje i kmete... a njihovi potomci danas živkare više na cigansku, nego na begovsku."⁷⁴

Šaban-aga Ljubunčić je potpisao jedno nedatirano pismo gvardijanu u Rami, koje glasi: "Čusmo kako ste i vi i gvardian iz Fojnice radi žita dohodili, ali nismo se našli, da se s vami saznamo i poštujemo, ali hoćemo, ako bog da, od sela da imamo prijateljstvo. Imamo u Selanih i u Lizoperci pedeset šinika žita, ako vam je za potribu, kako je pravo i kako vas vola bude, s našim subašom gororite. Hoćemo da vam je vola na mistu. I još nije riči subaši smo gororili. Hoćete s njime progovoriti. I bog veseli v.m." Selo Lizoperci, koje se ovdje pominje, nalazi se blizu Jablanice, prema Gornjem Vakufu, kod koga je i selo koje danas nosi ime Ljubunci Ova naselja, u nekadašnjem Kliškom sandžaku, su dijelovi zjameta Ljubunčića. Kod Gornjeg Vakufa i danas žive potomci Ljubunčića pod istim prezimenom.

Braća Ali-beg i Derviš-beg, preselili su iz Livna na imanje u selo Vidimlje kod Glamoča. Dio današnjih livanjskih Ljubunčića potiče iz ove porodične grane. Nakon Drugog svjetskog rata doselili su se u Livno.

Austrougarska okupacija je zatekla vrlo razgranatu porodicu Ljubunčića u Livnu sa više posebnih obitelji i različitim imovnim stanjem. Tada su brojali oko pedeset čeljadi u osam obitelji. Potomci Hasan-bega, Derviš-bega, Sulejman-bega, Mahmut-bega, Mehmed-bega, Husein-bega i Ahmet-age raselili su se širom Bosne i Hrvatske: u Sarajevo, Banja Luku, Jajce i Zagreb. Jedan od njih, Osman, sin Salih-bega, a unuk Mahmut-bega odmah po austrijskom ulasku u Livno odselio je u Tursku, gdje su mu i danas potomci. Od ovih Ljubunčića u Livnu danas žive samo potomci Zaim-bega .

⁷⁰ Buturović

⁷¹ Pro populo, Zapisnik (etc).

⁷² Ahmed S. Aličić: Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1996. str.247.

⁷³ A.Aličić: Isto. U Anadoliju su protjerani 21.11.1836. livanjski muftija Šakir efendija i ajan Fehim efendija Hadžabdija. Muvekkit: Tarih-i-Bosna, II, str.968.

⁷⁴ Pro populo, Zapisnik (etc).

U tradiciji je Ljubunčića da se bave pisanom riječi. Pored već pomenutog Saliha iz XVIII stoljeća tu je **Ibrahim-efendi Ljubunčić**, zvani Hođajbeg, sin Hasan-begov, muallim u Livnu, umro 1939.godine. Imao je bogatu biblioteku sa starim spisima u svojoj kući koja se nalazila pored Džumanuše džamije. Od njega je 1933. godine Osman A.Sokolović dobio na poklon više rukopisa, između ostalih i jedan koji sadrži fragmente historijskih poema. Među ovim djelima je i spjev o pogibiji Osmana II, od Age Dede-ta iz starog grada Dobora na Bosni kod Doboja. Uvakufio je jedan rukopis nastao 1546.godine. I njegov sin **Hasan**, koji se poslije nastanio u Sarajevu, okušao se u pisanju. Autor je putopisa na Hadž koji je objavlјivan 1955. godine.⁷⁵

Ahmet Ljubunčić se, između dva rata, bavio izučavanjem povijesti Turske carevine, o čemu je pisao u beogradskoj "Pravdi".⁷⁶ Između 1926. i 1929.godine piše u časopisima "Novi čovjek" i "Snaga", koji su izlazili u Sarajevu, te u "Novom Beharu".

Salih Ljubunčić, sin Ahmetbegov, rođen 1890.godine, radio je u Livnu kao prosvjetni radnik tokom, i nakon Prvog svjetskog rata. U Zagrebu je radio u zvanju profesora Učiteljske škole, a u Sarajevu Više pedagoške škole, gdje se ističe kao pobornik "radne škole". Umro je u Zagrebu 1964. godine. Radove mu je objavljivao "Jugoslavenski list", "Narodne novine", "Novi Behar" i "Zemzem".⁷⁷

FIRDUSI

Danas u Livnu Firdusi više ne žive, no u stanovništvu je ostalo živo sjećanje na njihovu slavu i moć. Ostala je i jedna ulica nazvana po porodici, staro groblje sa poluuništenim spomenicima i još uspravnim nišanima Abdurahman-bega, poneka fotografija, i nekoliko pjesama o Firdusima. Baš kako narod veli: *Vr'jeme kule niz Kotare gradi, vr'jeme gradi, vr'jeme razgrađuje.* Kao i za mnoge druge porodice, i za Firduse se ne može sa sigurnošću odrediti porijeklo, pa su tvrdnje o tome zasnovane ili na legendama ili prepostavkama. Po porodičnoj predaji, preci ovog roda, perzijskog ili turskog porijekla, došli su u Iivanjski kraj kao dio osvajačke osmanlijske vojske. Istovremeno s tim, tvrdi se, obiteljska predaja zna za pretka koji je potkraj XV stoljeća učestvovao u borbama oko Knina. Drugo mišljenje, pak, drži da sua Firdusi islamizirana domaća vlastelinska porodica Rajčić⁷⁸, čiji se jedan pripadnik, knez Vlatko Rajčić od Bistrice pominje potkraj XIV i početkom XV stoljeća. Tu se prepostavlja da je porodica ime dobila

⁷⁵ H.Ljubunčić: Istorija Hadža u BiH, sa putem na Hadž 1954.godine, Glasnik VIS, VI/1955,br.1-2,3-4,5-7,8-10, VII/1956,br.1-

⁷⁶ A.Ljubunčić: Turci i razvitak turske države, s uvodom u kulturnu i političku povijest islama od Edhema Bulbulovića. Pravda, [Beograd], XIII, 1939, br. 35, str.7.

⁷⁷ M.Ćeman: Bibliografija bošnjačke književnosti, Sebil, Zagreb, 1994. Smail Balić: Kultura Bošnjaka, PP "R&R", Tuzla-Zagreb, 1994.

⁷⁸ Dr.Hajrudin Čurić: Posljednji kapetani Livna, Glasnik Zemaljskog muzeja,XII (nova serija) Sarajevo,1957. Čurić kaže za Firduse da su islamizirana vlastela i da podatak o tome postoji u turskim izvorima, ali ne navodi koji su to izvori.

prevođenjem narodnog u perzijsko ime FIRDEWS (raj), iz čega je nastalo Firdus. Po istom stari odžak (kurija) Firdusa nalazio se u dijelu Livna koje se i dan-danas zove Rajčevac. Jedan od Firdusa je u doba velikog vezira Mehmed-paše Sokolovića (1564-1597) turski izaslanik u Perziji, što, opet, može ukazivati na perzijsko porijeklo.

Gotovo u isto vrijeme pominju se Firdusi u Livnu i Kninu. Emir **Jusuf** Firdus je iza sebe ostavio pisani trag na Sinan-čauševoj džamiji u Livnu (u narodu zvana Džemanuša ili Džumanuša), koju je obnovio 1051/1642. godine. O ovoj džamiji i haremumu pored nje Firdusi će brinuti i u sljedećim stoljećima.⁷⁹ Nepoznati **aga Firdus** pominje se 1645. godine. Titule *aga*, i *emir* ukazuju da je u to vrijeme Jusuf Firdus na nekoj visokoj vojničkoj poziciji.⁸⁰ Moguće da je on svjedok koji se na jednoj vakufnami iz Livna 1642. godine potpisao kao Jusuf-beg, sin Mustafa-age, miralaj Kliškog sandžaka.⁸¹

سنان چاروش افضل خرا ره صاحب
 خرابه مشرف او لشدي
 امير يوسف اول فردوس زاده ۱۶۴۰
 بو خير اف اعيا ايندي
 رسول حق شفيع اوله قبول بار

Natpis na Sinan-čauševoj džamiji u Livnu
 "...Prvobitno je ovaj hajrat podigao Sinan-čauš,
 A koji postade sklon rušenju..."
 Emir Jusuf Firdus je obnovio (oživio) ovo dobro
 Vjerovjesnik Istinitog neka bude zagovornik
 I nek je primljeno (ovo dobro djelo)."
 (1051=1641)

Godine 1662. je kninski kapetan **Mustaj-beg Firdusović**, kojega će zamijeniti Mehmed-beg Atlagić, pripadnik druge, konkurentske, begovske i kapetanske porodice na ovim prostorima. Mustaj-beg će se ponovno naći na tom položaju iza Atlagića, ali će umrijeti 1688. godine od rana zadobijenih u obrani svoga grada. Na položaju će ga, na samo nekoliko dana, zamijeniti **Ali-beg Firdusović**, koji će, nakon pada Knina i zarobljavanja, sa ostalim zarobljenicima biti poslan u zatočeništvo u Brešu. Dvije godine prije toga jedan od Firdusa je zarobljen od uskoka prilikom njihove provale u Livanjsko polje.⁸²

U događanjima oko uspostave novih granica Turske prema Veneciji, po razgraničenju koje je provedeno 1699. godine, jedan od Firdusa, **Ahmed-beg** iz Livna, igra važnu ulogu. Da li je to budući kapetan Livna, prvi od Firdusa na ovoj dužnosti, ili njegov otac, odnosno neki rođak, nije poznato, ali se, u vremenu od 1108.-1111.(1696-1699.) neki **Ahmed-beg** pominje kao kliški sandžak-beg.⁸³ Uostalom, njegovo lobiranje protiv Mletaka u Istanbulu podrazumijeva ineku važnu državnu funkciju. U to vrijeme mletački "confidente-esploratore" (povjerilac-istraživač) Delongo bi poslan u Glamoč da od domaćih ljudi prikupi potrebne informacije za pregovore o razgraničenju. Tom prilikom on javlja, pozivajući se na Osman-agu Velića i Ali-agu Vidimlića, oba utjecajna u glamočkom kraju, da su "u Carigradu bile dobro primljene odredbe o miru, pa su se svi nakon njih smirili, samo je na Portu otišao jedan Turčin, Ahmed-beg Firdusović iz Livna, pa pretjeruje uz veliku galamu da je u ovim krajevima Republici ostalo sedamdeset gradova".⁸⁴ Mletački dokumenti označavaju Ahmed-bega Firdusa kao najznačajnijeg i najuglednijeg predstavnika struje na bosanskoj strani, koja je osuđivala i mletačke zahtjeve za

⁷⁹ A. Aličić, *Livanjske džamije*, "Glasnik IVZ", IX, Sarajevo, 1941.

⁸⁰ Titule aga i beg često unose zabunu zbog zamjenjivanja ove dvije titule. Npr. možemo naći podatak da fratri oslovljavaju Cere iz Kablića sa "bezi Cere", ili Avdu Čorbadžića sa "Avdi-beg" iako su to spahidske porodice bez formalne titule i age i bega. Službena titula - kapetana je *aga*, što su bosanski kapetani, ali i drugi najviši državni službenici razumljivo izbjegavali, tako da je u praksi nepisano pravilo da su kapetani begovi, mada mnogi bosanski kapetani tu titulu po staležu nisu zasluživali. Samo izuzetno kapetani upotrebljavaju odgovarajuću vojničku titulu aga. Prema tome, titula aga kod emira Jusufa Firdusa samo ukazuje da je vojni zapovjednik. Svi kasniji Firdusi stavljaju obavezno uz ime titulu bega.

⁸¹ A. Aličić: *Veliki dobrotvor grada Livna-Mustafa-beg, sin Ibrahimagin i njegova zadužbina Darul-hadis*, Glasnik IVZ, IX, br.3. Sarajevo, 1943. Miralaj sandžaka je vojni zapovjednik na tom području.

⁸² Fra S.Zlatović, *Kronika Pavla Šilobadovića o četovanju u Primorju (1662-1686)*, Starine XXI, str.113.

⁸³ Dr.Safvet-beg Bašagić, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1931. str.3.

⁸⁴ H.Hajdarhodžić, *Dubrovačke i mletačke pripreme pred razgraničenje 1699.godine*, Analji Gazi Husrev-begove biblioteke, knj. XI-XII, Sarajevo, 1985, str.304.

teritorijem, isto kao i tursku popustljivost.U ovo vrijeme izgrađena je Firdusova kula u selu Čelebiću, u donjem Livanjskom polju.Kao godina gradnje na kuli je označena 1119. (1707)⁸⁵.

Firdusi će, prije svega, u bosanskoj povijesti ostati zapamćeni kao livanjski kapetani.Prvi od njih, **Ahmed-beg**, doći će na ovaj položaj nakon ubistva dotadašnjeg kapetana Hasana Ljubušića, 1740. godine. Oženjen Kadom Ljubušić, Ahmed-beg je već bio u rodbinskom odnosu sa ovom begovskom i kapetanskom porodicom, tako da je tu moguća veza sa ovom smjenom kapetanskih porodica u Livnu.

Odmah na početku vladavine suočio se sa pobunom.Naime, postavljenjem u Bosnu namjesnika Ali-paše Hećim-oglu-a 1747.godine, Porta je htjela da stane na kraj bezvlašću i neredima.Dogodine u Mostaru izbi buna zbog nekih zaostalih vojničkih plaća, pa se ubrzo buna preli na područje Livna i ostalog dijela Jugozapadne Bosne. Zato Ali-paša posla na područje Livna, Županjca (Duvna) i Glamoča svog delibašu sa 70 konjanika koji pobiše vođe nezadovoljnika, a janjičarske baše rastjeraše.⁸⁶ Prvi put se pominje 1751.godine kao livanjski kapetan. Pismo koje je Ahmet-beg I uputio 26.7. 1751.godine fojničkom gvardijanu prvi je spomen Firdusima kao livanjskim kapetanima.Vršio je istovremeno i dužnost muselima.⁸⁷

U vrijeme svog kapetanluka, oko 1750. ovaj kapetan podiže tvrdu kamenu kulu i odžak uz nju u Prikorici, dijelu Livna sa druge strane rijeke (rike) Bistrice, koja će biti simbol moći Firdusa, i česta meta napada njihovih protivnika.Tu će biti podignut i mesdžid i Firdusovo groblje koje i danas postoji.

Godinu dana kasnije podigoše se baše Livna, Duvna, Rame i Skoplja, navališe na Livno i ubiše Ahmet-bega I i nekoliko njegovih ljudi. U fermanu o imenovanju Mehmed-paše Kukavice na mjesto bosanskog vezira dato je više podataka o pogibiji Firdusa. Kukavica je poslan da sredi nerede koji su se u Bosni pojavili neposredno pred njegov dolazak.Odmetnici su se pojavili u Pruscu i okolini, u Rami, Neretvi, Duvnu i Glamoču. Na čelu su Mehmed Čorba, Jalović (Jalić?) i Durmiš, svi iz Gornjeg Vakufa, Bektaš iz kasabe Prusac, bivši glamočki kapetan Jusuf i neki Nuhović (Nuhić?). Ustanici su, u dogovoru sa ilegalcima iz livanjske tvrđave: emirom Salihom, hatibom Omerom i nekim Abdulatifom, obili džebhanu u samoj tvrđavi (današnja Džephana) i uzeli naoružanje. Nabili su topove i njima porušili kapetanovu kulu, a kapetana i još dvojicu njegovih ljudi tu ubili, a šestoricu ranili. Tom prilikom ustanici su zapalili pedeset i dvije kuće kapetanovih vojnika, te opljačkali imovinu siromašne raje.⁸⁸

Naslijedio ga je, po automatizmu, sin Ahmed, koji će na čelu livanjske kapetanije ostati do smrti, 1188/1774-75.godine. kako je to napisano na njegovim nišanima. Poznato je da je ovaj kapetan, zajedno sa drugim bosanskim kapetanim, vodio vojsku na Mostar 1760. godine.Nešto više o kapetanu Ahmedu II saznajemo iz pera Franje Meduna, dragomana zadarskog providura povodom događaja koji se desiće 1766. godine.⁸⁹ Vršio je istovremeno funkciju muteselima (kajmekama) Kliškog sandžaka. Iz dokumenata se vidi da je na tom položaju bio 26.7.1751.godine.⁹⁰ Nakon njegove smrti, 1774/75.godine livanjskim kapetanom postaje Ahmedov stariji sin Ibrahim.

O kratkom kapetanovanju Ibrahima Firdusa nemamo nikakvih podataka, izuzev imena kojeg je ostavio na pečatima.Na mahzuru je zapisano "*Hlivanski kapetan Firdus*", dok je na muhuru napisamo

⁸⁵ S.Mandžalo,*Gospodari kamera*, V.Masleša, Sarajevo, 1987.

⁸⁶ Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Preporod, Sarajevo, 1998.Nemiri su završeni tek 1757.godine za Mehmed-paše Kukavice, nakon smrti Firdusa, tako da se i on može smatrati žrtvom ovih nemira.

⁸⁷ H.Kreševljaković,*Kapetanije u BiH*, Svjetlost, Sarajevo, str.129. U njemu on od gvardijana traži da opozove premještaj iz Livna fra Stipana Kovačevića, sina njegovog kmeta, „*koji je od starine,još moj stari*“.

⁸⁸ Alja Bejtić: Bosanski namjesnik Mehmed-paša Kukavica i njegove zadužbine u Bosni, POF, VI/1956, str.80.

⁸⁹ U to vrijeme, u ovim krajevima, a posebno oko kule Prolog, hajdukova je Stanko Sočivica, mletački podanik. U jednom napadu, u mjesecu julu 1776. njegovi ljudi u Dinari ubiše nekog Hadži Mustafu, koga mrtvog opljačkaše.Samo mjesec dana kasnije napadoše karavanu koju je pratio aga prološke kule sa svojim vojnicima.Tom prilikom, u puškaraju koje nastade, poginu aga i bajraktar prološke straže, te harambaša, dok ostaše ranjeni jedan kalauz,kiridžija i jedan kršćanin, turski podanik. Na lice mjesta su izišli hlivanski kadija, kapetan Ahmed Firdus, oficiri i age i ustanovili na mrvima i po 13-14 smrtnih rana.

Ovaj je događaj podigao političku temperaturu u livanjskom kraju do te mjere da su nekoliko dana kasnije age i časnici livanjske posade iznijeli pred bosanskog pašu u Travniku ilam hlivanskog kadije i arz-mahzar svih starješina i stanovnika da je to događaj kakav u Hrvatu nije bilo u zadnjih pedeset godina.Stanovništvo u Livnu se pobunilo i htjelo poslati u Istanbul svoje poslanike da se tuže, radi čega je iz Travnika paša hitno poslao svog čokadora da umiri Livnjake, što je ovome i uspjelo.Uz to do mletačkog predstavnika u Sinju stigoše glasovi da se livanjski i duvanjski kapetani spremaju provaliti na mletački teritorij, popaliti kuće i pouzbijati sve stanovništvo uz rijeku Cetinu.Kasnije je kapetan Ahmed sam opovrgao ove glasine rekvasi da je spreman da radije njega ubiju, nego da počini takvo zlo nedužnom stanovništvu.

Medun je morao uložiti velike napore da se riješi ovaj problem, pa je, putujući iz Travnika u Zadar, svratio i kod kapetana Firdusa da bi s njim razgovarao o ovoj stvari.Ahmed-beg mu je predocio popis hajduka koji su učestvovali u pomenutoj pljački i priznanje jednog turskog podanika, zatočenog u njegovoj kuli, koji je ranije priznao da da je bio u društvu koje je, prije tri godine, ubilo glamočkog kapetana i učestvovalo u pomenutoj prvoj pljački i ubistvu Hadži Mustafe.Pošto je bio osuđen na kaznu nabijanja na kolac, njeno izvršenje su odgodili dok sve ne prizna.Firdusu je, uz to, u Travniku, Mehmed-beg Atlagić kazao da posjeduje dokaze o napadačima koje su vidjeli i prepoznali njegovi kmetovi.Finalne ovog sastanka sa Medunom je insistiranje Firdusa da se krivci kazne umjesto poravnajanja novcem, kako se obično svršavali ovakvi slučajevi.

⁹⁰ H.Kreševljaković, *Muteselimi i njihov djelokrug*, Radovi, knj.3, Naučno društvo NRBiH, Sarajevo, 1957.str.81-141

samo ime Ibrahim. Ibrahim I Firdus je umro 1197/1783.godine obnašajući ovu funkciju devet godina. Iza sebe je ostavio sina Ahmeda koji će ga, i pored toga što je bio dijete, morati zamijeniti na položaju.

Obzirom na maloljetnost **Ahmed-bega III** Firdusa, bosanski vezir Hasamudin-paša potvrdio je, 7.redžepa 1207. (8.februar 1793) njegovog strica **Jusuf-bega** kao zastupnika do punoljetnosti. Iako dijete, kapetan po nasljedstvu, nije mogao pobjeći od kapetanskih dužnosti i protokola.Kako piše francuski putnik u Bosni Chaumette de Fose⁹¹ ako je kapetan još dijete, najstariji član porodice mu postaje tutor i "sve naredbe obznanjuje u ime mladog kapetana, a u slučaju rata on mora lično da ide sa vojskom,na konju ili u kolijevci".Pred kapetanom se u doba rata nosi konjski rep (tug), a za vrijeme mira ide konj u povodu. Oko 1785.godine Jusuf-beg će iz temelja obnoviti Sinan-čauševu džamiju.⁹²Po predanju, Ahmed-bega je oženila majka u dobi od 17 godina Zejnom (zvanom Hanka), kćerkom Idris-bega Smailpašića iz Vrla kod Kupresa.Po punoljetnosti vrši kapetansku dužnost samostalno, ali zakratko. U Univerzitetskoj biblioteci u Bratislavi čuva se jedan rukopis na kome je potpis ovog kapetana.⁹³ Umro je 1804. ostavivši iza sebe maloljetnog sina jedinca **Ibrahima**.

Ponovno će Jusuf-beg Firdus biti zastupnik kapetana⁹⁴, ali ovaj put,po svoj prilici, i skrbnik bratovog unuka, jer se Ibrahim-begova majka uskoro preudala za Mustafu-bega Kulenovića Bajbuta. Obzirom da je Jusuf-beg faktički obnašao dužnost kapetana o njegovom vladanju vrijedan podatak pruža jedan putnik u Bosni, koji saopštava kako Mehmed-paša, nezadovoljan livanjskim kapetanom, nije smio 1807.godine da ga smjeni "jer je znao da će to smjenjivanje moći izvršiti samo pomoću svojih trupa." a da "otpor livanjskog kapetana ne bude prilika za opći ustanački pašaluk". Firdusi, **Alija, Ibrahim i Sulejman** pominju se, iste te godine, kao prodavci jednog zemljišta duvanjskom ajanu Mustafa-begu Teskeredžiću u Vinici, selu ljubuškog kadiluka.⁹⁵ O Aliji i Sulejmanu, moguće braći Ibrahima, kasnije nema traga i izgleda da su bili bez nasljednika. Kao najpričličniji datum od kada je Ibrahim-beg II počeo samostalno upravljati livanjskom kapetanijom može se smatrati 1815.godina.⁹⁶

Već u prvim godinama svog kapetanovanja morao je bježati pred Ali Dželaludin-pašom koji će u Bosni zavoditi red, a od čije su sablje stradali mnogi bosanski kapetani i ajani.U to vrijeme Ibrahim-beg popravlja pozнати vodovod koji opskrbljiva Prusac vodom, na Ravnima (Firdusove Ravni) daje sagraditi tabiju i veliki konak, nadoziduje kulu u Čelebiću, silom i milom tjeru kmetove da sade kukuruz, što nije prolazilo bez otpora,⁹⁷ te, nešto kasnije, sadi dudove u Livnu.⁹⁸ Evidentno je Firdusovo zalaganje za gradnju franjevačke kuće u Livnu.On se jasno i javno deklarira prijateljem kršćanima, posebno katolicima i njihovim crkvenim službenicima.

Pravi izazovi za kapetana Ibrahim-bega počinju 1831.godine bunom kršćanskog stanovništva čije su vođe Luka Cvrk i Luka Kujundžić, pravoslavni livanjski trgovci, po naređenju kapetana, javno smaknuti u gornjoj čaršiji, na staroj žitarnici.⁹⁹

Istovremeno, sa početkom pokreta kapetana Husein-bega Gradaščevića, u Tuzli, na poznatom sastanku, bosanskohercegovački prvaci su se opredjivali za i protiv reformi, odnosno izabrali stranu: Gradaščevića ili sultana. Firdus se ovom prilikom kolebao, ne opredjeljujući se ni za jednu stranu, izabравši taktiku čekanja. Držanje koje će zadržati u daljim burnim događanjima "možda će nekome izgledati kao političko taktiziranje, ali ono bi se prije moglo nazvati nedosljednošću ili

⁹¹ M.Šimić:*Francuski putnici u Bosni na pragu XIX stoljeća*,Veselin Masleša,Sarajevo,1966.

⁹² Ovo je druga znana obnova ove livanjske džamije od Firdusa istog imena, ali gotovo stoljeće i po kasnije.Da su Firdusi bili posebno vezani za ovu džamiju potkrepljuje i činjenica da je u njenom harem, na mezaru Uzun hadži Jusuf-paše, bosanskog valije, pogubljenog 1716.godine u Livnu, svake noći gorio kandilj koji su plačali Firdusi.

⁹³ Dr.A.Ljubović, *Nad Bašagićevom zaostavštinom*, Arhiv Hercegovine, Mostar, 1998. U vlasništvu "Ahmed-kapetana Firdusa, sina Ibrahim-kapetana " je bio komentar jednog kompedijuma iz astronomije, prepisanog 1080/1669. rukom derviša Jakuba, sina Muhameda "stanovnika Prusca".

⁹⁴ Mithad Šimić, navedeno djelo. str.204

⁹⁵ *Manuscripta Turcica*,br.3427..Alija Firdus je u pomenutom selu imao zajednički posjed s Mustafa-begom Teskeredžićem i prodao mu ga 3.džum.1225 (6.7.1810) za 94,5 groša.

⁹⁶ Dr.Hajrudin Čurić, Navedeno djelo

⁹⁷ H.Kreševljaković,*Kapetanije u BiH*,str.133. O tome kaže Jukić:"Čuo sam pripovijedati kako je bivši lijevanjski kapetan Firduzbeg dao besplatno sjeme svojim kmetovima,da posiju kukuruz, a oni ga obare i posiju, te kažu begu, da u njihovoj zemlji ne može niknuti.Beg se dosjeti tomu, da je njima mrsko oko njega-kukuruza-ugibati leđa, te im izpravi tabane."

⁹⁸ U pismu od 27. februara 1835.Ibrahim-beg je molio Lilienberga,koji se,kako je čuo,zauzeo za sađenje dudova u cijeloj Dalmaciji, da mu pošalje, uz naplatu, 1000 dudovih sadnica jer želi da vidi da li mogu podnijeti bosansku klímu.Očito su se ovi dudovi dobro adaptirali, jer i dan-danas u Livnu, u Gornjem gradu ima nekoliko starih dudova.Iako je ovo dugovječno drvo koje živi i preko 100 godina, sigurno su to, tek, potomci Firdusovih dudova. Za svako od ovih rijetkih stabala vlasnici tvrde da je kalemljen "kalemom iz Stambola". U starom gradu je 1893.godine zapisana i porodica sa prezimenom Dudo.

⁹⁹ Dr H.Čurić,Navedeno djelo. Prema podacima koje je Čurić dao Ibrahim-begov prraunuk Abas. Kapetan je dao pogubiti dvojicu trgovaca, a sina Luke Kujundžića, Hadži Jovu, zatvorio u tvrđavu u Dumantu, iz koje je pobegao potkupivši stražu.Kazne su izrečene "zbog revolucionarne propagande među trgovcima".

*prevrtljivošću*¹⁰⁰. Nakon vidljivih uspjeha Ali-paše Rizvanbegovića konačno se Ibrahim-beg opredjeljuje za reformističku stranu, ali zakratko. Priklanjanjem drugoj strani Firdus je čak i nagrađen: 21.ševala 1247. (24.III.1832.) bujuruldijom koju je izdao Gradaščević on postaje "seraskerom regularne vojske livanjskog, duvanjskog, glamočkog i svih hercegovačkih kadiluka". Kao glavnokomandujući u pohodu na Stolac koji je Rizvanbegović čvrsto držao, Firdus se nije proslavio. Doživio je vojnički poraz, ali se njegova vojska, zato, osvetila na povratku u Livno porobivši i popalivši sela nedužne raje.

Nekoliko mjeseci kasnije poklonio se Kara Mahmud-paši. Iako se vratio u Livno sa pašinom propusnicom, vjerovatno se bojeći posljedica svoga djelovanja u Gradaščevićevom pokretu, sklanja se preko Dinare na Austrijski teritorij. Boravio je neko vrijeme i u Trstu, da bi se krajem novembra, uz dopuštenje austrijskih vlasti, prebacio u Zadar gdje mu je gostoprimstvo pružio guverner Dalmacije i Albanije grof Vetter von Lilienberg. Za vrijeme njegovog izbivanja, i cijelu iduću 1833. godinu dužnost muselima vršio je Hasan-agá Čizmić, brat jedne od njegovih žena.

Ponovno je ovaj kapetan uspio da stekne naklonost sultana i novog bosanskog vezira i 1834. godine biva opet postavljen za livanjskog kapetana, pri čemu je, po svoj prilici, posredničku ulogu odigrao grof Lilienberg.

Početkom 1835. godine javlja se buna u Bosanskoj krajini, radi čega bosanski vezir Davud-paša naređuje Firdusu da umiri te krajeve. Istovremeno dobija poziv od vezira da dođe u Sarajevo gdje je lijepo dočekan i instruiran o načinu rješavanja nastale krize. Zbog ove misije Firdus nije bio u Carigradu gdje je pozvano 40 spahija iz tri bosanska sandžaka, sa alajbegom na čelu, da bi dobili "*kako je koji dostojan zapovid nad vojnicima*". U odsustvu je Firdus od sultana imenovan carskim kapidžibašom.

Nakon smjene na bosanskom vrhu, Firdus je 28. novembra krenuo iz Livna u Sarajevo da pozdravi novog vezira Mehmeda Vedžihi-pašu. Na posljednjem ajanskom vjećanju održanim sa bosanskim prvacima, paša je obznanio odluku o ukidanju kapetanija i vojnih snaga *jerlukul neferi* u Bosni i uvođenju meselimluka. Time su Firdusi, nakon sto godina obavljanja nasljedne kapetanske funkcije, izgubili neograničenu vlast koju su do tada imali.¹⁰¹ Umjesto toga Ibrahim-beg Firdus je postao musliman-civilni činovnik pokrajinske vlade, čija se vlast trnula sa odlaskom vezira iz Bosne. I kao muslim mora, uskoro, da se opredjeljuje za i protiv vezira. Naime, zbog okrutnosti Vedžihi-paše ustali su Krajišnici na Sarajevo i u prolasku kroz Livno pokušaše da pridobiju Firdusa na svoju stranu. Kada im to nije uspjelo, i nakon oružanog otpora Firdusovih snaga iz livanjske tvrđave, opljačkaše mu dvore u Prikorici.

Početkom 1836. godine izbi ustanak protiv Firdusa u samom Livnu. Kolovođe ustanika bili su Firdusov punac Hadži Halil-agá Čizmić, Ahmed-beg Hasanpašić-Ljubunčić, bimbaša Ibrahim-beg Bušatlija i livanjski dizdar, a razlozi za bunu bili su traženi broj regruta za nizamsku vojsku i previsoki porezi. Buna su brzo proširila i na područje Bihaća. Tri do četiri stotine ustanika, koliko ih je bilo na početku, prisiliše Firdusa da se povuče u livanjsku tvrđavu odakle je organizovana obrana. Broj ustanika je brzo porastao na 700, tako da se i pomoć iz susjedne kapetanije odmah vratila kada je vidjela nadmoćnost pobunjeničkih snaga. Puškaranje oko zaposjednute tvrđave je učestalo uz istovremenu pljačku kršćanskog stanovništva u okolini Livna. Ozbiljnost situacije natjerala je i samog vezira da, putem specijalnog izaslanika, bujuruldijom zaprijeti i Ibrahim-begu i ustanicima da će svojim glavama platiti za svaku dalju štetu koja bude učinjena gradu i stanovništvu. Ipak je vezir ustanicima morao učiniti ustupke, tako da je novom bujuruldijom za zastupnika livanjskog muslima postavljen vezirov kizlaraga, koji je u Livno došao 13. marta 1836. sa pratinjom od 50 ljudi i kome su ustanici dozvolili da se nastani u predgrađu Livna i da stupi na dužnost. Kada je novi muslim dostavio Ibrahim-begu vezirovu naredbu da odstupi sa dužnosti i oputuje u Sarajevo ili svoja dobra, najmanje 10 sati od Livna, ovaj je to odbio sa porukom da će se boriti do posljednjeg čovjeka dok ga sam sultan ne smijeni. Pregovori su potrajali, pa su čak najugledniji muslimani ponudili svoje sinove kao taoce radi bezbjednog prolaza. Ne vjerujući obećanjima Firdus provaljiva zid na tvrđavi 21. marta i sa svojih stotinjak ljudi bježi iz Livna i sklonja se na svoje imanje u Čelebiću. Uskoro se prebacuje u Crni Lug, pa na austrijski teritorij. Ustanicima se priključio, čak, i njegov polubrat po majci Ahmed-beg Kulenović.

Vratio se u Bosnu je tek u jesen, ali ne u Livno, nego na svoje imanje kod Fojnice, jer livanjski prvaci nipošto više nisu željeli Ibrahim-bega u svom gradu. Nakon razbijanja ustanika Firdus prelazi veziru u Travnik, gdje je, pola godine kasnije, zagonetno umro. Vraćajući se iz lova sa pašom

¹⁰⁰ Dr H. Čurić, Navedeno djelo. Ovo nije bilo osamljeno ponašanje u tim događajima. I sam Ali-agá Rizvanbegović, najistaknutiji sultanov pristaša kasnije je, kao vezir, potajno saradivao sa protivnicima sultanovih reformi.

¹⁰¹ Već dugo su kapetani potpuno uzeli vlast u svoje ruke i u najvećem broju slučajeva samo su se formalno podvrgavali paši. U većini kapetanija bilo je loše i muslimanima i kršćanima, što su, u Livnu, na svojoj koži naročito osjetili nekadašnji kapetani Ljubunčići. O tome fra L. Karaula, prosuđujući iz vlastite perspektive, u svom Zapisniku kaže: "Stari Firduzi bili su kapetani u gradu Livnu, a u Livanjskom polju drugi cari; na njihovu jeziku stajaše život i smrt i najpravednijeg čovika, a grabež, otimačina, i nemili udarci bijaše njihova dika i ponos".

1837.godine, Firdusu je u putu za Travnik pozlilo i brzo je umro.Po nekima otrovan je od strane paše, što je vjerovatnija varijanta, a po drugima stradao je u lov.¹⁰²

Iza Ibrahim-bega je ostala živa majka i tri žene: Ajiša, kći Mehmed-bega Beširevića, ostrožačkog kapetana,¹⁰³ Hatidža (zvana Zubeida), kći Sunulah-paše iz Travnika¹⁰⁴ i Zejneba Čizmić, kći Hadži Halil-age Ćate iz Livna. Od djece ostavio je dva punoljetna sina: Abdurahman-bega i Muhamed-bega; kćeri: Zejnebu, Umihanu, Umiđulsumu, Hatidžu i Eminu, te maloljetne Rukiju, Zulejhu, Aliju i Fatimu.Iza kapetana su ostali i veliki dugovi od 800 kesa novca, koji se nisu mogli isplatiti iz ostalih čifluka i mulkova, tako da je livanjskim građanima razrezan poseban namet od 400 kesa kojim su isplaćeni dugovi državi i drugim povjeriocima. Ostavinska rasprava je održana tek 1860. godine i tada su bili živi svi nasljednici, osim kćeri Alije.¹⁰⁵

Iza Ibrahim-bega je ostalo kmetskih porodica "koliko u godini ima dana" i ogromni kompleksi zemlje,¹⁰⁶ koji su razdijeljeni na njegove nasljednike. Prema gruntovnim knjigama sjeverna strana polja, sa kulom u Čelebiću pripadala je Abdurahman-begu, a južna, sa kulom u Lišanima, Muhamed-begu, odnosno njihovim nasljednicima.

Mlađi Ibrahim-begov sin, **Muhamed-beg**, živio je povučeno na svom imanju u Lišanima¹⁰⁷ strasno se baveći lovom. Nakon austrougarske okupacije, 1878. odselio je u Tursku, u Istanbul, gdje je umro iduće godine. Kao i brat, oženjen je od Rizvanbegovića, ženom po imenu Uma.

Ibrahim-beg, Muhamed-begov sin, oženjen Hatidžom, zvanom Zlatka, Džabić, također je odselio u Carigrad, gdje je umro 1900.godine. U Carigradu je iza njega, sa maloljetnom majkom, ostala mala **Fahri-hanuma**¹⁰⁸.Sa njom će uvenuti ovaj ogranač Firdusovog porodičnog stabla.

Muhamed-beg Firdus je imao i dvije kćeri, obje udate za travničke begove Teskeredžiće. **Čelebi-hanuma** je umrla prije 1893. godine, ostavivši iza sebe muža Selejman-bega i maloljetnog sina Fahri-bega, a **Izet-hanuma** je poslije 1895. odselila sa mužem, Muhamarem-begom Teskeredžićem, iz Travnika u Carigrad.¹⁰⁹

Stariji Muhamed-begov brat, Mir **Abdurahman-beg** , kako je napisano na impozantnom nadgrobnom spomeniku u Firdusovom groblju,¹¹⁰ umro je 1865.godine. Prema fra Jerku Vladiću,¹¹¹ beg je poginuo 20.aprila te godine u lovnu na svom posjedu, u Crnom Lugu. Govorilo se "da su mu njegove žene otrovale jelo, kad je pošao u lov", jer je "Rahmanbeg bio vrlo zločest svojim ženama, pa da su ga zdogovorno otrovale; a njegovi su pratioci u lovnu kazivali da su ga đavli zadavili, te je tako njegova smrt prošla bez istrage."¹¹².Da li je to istina, ne znamo, ali je sigurno da je uzrok smrti njegovog oca bio još uvijek u sjećanju naroda.

Živio je u Livnu, ne baveći se nikakvim javnim poslovima. Abdurahman-bega I pominje i fra Lovro Karaula,¹¹³ koji je umro poslije deset godina, na isti dan i mjesec i na istom konju, poklonu begove

¹⁰² Na bašluku Ibrahim-bega Firdusa u Travniku, postavljenom oko 1930., stoji natpis da je on otrovan 1837.godine.Misli se da je u trovanje umješan i Vedžihi-pašin prijatelj Osman-paša, koji je, nakon ugušenja ustanka u Livnu, zauzeo položaj livanjskog muselima.

¹⁰³ U Livnu je, kod sestre Ajiše, 1846.godine umro Murat-beg, posljednji ostrožački kapetan zet Hasan-age Pečkog. Protjeran je 1837. u Malu Aziju, odakle mu je dozvoljen povratak u Bosnu 1843. godine.Živio je do smrti kod sestre u Livnu.

¹⁰⁴ Sunulah-paša je umro u Travniku 1811.godine.Dvije godine ranije bio je u Livnu sandžak-beg Kliškog sandžaka. O ljubavi i ašikovanju Zubeide i Ibrahim-bega spjevana je pjesma "*Pašina Zubeida*".

¹⁰⁵ Na bogato ukrašenim nišanima sa ženskom kapom, uklесan je natpis:"On je vječno živ.Umrla i upokojena, kojoj je potrebna milost stvoritelja, Alija-hanuma, kći Ibrahima Firdusa.Za njezinu dušu (prouči) Fatihu.Godina 1277".(1860). M.Mujezinović: *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, III , Sarajevo-Publishing,Sarajevo, 1998. Str.125.

¹⁰⁶ Kolika je veličina Firdusovih posjeda u Livanjskom polju o čijem su se bogatstvu, ne bez osnova, pričale bajke? Ilustrira ga podatak da su od njegove **praunuke** Sabire, udate Gradaščević sinovi naslijedili 25 hektara zemlje na području sela Rujani i Čaprazlje.Jednostavnim zbrajanjem proizilazi da su, ako ne računamo eventualne prodaje, Ibrahimbegova dva sina imala po 350 hektara najbolje zemlje u polju. A Ibrahim-beg je imao , pored njih dvojice, još devet kćeri koje su odnijele zemlju u miraz.

¹⁰⁷ U gruntovnim knjigama u Livnu, KO Odžak, ZK, br.96. upisana je 1893. godine kuća, kao mulk (privatna svojina bez ograničenja raspolaganja), i 63 mirijska zemljišta (državno vlasništvo, sa tapijom na korištenje i raspolaganje) u vlasništvu Ibrahim-bega Firdusa, sina umrlog Muhamed-bega, iz Lištana. Ibrahimbegovi nasljednici iz Turske će ovu kulu prodati 1919. godine braći Marku i Ivanu Brčiću iz Lištana.

¹⁰⁸ Gruntovne knjige u Livnu.

¹⁰⁹ Muhamrem-beg Teskeredžić, sa drugim prezimenom Dervišpašić, je 1884.gradonačelnik Travnika. Izeta i Čelebija su 1881.godine prodale jedan posjed na Brini kod Livna porodici Sučić koja i danas posjeduje dokument o prodaji.

¹¹⁰ Firdusovo groblje, kao dio stambeno-obrambenog kompleksa, je već poluuništeno sa velikim brojem ukopanih članova ove porodice.Na njemu je postojao i mezdžid srušen kada i kula. Abdurahman-begov raskošni sarkofag, rad poznatog majstora Baje.ipak je najbolje sačuvan. S.Manderalo,navedeno djelo

¹¹¹ O.fra Jerko Vladić, *Fra Lovro Karaula*,Hrvatska duša,Almanah hrvatskih katoličkih svećenika, knj.2.1923. Integralni tekst prenesen Pro populo, Svjetlo riječi, Sarajevo, 2000. str.427.

¹¹² O.fra Jerko Vladić,Isto,str.427.

¹¹³ "...njihov (Firdusov) potomak silni Ramanbeg natovarah na svoje kmete, i na ovu župnikovu kuću, koja je na njegovu zemljištu, nepravedno nesnosljivi danjak i namet;jedni i drugi g.1846.posli nego sam se drugi put vratio iz Stambula u Bosnu, šalju pismene tužbe na Ramanbegov zulum.Vrebo sam i dovrebo zgoda g.1852. kad je Veledin Paša došo u Sarajevo, su dva harzuala u dva

žene Meleć-hanume. Ostavio je iza sebe tri žene: Eminu-hanumu, kći Ali-paše Rizvanbegovića, bivšeg hercegovačkog mutesarifa,¹¹⁴ Čelebiju Miralem, kći Bećir-bega iz Jamanlića kod Donjeg Vakufa i Hadži Meleć-hanumu kći Ali-bega Atlagića.¹¹⁵ Meleć-hanuma je umrla 1917. godine, ukopavši i jedinog sina Ali-bega.

Abdurahman-beg je imao samo dvoje žive djece: Đulu i Ali-bega. **Dula** će se udati za Ibrahim-bega Kapetanovića u Mostar i sa njim imati dvije kćeri: Džemilu i Šaćiru.

Interesantan je podatak da Muhamed-beg Firdus, neočekivano, obzirom na svoj društveni status, nije, s jeseni 1878. godine, uzeo učešća u grčevitoj odbrani Livna od austrijskih napada, kako je to učinila većina ostalih prostijih i viđenijih građana. Umjesto njih vođe su bili begovi Bušatlije, čiji su preci i glave gubili zbog buna protiv Firdusa.

Hadži Ali-beg Firdus je još jedan od nastavljača slave i političkog utjecaja Firdusa u Bosni. Rođen je u Livnu 1864. godine¹¹⁶, gdje je završio ruždiju, dok je ostalu naobrazbu stekao samostalno. Potpuno je ovladao turskim, perzijskim i arapskim jezikom za vrijeme svoga boravka u Turskoj. Općinski je zastupnik u Livnu 1885.-1894., a gradski načelnik 1895.-1900., kada je dao ostavku na tu dužnost u znak neslaganja sa vladinom politikom. Iste te godine postaje član Zemaljskog vakufskog povjereništva za Bosnu i Hercegovinu, a naknadno i u Odboru Muslimanskog autonomnog pokreta za Bosnu i Hercegovinu. Sudjeluje i u pregovorima sa Zemaljskom vladom 1901. godine. Za period do 1903. može se reći da je pomirljivo djelovao i bio sklon suradnji sa Zemaljskom vladom, ali nije ni dolazio u sukob sa radikalnom strujom u pokretu. Na njegov poziv 1906. je održan sastanak na kome je utemeljena Muslimanska narodna organizacija (MNO), čijeg je egzekutivnog odbora postao predsjednik. Zemaljska vlast je poslije Egzekutivnog odbora priznala za legitimnog i legalnog predstavnika muslimanskog naroda, čime je i Ali-beg mogao da zastupa svoj narod. Kada je 1910. Ali-beg priznao aneksiju Bosne i izrazio lojalnost caru, ovaj ga je 10. juna iste godine imenovao predsjednikom prvog saborskog zasjedanja.

Ali-beg je bio oženjen Biser-hanumom iz kapetanske porodice Đinić sa kojom je imao tri sina: Abdurahmana, Osmana, i Abaza,¹¹⁷ te četiri kćeri. Kći Ferid-hanuma (1884.-1956) udala se za bega Idrizbegovića, Zumret-hanuma za Hilmi-bega Kapetanovića i živjela je u Sarajevu, a Emine-hanuma, rođena 1892. i Sabri-hanuma su pošle, nakon vjenčanja u Livnu 1911. godine u Gradačac u slavnu kapetansku porodicu Gradaščević; prva za Hajri-bega, a druga za Osman-bega Gradaščevića. Obje su umrle u Sarajevu.¹¹⁸

Najstariji Alibegov sin **Abdurahman-beg** je po tradiciji dobio djedovo ime. Sa izrazitom obrazovanosću stečenom na studiju medicine u Beču¹¹⁹ i odličnim poznavanjem jezika, naročito orijentalnih, te talijanskog, francuskog i njemačkog, ostao je i dan-danas upamćen kod starijih Livnjaka, sa kojima se rado družio. Imao je bogatu biblioteku u kojoj je bilo i vrlo skupocjenih knjiga koje su, najvećim dijelom opljačkali talijanski vojnici 1941. godine.¹²⁰ Prema matičnim knjigama Abdurahman-beg se tri puta ženio. Prva mu je žena Ziba Bombić, rođena u Livnu 1890. godine. Beg je Zibu Bombić video pred Lala-pašinom džamijom na

navratka dva puta doplovio sam silnog Ramanbega, i naučio ga o njegovu trošku prid vezirom pameti, da bolje poštuje fratre, i da nečinu kmetim u Ljubunčiću zuluma ". F.L.Karaula, *Zapisnik o postanju, o gragji, o dovršenju, o trošku, o prihodu, i o budućem uzderžavanju Cerkvice Gospine u selu Ljubunčiću*, Pro populo, str.292.

¹¹⁴ Nad mezarom umrle Amine-hanume su dva osmougana ukrašena nišana, a osobito je bogato ukrašena kapa uzglavnog nišana, na kojem je epitaf u prozri na turskom jeziku. Umrla je ubrzo iza muža, 1285/1868-69. godine.

¹¹⁵ Prema fra Jerku Vladiću Abdurahman-beg je imao dvije žene: "Jedna mu je bila od Kurbegovića iz Skoplja, s kojom nije imo djece, pa je začuvši za smrt svog muža odmah pobegla u Skoplje. Druga mu je žena bila od glasovitog bosanskog bega Atlagića ... s kojom je imao sina Ibraimbega, koji je poslije bio prvi predsjednik bosanskog sabora. Atlaguša je vrlo voljela svog Rahmanbega, kog je fra Lovre Karaula ko i njegova brata Muhamedbega naučio latinicom čitati i pisati ter još i talijanskom jeziku." O.fra Jerko Vladić, Navedeno djelo, str.427.

¹¹⁶ *Hrvatski biografski leksikon*, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1983. Ova je godina napisana sa znakom upitnika. Kao godine njegovog rođenja pominju i 1862. i 1872. Ova posljednja ne može biti s obzirom na godinu smrti njegovog oca.

¹¹⁷ Prema Hrvatskom biografskom leksikonu Alibeg je imao dva sina, Osmana i Omera, i oba su živjeli u Sarajevu. Prema livanjskim grunitvom knjigama Alibega su naslijedila 3 sina: Abdurahman, Osman i Abaz, pa je, očito, podatak u pomenutom leksikonu pogrešan.

¹¹⁸ Dvojica sinova Sabri-hanume, koja je umrla u Sarajevu 1959. godine, Alija i Hakija, vodili su 1965. godine zemljišni spor u livanjskoj općini sa stanovnicima sela Donji Rujani. Iz majke su Gradaščevići naslijedili preko 28 hektara zemlje upisane u katastarskoj općini Rujani, a koju su seljani usurpirali ili koristili kao seoske pašnjake i šume. O zemlji se do 1941. godine brinuo i hak ubirao njihov dajda Abdurahman Firdus, te novac slao sestri u Sarajevo. Spor je izbio kada su Gradaščevići prodali dio zemlje Miji Jureti iz tog sela, protiv čega je ustalo cijelo selo.

¹¹⁹ Sa Abdurahman-begom je u Beču medicinu sudirao Dr Jakov Bojančić, kasnije specijalista za plućne bolesti u Sinju, kod koga su se liječili i mnogi Livnjaci.

¹²⁰ Prema Salihu Muliću, koji se često družio sa begom, jedan leksikon iz te biblioteke Abdurahmanov otac Ali-beg je platio 1000 forinti. Čuo je da su leksikon kasnije prodavali neki fratri u Sinju.

Begluku i brzo je zaprosio, opčinjen njenom ljepotom.¹²¹ Put za mladence, od kadijinog ureda do Firdusovih dvora u Prikorici bio je prekriven čilimima. Međutim, Ziba se nije dugo zadržala ovdje zbog protivljenja Abdurahmanovih sestara, kojima je društveni status nove nevjeste bio uvreda porodičnoj časti.¹²² Zbog toga će Abdurahman-beg nevjestu odvesti u kulu u selu Čelebić. Brak nije dugo potrajavao. Već 1930. godine u Domovnici džemata bilježi se da je Ziba "pušćena" iz braka sa Firdusom, sa kojim će roditi kćer Zumretu 1913. godine. Iz braka Zumrete i učitelja Nijaza Alikadića u livanjskom selu Podhumu rodila se, 1939. godine, Bisera Alikadić, poznata bosanska pjesnikinja. Druga je Firdusova žena Fatima Pašić, sa kojom nije imao djece, a treća, sa kojom je imao kćer Eminu, rođenu u njegovoj kući u Suhači kod Livna 1932. godine, je Hadžera iz znamenite glamičke porodice Filipovića. Emina će se udati u Sarajevo za Remziju Selmanovića. Pod prezimenom Firdus, Emina živi danas u Sarajevu. Iza Abdurahman-bega nije ostalo muških potomaka.

Abdurahman se nije aktivno bavio politikom, izuzev u jednom periodu od aprila 1920. godine kada je bio na čelu livanjske organizacije Socijalističke radničke partije (komunista). Na ovoj funkciji je ostao sve do raspушtanja organizacije.¹²³ Godine 1921. ruši se znamenita kula i dvor Firdusa, a malo poslije će Firduse zateći i agrarna reforma u kojoj će izgubiti ogromne komplekse zemlje u Livanjskom polju i gotovo pasti na prosjački štap. Abdurahman-beg je preselio u skromnu kuću u selu Suhača odakle je odselio u Sarajevo kod kćeri. Umro je u krajnje skromnim materijalnim prilikama u Sarajevu, iza Drugog svjetskog rata.¹²⁴

Abaz-beg Firdus, drugi sin Ali-bega, autor je obimne monografije o Livnu¹²⁵.

Treći Ali-begov sin **Osman-beg** je naslijedio strast za lovom, svojstvenu Firdusima, i često je pisao za razne listove na temu lovstva.¹²⁶ Po profesiji pravnik i sudac okružnog suda, živio je u Sarajevu, ali je znao navratiti i u Livno gdje mu je živio brat Abdurahman-beg. Iza Osmana su ostala dvojica sinova, **Safet**, rođen 1936. i **Alija** 1931. godine, koji i danas žive u Sarajevu sa svojim porodicama.

¹²¹ Ljepota djevojaka iz livanjske porodice Bombić je u pjesmi opjevana. Bez obzira što su spadale u niži društveni stalež, nije im manjkalo prosaca iz begovskih i aginskih porodica, iako je to vrijeme kastinskih odnosa gdje je ženidba i udaja podrazumjevala endogamiju, tj. brak iz vlastitog društveno-ekonomskog plemena.

¹²² O tome je u Livnu pjevana pjesma: (Prema sjećanju Dževdeta Vrepca).

"Začudi se i gora i zelena trava
od kog se ženi, od sveg Livna, glava
niti uže bega niti age
nego uže kćerku livanjskog kantara.
Misli Ziba da će biti mlada begovica,
ali će se, uistinu, zvati raspušćenica.
Što je Fahra zapjevala, to je uskoro i ostvarila."

¹²³ Fahrudin Kalender: Revolucionarni radnički pokret u Livnu, 1919-1923, Tragovi, br.2, Livno. U izvještaju o komunističkoj organizaciji kotarski predstojnikjavlja: (.. Sada je u Livnu predsjednik Abdurahman Firdus, veleposjednik i sin rahmetli Alibega Firdusa, koji ali nije komunista po osvijedočenju, nego iz inada, jer je nezadovoljan rješenjem agrarnog pitanja, pa kao i svi njegovi istomišljanci /feudalci/pada iz jednog ekstrema u drugi i misli, valjda, da kao predsjednik komunista učuva prigodom prevrata po komunistima proizazvati se imajućeg od diobe svoje zlato na kojem za sad čvrsto sjedi).

¹²⁴ Livnjak Juso Šabanović ga je zatekao u Sarajevu, na željezničkoj stanici, kako prosi.

¹²⁵ Abas Firdus, Livno od najstarijih vremena do 1878. godine, Sarajevo, 1967. (rukopis)

¹²⁶ Suradivao je u Lovcu (Beograd 1934.), Lovačkom glasniku (Novi Sad 1938.), Jugoslavenskom listu, 1939., Lovačkom listu, 1940., i u Zelenoj pošti, 1940. Osim lovstva pisao je još neke članke, između kojih i jedan, 1938. godine, o svojoj porodici u Jugoslavenskom listu.

BUŠATLIJE

Ova poslovica kao da je skovana za posite i buntovne begove Bušatlije koji u XVIII stoljeću obavljaju razne važne funkcije u Sjevernjoj Albaniji, Hercegovini i Kliškom sandžaku. Uzalud su, i veliki veziri iz Istambula, i veziri iz Skopja i Travnika, slali vojske i topove na Skadar da dozovu pameti Skadranina Mahmut-pašu, i u Travniku, pola stoljeća kasnije u mrkloj noći, udavili Livnjaka Ahmet-bega svilenim gajtanom - narav Bušatlija nisu izmijenili. Pokazaće se to, u najvećoj mjeri, kada Austrija bude okupirala Bosnu 1878. godine.

Korijene Bušatlija nalazimo u srednjovjekovnoj Crnoj Gori gdje, polovicom XV stoljeća, stoluje vladar po imenu Balša Balšić. Nakon njegove smrti, kojom će izumrijeti porodica Balšića, Crnom Gorom će zavladata njegov srodnik po ženskoj liniji **Stefan Stratimirović**, zbog svoje tamnoputnosti zvani Crnoja, a po kome će se prozvati crnogorski Crnojevići. On umire 1471. ostavivši iza sebe dva sina – **Ivana** i **Dorda**. Vojvoda Ivan, zvani Ivan-beg, ratovao je sa vojskom sultana Mahmud-hana do svoje smrti 1490. godine, nakon čega će ga naslijediti jedan od sinova - Đurađ. Đurađov brat **Stefan**, zvani Staniša, ne mogavši to podnijeti od zavisti, a pretendirajući na prijestolje, otići će u Carigrad i primiti islam. Pod imenom **Skender-beg**, od sultana Bajazida dobija pristanak da sa vojskom krene na brata Đurađa, s kojim će se sukobiti na polju Leš. Pošto je poražen i prisiljen da se povuče, Skender-beg se sklanja u selo **Bušat** u sjevernoj Albaniji po kome će dobiti nadimak **Bušatli**, a svi njegovi kasniji potomci Bušatlije. Skender-beg Bušatli je umro u Italiji, zavičaju svoje žene, gdje se, u starosti, 1500.godine, preselio.¹²⁷

¹²⁷ Hadžihuseinović Salih Sidki Muvekket,Tarih-i Bosna, El-Kalem, Sarajevo, 1999, str.20-22.

Pleme Bušatlija vezano je, prije svega, za sjevernu Albaniju i skadarski pašaluk, u kome je od 1724. godine namjesnik Arslan-paša Bušatlija, koji je ubrzo, dvije godine kasnije, uklonjen sa ove dužnosti i smaknut zbog neposluha sultana.

Skopski vezir Mehmed-paša Bušatlija 1763. biva imenovan za skadarskog vezira, nakon čega je brzo zavladao sjevernom Albanijom, pa su i neka crnogorska brdska plemena priznala njegovu vlast. Umro je 1779. godine, ostavivši iza sebe tri sina: Mustafa-pašu, vezira u Skopju (1769.), Ahmed-pašu i najmlađeg Mahmud-pašu. Mahmud-paša je najpoznatiji pripadnik ovog plemena zbog svoje hrabrosti i prkošenja centralnoj vlasti. Njegovi potomci su obavljali važne državne funkcije.¹²⁸ Bašeskija je sa neskrivenim simpatijama pisao o ovom paši.¹²⁹

Dolazak Bušatlija u Livno vezan je za obavljanje vojničkih funkcija u Kliškom sandžaku. Prema porodičnoj predaji nekoliko generacija livanjskih Bušatlija obavljalo je dužnost alajbega, zapovjednika spahijske vojske, u ovom sandžaku.¹³⁰ Poznati su nam alajbezi Kliškog sandžaka iz porodica begova Atlagića, Hamzalajbegovića, Firdusa i Ljubuncića iz Livna, Filipovića iz Glamoča, Alajbegovića iz Kupresa i Sulejmanpašića iz Skoplja. Najstariji poznati pripadnik livanjskih Bušatlija, također alajbeg, po imenu **Smail**, pao je na nekom neznanom bojnom polju vodeći kliške spahije. Jednog alajbega, i to bosanskog, sa ovim imenom pominje 1660. godine Evlija Čelebija kada boravi u Livnu: "Za čudo božje, taj dan bio je petak. Gazije su igrale džilita. U to dovrča mlad beg Atlibegović, koji je bio malo hrom, zagrlj (vezirova) konja i reče: Hej gospodaru, čestiti veziru! **Smail-alajbeg**, Ćuktaroglu, Nike Kirigi, i Nakoglu, i Arap-buljukbaša, Smail-buljukbaša, sin Baba-Ahmeta Cetinskog i još mnogo muslimanske vojske koja je prekjucje otišla u čete i potjere ugrabilo je mnogo ratnog plijena pod mletačkim gradom Splitom..." Na istom mjestu putopisac nam kaže da Kliški sandžak ima svoga alajbega i ceribašu.¹³¹ U Livnu su Bušatlije najkasnije sredinom XVIII stoljeća obavljajući vojne dužnosti za što su dobili zijamet koji je obuhvatao cijelo Bosansko Grahovo.

Smail-alajbeg je imao sina **Osman Alajbega**, po kome su se ove Bušatlije često nazivale **Osmanalajbegovići**, i imao je istu sudbinu kao i otac da život završi negdje na ratištu. Prema porodičnoj tradiciji Bušatlija, iz porodične loze izdvojila se jedna grana koja se prozvala **Hamzalajbegovići**.¹³² Iza Osmana-alajbega je ostao sin **Ahmed-beg**, budući alajbeg Kliškog sandžaka. Početkom dvadesetih godina XIX st. otpori sultanovim reformama pojavljivali su se širom Bosne i Hercegovine, pa je sultan Mahmud II, putem zloglasnog Dželal-paše počeo razarati samo tkivo bosanskog otpora, akcijom fizičke likvidacije najznačajnijih bosanskih ajana i, već odavno, neposlušnih i samovoljnih janjičara. Livno, u to vrijeme, nije ni imalo janjičare, ali su spahije, kao druga povlaštena vojna organizacija, bila ta snaga koja je realno pružala otpor.¹³³ Ahmed-alajbeg je bio zapovjednik svih spahijskih vojski u Kliškom sandžaku, pa je i bilo logično da završi život od krvničke ruke u Travniku. I sandžak-beg Klisa, mirimiran Mustafom Skopljakom, sa braćom Ibrahimom-begom i Mehmed-begom, sa ličnom pratnjom i još nekim ljudima, protjerani su početkom 1822. u Rumeliju.

Ahmed-beg je imao dvojicu sinova: Mustafu i Ibrahimu, a poznato je i da je jedna Ahmed-begova kći bila udata za Mehmed-bega, posljednjeg kapetana pridorske kapetanije.¹³⁴ Kada su se braća

¹²⁸ Bušatlije, Enciklopedija Jugoslavije. U nastojanju da svoju vlast protegne na šire područje Albanije i Crne Gore, Mahmud-paša je 1785. došao u sukob sa centralnom vlašću. Nakon intervencije vlasti privremeno se izmirio s njom, ali se odmetnuo opet dvije godine kasnije. Uhućen je, ali i ubrzo pušten zbog rata sa Austrijom, da bi bio upućen u Bosnu kao pomoć. Sa bratom **Ahmedom** neko se vrijeme zadržavao u području Varcar Vakufa i Travnika, pa se, zbog nastupanja zime, vratio u Skadar. Poginuo je 22.IX.1796. na Krusama u Lješanskoj nahiji u borbi protiv Crnogoraca. Mahmud-pašin sinovac Mustafa-paša, zvani Škodra-paša, je naslijedio stričevu funkciju skadarskog vezira i, istovremeno, je bio namjesnik u Beratu, Ohridu i Elbasanu. Kao protivnik reformi potučen je 1831. kod Prilepa, te odveden u Istanbul, ali mu je tamo oproštena krivica. Postavljen je tada za namjesnika u Hercegovini.. Škodra-pašin sin Mahmud-paša (1824-1870) služio je kao turski činovnik u Novom Pazaru i Hercegovini.

¹²⁹ Mula Mustafa Ševki Bašeskija, Ljetopis 1746-1804, priredio Mehmed Mujezinović, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987.

¹³⁰ Spahije su lenski konjanici koji su od države dobijali timar - zemljišni posjed, a za protuuslugu bili su obavezni džati konja i ići u rat, lično ili preko zastupnika, na poziv svoga alajbega. Za razliku od janjičara koji su uživali veći ugled, spahije su bolje živjele, uživajući desetinu spahiluka. M. Šimić: Francuski putnici u Bosni na pragu XIX st., Veselin Masleša, Sarajevo, 1990, str.219. Spahije se, kao rod vojske, razlikuju od farisa, konjanika, koji su dio tvrdavskih posada.

¹³¹ Putopis Evlije Čelebije, prevod, uvod i komentar Hazim Šabanović, Svjetlost, Sarajevo, 1967. str.137-144. Ceribaša je, 1604., bio Mehmed, stanovnik mahale časne džamije Mehmed-age u kasabi Hlivno. Opširni defter za Kliški sandžak iz 1604. OIS, br.211. Original ovog deftera je u Ankari, u Tapu Ve Kadastro, No 475. Ceribaša (doslovno vojni starješina) je neposredni starješina spahijske vojske u jednoj ili više nahija, odnosno izvršni organ alajbega pri mobilizaciji spahijske vojske na jednom području. To je bio ugledniji i istaknutiji spahijski vojnik koji je obično posjedovao veći timar.

¹³² A. Aličić:*Mahmud-beg Bušatlija, voda ustanka protiv okupacije Hlivna 1878.*Novi behar,XIV,1941-42,6 Aličić je većinu svojih saznanja o korjenima crpio iz pisma Husein-bega Bušatlije iz Bugojna.

¹³³ Povodom ukidanja janjičarskih odžaka na području cijelog carstva, u februaru 1827. u Sarajevu su, od uglednih ljudi sastavljeni ilam i mahzar koji su poslani bosanskom veziru. U mahzaru (predstavci) datiranim 19. redžaba 1242. kaže se da Livno, sa Pruscem i Gračanicom, nije imalo janjičara. Muvekkit, Tarih-i-Bosna, II, str. 841. i 888.

¹³⁴ H.Kreševljaković,*Kapetanije u BiH*, Svjetlost, Sarajevo, str.178. Mehmed-beg, sin Ibrahim kapetana ženio se pet puta i imao sedam sinova. Prva žena iz hlivanjske porodice Bušatlija rodila mu je sinove Ibrahima i Huseina. Druga je od Beširevića iz

podijelila, iza smrti oca, Mustafu je, između ostalog, zapala Bušatlijina kuća u selu Sturba, na izvoru istoimene rijeke, nekoliko kilometara južno od Livna. Ova Bušatljina ljetna kuća je dio zijameta koji je na tom dijelu Livanjskog polja obuhvatao područje sela Sturba, Smričani, Lopatice i Lopatinac. Ibrahim-begovo vlasništvo bio je mlin u Sturbi, kod stričevičevog ljetnikovca.¹³⁵ Bušatljina kula nalazila se u blizini, u selu Smričani. Ovdje je, u uspomenu na njih, ostalo samo Bušatljino groblje koje se nalazi na lijevoj strani puta Livno-Mostar, jedan kilometar prije sela Smričani. U njemu su, po predaji, ukopana samo ženska čeljad i djeca Bušatlija jer nijedan muški pripadnik nije umro kod kuće, nego na bojnom polju. Danas su tu tek ostaci mnogobrojnih nišana i rasklopjeni i u zemlju upali kameni sanduci. U ovom groblju sada se ukopavaju pripadnici porodice Bašić iz Smričana, nekadasnjih Bušatlijinih kmetova. Groblje je zapušteno i neograđeno. U Smričanima je, odmah uz kulu, također bilo groblje. Danas je, pored stare osnovne škole, uz desnu ivicu puta, ostao samo jedan oštećeni nišan. Put je, 1882. godine, obilazio blagom krivinom oko ovog groblja, da bi današnja cesta prošla ravno kroz njega, tako da je ostao tek mali dio.

Mustafa alaj-beg će život završiti na nekom od ratišta, kako je to bilo u tradiciji ove porodice, ostavivši iza sebe sina Mahmut-bega, rođenog 1797. godine.

Ibrahim-beg nije imao bratovu sudbinu, mada je i njemu bio određen vojnički život, kao i svim njegovim precima. Posebnu ulogu će dobiti u vrijeme bune protiv livanjskog kapetana Firdusa 1836.

Dvori Ibrahim-begovi su se nalazili pored Glavice džamije, na mjestu gdje je danas zgrada "Mejtef." Na starim fotografijama vidi se da su to veliki dvori sa jakom kulom na sprat u njihovom podnožju. Danas su, ispod Topova, vidljivi ostaci temelja ove kule. Prolazeći kroz Livno Cvijić je primjetio krajem XIX st. "... uzvišenje u sred Livna, na kome su Bušatlijini dvori i Glavica džamija..."¹³⁶

Jedan od Ibrahim-begovih sinova, Ahmed-beg, umro je u cvijetu mladosti od tuge, kao i njegova ljubav Šaha Firdusa jer nijedna porodica nije dozvoljavala da se uzmu. Po drugoj predaji, i danas živućoj u Livnu, zalaganjem Firdusa njega proglašiše ludim i on ubrzo umra u ludnici. No, iza obe ove predaje, ne odričući mogućnost da je nesretna ljubav između mladih i postojala, leži uloga Ahmet-begovog oca u pobuni protiv Firdusa, nakon čega se ovi nikad više nisu povratili kao najmoćnija livanjska porodica. Njegov mezar bio je u Bušatlijinom haremku u Gazilarskom groblju u Livnu, iza očevog. Još za svog života tu je Ibrahim-beg podigao impozantne nišane sebi i umrloj ženi. Nekada je tu stajalo osam Bušatlijih nišana sa sarkofazima, od čega su tri dječja i dva sa veoma neobičnim nišanima. I danas postoje nišani Ibrahim-bega i njegove žene, te jednog njihovog sluge. Ostali su uništeni. Na Ibrahim-begovom je uklesana pjesma na turskom jeziku i natpis, koji je sročio neki Hazim, da je tu, 1289. godine (1872.) pokopan **emir hadži Ibrahim-beg Bušatlija, sin Ahmed alaj-bega**. On je, sa sinom Ahmetom, jedini livanjski odrasli Bušatlija kome se, do austrijske okupacije, znao mezar i koji je umro prirodnom smrću.

Ibrahim-beg je imao tri živa sina rođena oko 1820. godine: Derviš-bega, Muhamed-bega i Osman-bega, te dvije kćeri udate u Hercegovinu: jedna u Počitelj za bega Gavrankapetanovića, a druga u Stolac za Rizvanbegovića.¹³⁷

Derviš-beg je cijeli život proveo kod kuće, u Livnu, oženivši se od Kulenovića iz Petrovca. U javnom životu Derviš-beg nije se isticao, već je vodio brigu oko svog velikog imanja. Čini se da su na Derviš-bega imali velikog utjecaja derviši koji su svraćali u Livno i odsjedali u njegovom aharu (gostinjskoj sobi). U Livnu je bilo dosta ahara, ali Derviš-begov nikada nije bio bez putnika koji su tu mogli dobiti opskrbu za sebe i svoga konja. U poznjijim godinama potpuno se odao pobožnosti i asketizmu, živeći krajnje skromno i pored svega bogatstva koje je imao. *Atlagići i Bušatlići otvori ahar uoči ramazana pa sve do bajrama. Pa sidi beg i jedan i drugi za sofru, a svakom jemek kako treba, a njima samo čorbe "rastarić". Pa pitaju: "Što, beg, ne jideš s nama?" Kaže: "Neću; ja svoj nefš tarem."*¹³⁸ Uz ramazan je Hadži Derviš-beg svaku noć davao iftar za siromahe, pri čemu je goste nudio najboljim jelima, dok je on jeo svoju uobičajenu kašu i ječmeni hljeb.

Ostrošca, treća, Saiba, kći haži Ali-bega iz Travnika, četvrta kći jajačkog kapetana Mustafa-bega i peta iz siromašne porodice Kišnića. Umro je 1860.godine.

¹³⁵ Livanjske gruntovne knjige, KO Smričani; ulošci 11, 13, 136, itd. Ovo je zemljivo stanje iz 1893.godine.

¹³⁶ Dr J.Cvijić: Karsna polja zapadne Bosne i Hercegovine, Beograd, 1902. str.106. On je obišao cijelo Livanjsko polje u društvu sa G.F.Balifom, znamenitim austrijskim tehničarem koji je upravljao meteorološkom mrežom BiH i vodio radove na isušivanju polja.

¹³⁷ U obzir dolazi haži Mehmed-beg Gavran-Kapetanović, posljednji počiteljski kapetan ili njegov brat Smail. Djed im je Smail-beg zvani Gavran-kapetan, a otac Ibrahimaga. Maloljetni su ostali iza oca sa majkom i dvije sestre. Kao djeca su morali bježati od Ali-age Rizvanbegovića u Opuzen Šarićima, gdje su ostali dvije godine. H.Kreševljaković,Navedeno djelo, str.242.

¹³⁸ A. Nametak: Atlagići u povijesti i narodnoj tradiciji, poseban otisak iz knjige Zbornik za narodni život i običaje, JAZU, Zagreb, 1964. str.194. Prema sjećanju livanjke Paše Duran. Rastarić = tarhana: jemek = jelo; nefš = strast, požuda.

Po očevoj smrti braća su se podijelila, pa je Derviš-beg preselio na svoje imanje van grada, kod današnje autobusne stanice, gdje je podigao dvore. U to vrijeme, krajnji rub Livna, sa novijim, građanskim kućama, prostirao se do potoka Brina, dok su preko njega bile oranice koje su se prostirale sve do riječice Žabljak. Muhammed-begu, njegovom bratu, ostao je stari Bušatljin dvor kod Topova. Oženjen Zejnom Rizvanbegović iz Stoca, on je, kao i brat, slovio za pobožnog čovjeka. Najmlađi brat, Osman-beg, kao mladić je pošao u Tursku da se posveti vojničkom životu, postavši časnik u turskoj vojsci.

Derviš-beg i Muhammed-beg, dok su još zajedno živjeli u očevim dvorima u Gornjem gradu, pristupiše obnavljanju današnje Milošnik džamije. Džamija se nalazi stotinjak metara južno od njihove nekadašnje kuće i nije poznato kada je tačno podignuta, no očito je tada radikalno obnovljena. Prepoznatljiv je rad majstora Baje¹³⁹. Nije potkupolna, nego sa krovom na četiri vode i ranije je imala drvenu munaru, kasnije porušenu. Za izdržavanje džamije uvakufili su više dućana.¹⁴⁰ Vakufnama nije sačuvana, ali, navodno postoji u nekom arhivu u Turskoj.¹⁴¹ Pored džamije Bušatlje su podigle i mekteb, sa tekućom vodom u donjem dijelu, koji i danas postoji. Voda je dovedena posebnim čunkovima sa izvora iznad Livna, ali je popravljana već oko 1890. godine: *...dođem na vodu Milošnik (Milostnik). Ta se voda nalazi ispod bivših Velikih vrata gradskih, a u blizini jedne lijepo izšarane džamije. Stanovnici su okolo katolici i muslimani. Nad vodom izgrađena je kućica te su u prizemљu bile tri česme, a gore stan, u kojem je nekad bio mekteb, a nekad "kahva". Pokraj vode ide glavni put (cesta) u Stari grad, a i dućani su uz tu cestu poredani, te vrlo blizu vode leži i jedna pekara. Unutra vidjeh česme razvaljene i zemljiste duboko razkopano, jer se meću nove cievi i česme. To popravlja na svoj trošak – rekoše mi – Ibro Burek.*¹⁴²

Ibrahimov i Dervišov stričević, Mahmud-beg, sin Mustafin, također je dosegao do dužnosti alaj-bega. U ratu zapovjednik svih spahijskih gradova zapadne Bosne. Svoj položaj je ojačao i ženidbom sa Melćom Sulejmanpašić iz Bugojna. U političkom životu ovih gradova njegova riječ je bila posljednja, pa je od turskih vlasti smatrana političkim vođom ove oblasti. Pošto je bio i član Vilajetske skupštine u Sarajevu, njegov konak je bio stjecište turskih oficira i činovnika, hodža, fratara i popova i onih građana, svih vjera, koji su smatrani važnim u društvenom i političkom životu Livna sredinom XIX stoljeća. Obavezno mjesto posjeta viših dostoanstvenika bio je Mahmud-begov dvor. Bušatlje su postale livanjski begovi prvac, pošto je sjena pala na Firduse, Atlagića je već i fizički nestalo, a Ljubunčići su skršeni. Mahmud-beg, po činu bimbaša

¹³⁹ S.Manderalo: Gospodari kamena, V.Masleša, Sarajevo, 1987.

¹⁴⁰ Prilikom sastavljanja livanjske gruntovnice u korist vakufa Milošnik džamije uknjiženo je pravo vlasništva na džamiji sa gradilištem i dvorištem, četiri groblja, u naravi mirie, te kuća br.539 i jedno gradilište sa dućanom. Ovaj vakuf, zaveden pod br. 8222/3 zove se vakuf Haži Ibrahima Žilića.

¹⁴¹ Livnjak Dževdet Vrebac tvrdi da je posjedovao fotokopiju te vakufname dobijene posredstvom Galiba Hamzalajbega iz Istambula. Uz džamiju je, sa južne strane stajala Pirijina kula čiji vlasnici nisu pristali da bude kupljena od Bušatlija u zamjenu za dvije kuće na drugom mjestu. Bušatlje su željele srušiti tu kulu radi podizanja kamene munare. Kula se, na kraju, sama od sebe porušila. Zbog ovoga je uz džamiju stajala drvena munara, srušena 1944. zbog dotrajalosti.

¹⁴² S.Marković: Skromni dobrotvor, Napretkova knjiga, XXXIII, Sarajevo, 1943. Livanjski vidici, 28.3.1993. Priedio S.Manderalo. Kuća Ibre Bureka bila je pored Topova, nasuprot Bušatljinim dvorima. Njegov unuk Isko i danas tu živi.

(major), 1876. godine je obnašao dužnost komandanta pomoćne vojske koja se borila protiv odmetnika na području livanjskog kadiluka.¹⁴³

U ovo vrijeme Bušatlije, ali iz Skadra, zavladale su i Hercegovinom. "Valija Hercegovine, Mustafa-paša, vezir", postavljen je za mutesarifa Hercegovačkog sandžaka 1853. godine, njegov sin Mahmud-paša. 1870. je, nakon duge bolesti, umro u Mostaru kao kajmekam Hercegovine, a Mahmut-pašin brat Hasan-beg Bušatlija, također Skadranin, došao je u Mostar 10.10. 1872. da preuzme dužnost Hercegovačkog mutesarifa.

Valija Bosne Ahmed Mazhar, na glas da će Austrija okupirati Bosnu i Hercegovinu, sazvao je, u julu 1878., vilajetsku skupštinu u Sarajevu, na koju su, zajedno, došli Mahmut-beg Bušatlija iz Livna i Ali-beg Sulejmanpašić iz Bugojna. No prije odlaska naredio je sinovima da se spreme za iseljavanje u Taslidžu (Pljevlje), ako se Bosna ne bude branila. Sa njim je trebao seliti i Muhammed-beg Firdus, drugi sin posljednjeg livanjskog kapetana Ibrahim-bega, koji je to, na kraju, i učinio. Po Mahmut-begovom povratku iz Sarajeva u njegovom konaku sleglo se svo Hlivno da čuje šta je govorenio i zaključeno na vilajetskoj skupštini. On je prenio odluku da se carska vojska neće boriti protiv Austrije, ali da svako u svom kraju dočeka neprijatelja. Pamteći sudbinu Bošnjaka koji su ranije došli pod tuđinsku vlast - dvjesta godina ranije pod mletačku u Dalmaciju i Lici, i prije samo pedesetak godina u Srbiji i Crnoj Gori, Livnjaci su radije odabrali borbu, negoli da se dobrovoljno predaju. "A u nekoliko su imali i pravo", po Ivanu Klariću, livanjskom učitelju, koji je bolje nego itko poznavao dušu ovdašnjih Bošnjaka, "jer se nije znalo, kako će novi car zasjeti i zavladati, te hoće li oni pod njim imati kakvo pravo ili neće."¹⁴⁴ Zadovoljni građani su zatražili da on stane na čelo otpora, ali u prvi mah on to odbi jer je u Livnu sjedio zapovjednik turske vojske Mustafa-beg. Nakon razgovora sa Mustafa-begom, koji je odbio da povede livanjsku vojsku, ponuđeno mu je da bude prebačen u Dalmaciju. Pošto se i turski garnizon u Livnu priključio građanima, to i Mustafa-beg ostade, ali se povukao u svoj stan odakle nije izlazio desetak dana, jer ga građani proglašiše izdajicom i odmetnikom. Jedne noći, dok je sjedio u svom stanu pokraj rijeke Bistrice i učio Kur'an, na prevaru ga izvedoše i ubiše, navodno Skopljaci. Uto se pronese i glas da čak nije ni musliman, ni osunećen, pa razjarena masa baci njegovo mrtvo tijelo na đubrište gdje je ležalo puna 24 sata, a da se niko nije usuđivao da ga pomakne. Sutradan se osmijeli Abdul-Latif efendija Muftić iz Gornjeg grada da ga pomakne, pa je opremljen i pokopan kod Perkuše džamije na Žitarnici.¹⁴⁵

Bojeći se da uzbudeno mnoštvo ne učini i gore stvari Mahmud-beg Bušatlija otpremi austrijskog konzula Dragomanovića u Dalmaciju, pa se sastade sa livanjskim prvacima, među kojima su bili i njegovi stričevići Derviš-beg i Muhammed-beg i sin Ali-beg, u džamiji Džemanuši radi organiziranja obrane.¹⁴⁶ No, Austro-ugarska obaveštajna služba potrudila se da dođe do detaljnog opisa stanja obrane Livna. Iz Bugojna je još 19. septembra poslan u Livno čovjek, sa preporukom mjesnog župnika Jerka Barbarića, da prikupi potrebne informacije o obrambenoj situaciji u gradu. Podaci su prikupljeni preko katoličkog samostana u Livnu i prosljedivani dalje. Prema ovom konfidentu "Ratovati ne misle koji su izvan grada, a pod gradom stanuju tj. prvaci Bećir-beg Amzalaj-beg, Mahmud-beg Firdus, Aliaga Čizmić i kajmekam ovdešnji. Četovode su Mahmud-beg Bošatlija, Derviš-beg Bošatlija, Muhammed-beg Bošatlija, Hadži-Sali Čizmić, Muhamrem-aga Čizmić, Abdul-Latif Muhtić, Muhammed Muhtić, Dul-aga Brkić, Mujaga Šeremet, Arif Feimović, Adem Cacan, Ali-beg Bošatlija, Ago Terzić i ostali." U izveštaju austrijski agent nastavlja: "Nalaze se 4 topa na gradu kod Bošatljine kuće. Nalaze se dva topa više vode Dumana na Glavici. Kod gore rečena 4 na Glavici ima dosti municipije u džamiji... Nalazi se za boja ovde do 1500 Turaka među kojima bilo je u askeru redovitom do 300..."¹⁴⁷

Prije toga, 15.8.1878. dio naoružanih Livnjaka, pod zapovjedništvom Agana Čizmića, do nogu je, kod sela Suhače, potukao jedan odjel dalmatinskih domobrana kojima je zapovjedao general Chikos. Nakon toga se general vratio pod Prolog, videći da neće lako izaći na kraj sa Livnjacima i tu čekao sve do 26. septembra kada je sa Borove glave, sa istoka došla prethodnica VII divizije, koja je išla preko Bugojna i Kupresa. Bosna je bila okupirana i preostali su još samo Livno i Bihaćka krajina, pa bi zauzimanjem Livna bilo veoma olakšana ofenziva na Krajinu.

¹⁴³ Muvekkit: Tarih-i-Bosna, II, str. 1224-1233. Ova se vojska borila sa 300-400 odmetnika na planini poviš Prologa, u Rujanima i selu Tušnjani (?). Te godine u kadiluke Livno, Duvno i Glamoč je naseljeno 2500 kršćana koji su se razbjegali zbog bune u sandžacima Bihać, Banja Luka, Travnik i Novi Pazar.

¹⁴⁴ I.Klarić: Iz doba buna i nedaća, Zagreb, 1906. Izvod iz priče: "Ono je pravi i pošteni Turčin".

¹⁴⁵ Pored Mustafa-bega u ovom haremju je pokopan i bosanski vezir Mufetiš Muhammed-paša koji je umro 1671. On je odredio granicu između Bosne i Venecije, predavši Mlečanima Klis. M.Muzejnović: Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, III , Sarajevo-Publishing,Sarajevo, 1998. Str.102.

¹⁴⁶ A.Aličić: Mahmud-beg Bušatlija, [etc.]

¹⁴⁷ H.Kapidžić: Prilog za poznavanje livanjskog grada, Naše starine, IV/1957, str.301-302. U Livnu se za Bušatlije mogao čuti i oblik Bašatlije i Bošatlije. Konfident, ovdašnji čovjek, pisao je prezimena kako ih je izgovaralo lokalno kršćansko stanovništvo, sa karakterističnim ispuštanjem glasa h ili upotreborom gdje nije potrebno. Amzalaj-beg je Hamzalajbeg (ović), Muhtić je Muftić, Feimović je Fehimović. Treba da stoji Muhammed-beg Firdus.

Borbe su počele istog dana i trajale do 28.septembra. Livno je bilo opkoljeno sa svih strana i tučeno žestokom vatrom iz 38 teških topova, na što je odgovaralo 15 livanjskih topova postavljenih kod Bušatlijine kuće, na Topovima, kod Velikih vrata, na Atlagića-tabiji i na kulama na Bašajkovcu. Uz to na Debelom brdu, iznad Bašajkovca, bila su tri opkopa sa po stotinu ljudi na svakom. Neravnopravna borba se nastavila cijeli taj dan, no sutradan, zbog guste magle, austrijski topovi nisu mogli gađati, izuzev obje gorske baterije generala Csikosa. Oko četiri sata popodne magla se razišla i topovi su obnovili napad punom snagom. Jedna kumbara pogodi Milošnik džamiju i planuše kuće Salke Čelika, Nike Markova i Mahmut-bega Bušatlike. Preko dvije hiljade topovskih zrna ispaljenih na grad izazvali su velika razaranja i pogibiju mnogo civila. Veliki su bili gubici boraca, pa se i obrana prorijedila i povlačila u grad i utvrđenje.¹⁴⁸

Vidjevši da je dalji otpor nemoguć prvacu se tu noć sastadoše u Glavici džamiji i zaključiše da se grad predra. U pismu koje je napisao svršeni đak ruždije, Pavo Jazvo, prvacu su se obvezali na predaju pod uslovom da se poštedi čast i imetak građana. Ujutro u 9 sati pismo predadoše Mehmedaga Latifić i Pero Kaić vojvodi Vürtenbergu u samostanu Gorica gdje se nalazilo zapovjedništvo.

Tih dana je preko 600 građana, sa prvacima, uhapšeno i pozatvarano u samostan Goricu i Huskića kulu, dok je na grad udarena kontribucija od 10.000 dukata i od vojvode odobreno haranje muslimanskih dobara kroz puna 24 sata. "Tog dana opustošeno je sve što je bilo muslimansko, pošav od nakita, koji je skidan sa ženskinja, pa do zadnje drolje u kući. Ljudi su na svoje oči gledali kako im se prazne kuće i dućani, odnosi žito i odvodi blago, kako za tren oka nestaje svega što su godinama strpljivo sticali i namicali, ali nisu smjeli ni progovoriti. Naviše zla nanijeli su kmetovi, koji su najbolje poznavali prilike muslimana, zatim vojnici i brojni lupeži iz svih krajeva zemlje, koji su radi pljačke pratili vojsku. Starina Nezir Saltaga video je hlivanjske dimirlike u Šipovu kod Jajca. Poštedena su dobra jedino onih prvaka, koji su bili protivni otporu i, kako se tada vjerovalo, šurovali sa Austrijancima."¹⁴⁹

Počeo je raditi prijek sud na koji su dovođeni učesnici otpora. Derviš-beg Bušatlija je bio optužen da je, kao glavni kolovođa hlivanjskih ustanika, silio na borbu i muslimane i kršćane, a ako se tome ko protivio našla ga je sigurna smrt. Na teret mu je stavljeno i da je on odrubio glavu turskom zapovjedniku Mustafa-begu. No čini se da je Derviš-begu najviše glave došla kivnja mjesnih kršćana zbog prelaska na islam nekih 13 djevojaka, koji se desio nekoliko godina pred okupaciju. Jedna od tih djevojaka, Luca Bilić, kao muslimanka Habiba bila je "svrha i razvrha u njegovoj kući".¹⁵⁰ Pomogao je ovo islamiziranje djevojaka materijalno podupirući momke da ih ožene. Istog dana osuđen je na smrt vješanjem, zajedno sa Hadži Salihom efendijom Čizmićem i glamočakom Osmanom Bajrićem, ali je kazna izmjenjena u smrtnu kaznu strijeljanjem. U gradu se pričalo da bi i bio obešen da je ostala stara "obišenička kruška" na Tadića imanju na Bugojanskoj malići, na kojoj su vješani hajduci i odmetnici. Kada se pročulo da će Derviš-beg biti vješan strkalj se i staro i mlađe sa sjekirama da sruše krušku. Kažu da se na tom mjestu više nikako nije mogla odgojiti voćka. Ponuđeno pomilovanje Derviš-beg je odbio. Sutradan, 30.septembra 1878. sva trojica su strijeljana u 2 sata popodne između samostana Gorica i groblja Kraj. Pred smaknuće poručio je po svoga 16-godišnjeg sina Ibrahim-bega i ženu, koja to nije mogla gledati, ali je poslala sina. Od sina je zatražio da odseli sa majkom svome stricu Osman-begu u Istanbul, što je ovaj i učinio. Na mjestu gdje su streljani Ibrahim-beg je ocu podigao turbe, koje je, kako je poznato jedino turbe podignuto žrtvama okupacije. Tamo je stajalo uspravno do 1927. kada se srušilo samo od sebe, a dotle je bilo mjesto gdje su žene iz gornjeg grada često dolazile i klanjale.¹⁵¹ Danas je to mjesto sramotan biljeg nebrige Livnjaka i njihovih institucija nad vlastitom tradicijom. U blizini je deponija smeća, mjesto je neograđeno, kamene stranice mezarova rasklopljene i sve zaraslo u trnje. Ibrahim-beg se, u Turskoj, nije ženio, a 1913. je zabilježeno u livanjskom gruntu da se "ubilježuje da je radi slaboumnosti pod skrbništvo stavlen."

Derviš-begov brat Muhamed-beg je u borbama bio teže ranjen, pa nije odmah ni ispitivan, te je poslije oslobođen. I on je otisao bratu u Tursku i umro je tamo oko 1890. godine. Sin mu je Hamdi-beg koji umra 1918. u Istanbulu, ostavivši ženu Nedžiju i kćи Lejlu. Majka i kćи su se iste godine vratile u u Bosnu i nastanile u Bugojnu, gdje se Lejla udala za Besim-bega Hadžibegovića.

Nije nam poznato da li se Dervišov i Muhamedov brat Osman-beg ženio u Turskoj i imao djece, no tokom 1908. godine je prodao dosta nepokretnosti koje su bile na njemu u Livnu. Bio je živ 1918. godine.

¹⁴⁸ Mnogo pognulih boraca je pokopano u haremu Đemanuše džamije. Označen je samo jedan mezar ito onaj dizdara Hasana, sina Mahmudovog, koji je poginuo na Vejs-kuli. A.Aličić, Livanske džamije. Prilog povijesti Livna. Pretiskano iz Glasnika IVZ, Sarajevo, 1941. El-Hidaje, V/1941-42. M.Mujezinović: *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, str.100.

¹⁴⁹ A.Aličić: Mahmud-beg Bušatlija, [etc.]

¹⁵⁰ A.Aličić: Hadži Derviš-beg Bušatlija. Jedan zanimljiv lik naše novije povijesti, El-Hidaje, VI/1942-43, 6-7-8, str. 221-228.

¹⁵¹ Livnjak Dževdet Vrbac, r. 1922. sjeća se da su njegova majka Zlatka, Ibršimovca Šeremet, Ademaginca Huskić, Mehmedaginca Dizdar, Fiza Fehimović i druge žene i nakon rušenja turbeta išla tamo da klanjaju. Prije rušenja turbeta običaj je bio da se ubacuje sitni novac kroz jedan posebni prorez na turbetu. I danas se livade u okolini zovu Turbe.

Mahmud-beg je optužen da je, kao glavni zapovjednik, lažnim vijestima zaveo muslimane i tako ih podigao na otpor. Nakon 62 dana tamnovanja oslobođen je optužbe i pušten. Izgleda da je tome glavni faktor bilo pismo potpisano od moćnih bogataša i svih uglednih katolika i pravoslavaca upućeno nadvojvodi Ivanu Salvatoru. Kada je pušten livanjski Bošnjaci su masovno izašli pred njega i dopratili ga do kuće, što je, za ono vrijeme, bila vrlo opasna demonstracija bunta. Njegov sin Ali-beg je za vrijeme opsade držao položaj izvan gradskih zidina i platio bi glavom na sudu da ga nisu spasila četvorica soldata zarobljenih u boju na Suhači, mjesec dana ranije. Sačuvao im je život na mostu na Bistrici kada ih je htio sasjeći Dedo Ajaz, pa su svjedočili u njegovu korist. Mahmut-beg je odlučio odseliti u Tursku, ali je, da bi se privremeno sklonio iz Livna gdje nije bio siguran, otisao sa sinovima u Bugojno, odakle mu je žena. Odatle je kasnije otisao u Tursku da izvidi stanje, ali mu se ono nije svidjelo, pa o Turskoj i njenim političkim prilikama do kraja života nije htio uopće da govori. Umro je 1892. godine u Bugojnu i ukopan u Jaklić mahali. Odlaskom Mahmut-bega u Livnu se potpuno zgasnuo rod Bušatlija, koji su tu stoljećima živjeli.

Mahmut-beg je iz Livna doveo dvanaestoro svoje djece. Iza sebe je ostavio šest sinova i šest kćeri, a sa unučadima 91 potomka. Petorica njih - Ali-beg, Osman-beg, Haki-beg, Husein-bega i Ibrahim-bega su živjeli u Bugojnu, a Sulejman-beg u Vitini kod Ljubuškog.

Ali-beg je umro prije oca i iza njega su ostala maloljetna djeca Hasan, Ahmet, Zulejha i Đula.

Osman-beg je živio na svom imanju u bugojanskom selu Bojska. Oženjen je bio Hatidžom Sulejmanpašić, a kada je umro 1899. iza njega je ostao sin jedinac Omer-beg i unučad Muhamed, Sabahudin, Nurudin, Ismet, Hatidža i Razija. Omer-beg je umro 1929. godine.

Sulejman-beg se često dopisivao sa Mehmed-begom Ljubušakom na bosančici. Umro je 1913. ostavivši sinove Ilijaz-bega, Derviš-bega i Muhamed-bega, te dvije kćeri: Subhiju, koja je umrla kao djevojka i Saniju, koja se udala dvadesetih godina u Glamoč za bega Filipovića.

Haki-beg je umro 1913. bez nasljednika, dok su **Husein-bega** naslijedili Alibegovići iz Porića kod Bugojna.

Sulejman-beg je i prije austrougarske okupacije živio u Vitini kod Ljubuškog, gdje je imao svoje posjede. Oženjen je bio Vasvihanumom Bašagić. Za njega je vezan i dolazak Ormana u livanjski kraj. Porodica Orman, koja je imala svoju kulu u selu Rugašu pokraj Ljubuškog, preseliće na Bušatlijinu zemlju u Sturbi pokraj Livna, gdje njeni pripadnici i danas žive.¹⁵² Bušatlije su imale posjede i u okolini Stoca.¹⁵³

Od Mahmut-begovih kćerki jedino je Habiba živjela van Bosne. Udalila se za Fehima ef. Đumišlića s kojim je živjela do 1909. u Istambulu. U Bugojnu su živjele: najmlađa Derviša, Azemina, udata za Tahir-bega Kapetanovića, Hafiza za Mehmed-bega Hafizdića, a Hatidža u Donjem Vakufu za Arif-begom Miralemom, sa kojim je imala sina Muhamet-bega. Umrla je 1905. godine.

Danas u Bosni i Hercegovini živi trideset i dvoje punoljetnih Bušatlija, svi potomci Mahmut-bega.

¹⁵² H.Hasandedić: Muslimanska baština Bošnjaka, II, Islamski kulturni centar, Mostar, 1999. Selo Sturba ranije se zvalo Studba. Pod tim imenom prvi se put bilježi 1711. u popisu bosanskih spahijskih u ordiji na rijeci Prut gdje je selo upisano u obliku Studva. Te godine na Prutu se nalazio spahijski Murad koji je u Sturbi imao timar veličine 4400 akči. V.Skarić: Popis bosanskih spahijskih u 1123. (1711.) godine, GZM, XLII, 1930. str.78.

¹⁵³ H.Hasandedić: Muslimanska baština u istočnoj Hercegovini, El-Kalem, Sarajevo, 1991.

HAMZALAJBEGOVIĆI

Hamzalajbegovići, značajna livanjska begovska porodica, potomci alajbega Hamze po kome se tako prozvaše, živjeli su, početkom XIX stoljeća, na Staroj čaršiji, u livanjskom Gornjem gradu, u blizini Bušatlijinih dvora.

Bušatlije su Hamzalajbegoviće smatrале granom svoje porodice, no Bašagić je ustvrdio drugačije - da su oni potomci Ali-paše Skopljaka, poznatog namjesnika Hercegovine 1694. godine. Prema njemu livanjski Hamzalajbegovići, kupreški Idrizbegovići i skopaljski Sulejmanpašići su potomci Ali-paše, dok su od njegovog brata Rustem-paše Skopljaka potekli današnji Rustempašići iz skopaljske doline.¹⁵⁴ Sinovi i potomci Ali-paše obavljali su najvažnije funkcije u Kliškom i Hercegovačkom sandžaku. Sinovi su mu Gazi Osman-paša i Rustem-paša, unuk Ibrahim-paša Alipašić, a prauнuk Mustafa-paša Alipašić. Mustafa-paša je imao znamenitog sina Sulejman-pašu, a ovaj Čor Mustafa-pašu, Osman Mahzar-pašu, te Ibrahima i Mehmeda, dvoјicu kliških alajbegova. Mehmedov je sin, zloglasni Hasan-beg.¹⁵⁵

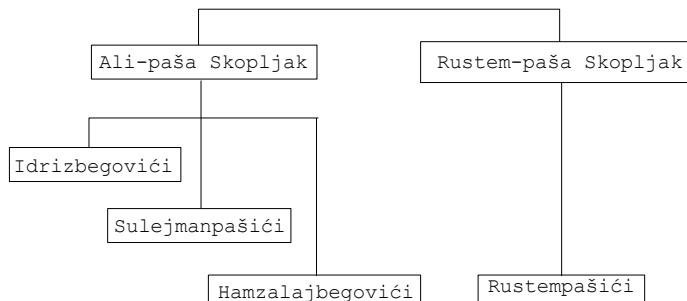
Šta je istina: predaja kod Bušatlija ili tvrdnja Bašagićeva? To se rezolutno ne da kazati, no činjenica je da su Hamzalajbegovići i Bušatlije imali mlinove, posjede i kmetove na području sela Sturbe, Smričana i Lopatica, što je pouzdan znak da među njima postoji rodbinski odnos. U dva slučaja, na tom

¹⁵⁴ Rustem-paša Skopljak, brat Ali-paše bio je ēehaja-beg Kara Mahmud-paše, 1683.valija od Karamanije, pa 1689. muhafiz u Sofiji, gdje je umro iste godine. Sin mu je Gazi Ahmed-paša, a unuk Rustem-beg Rustempašić koji je dao ime porodici. Bio je kliški i hercegovački sandžakbeg. Dr.Safvet-beg Bašagić: Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini, Zagreb, Izvanredno izdanie Matrice Hrvatske za godinu 1931.

¹⁵⁵ A.Bejtić:Odžak na Vrbasu, El-Hidaje, V/1941-42, br.2-3. Bašagić: Isto.

području, čak su i suvlasnici kmetovskih selišta i nekretnina pri njima. Dodajmo da je iznenađujuća sličnost imena kod potomaka Ali-paše Skopljaka i u porodičnom stablu livanjskih Bušatlija.

Hamzalajbegovića kuća na Staroj čaršiji, odmah ispod nekadašnje Đemanuše¹⁵⁶ džamije, i danas postoji. To je stambeni objekat impozantne veličine, napravljen u obliku slova L, sa pomoćnim zgradama i bostanom.¹⁵⁷ Oblik kuće je nedirnut, no promjenjen je veći dio prozora, dok je nekadašnja šindra na krovu zamjenjena ternitom. Ipak su se očuvali i neki izvorni detalji.

Porijeklo Hamzalajbegovića prema Bašagiću

Početkom XIX stoljeća u ovoj kući su se rodili Hasan-beg i Rustan-beg, te njihov stričević Bećir-beg, potomci alajbega Hamze. Prva dvojica su dijelili ovu kuću, dok se Bećir-begova nalazila u Gornjem Žabljaku. Hasan-beg se oženio Livanjkom Hatom Smajlagić, a Rustan-beg Tatlom od skopaljskih Duratbegovića. Rustan-begovi sinovi su, pored toga, imali u zajedničkom vlasništvu kuću u ulici pored spomenute livanjske džamije, a prodali su je 1906. godine Ibri Haćamu. Postojalo je još nekoliko nekretnina u blizini koje su također pripadale Hamzalajbegovićima. Pored njihovog bostana upisan je (i danas postojeći) Hamzagića sokak. Sa druge strane sokaka živjeli su Hamzagići.¹⁵⁸

Iza smrti Hasan-bega Hamzalajbega, ostao je, osim udovice Hate, sin jedinac hadži Halil-beg, ugledni livanjski posjednik. Do smrti, koja ga je zatekla 1895. godine, bavio se svojom zemljom i mnogobrojnim kmetovima.

Halil-begov sin jedinac Ćamil-beg u početku se ugledao na oca, pa je, kao ugledni građanin, 1902. podnačelnik u Gradskom vijeću, a od 1903. dugogodišnji zastupnik u istom vijeću.¹⁵⁹ Po austrijskoj okupaciji, u svučištu sa Ibrahim-begom Bušatlijom, imao je mlin na rijeci Sturbi koji je na geodetskoj karti iz 1882. označen kao mlin Hamzalajbega, a koji je prodan 1912. Oženjen je bio Habibom iz ugledne i bogate livanjske porodice Šćeta. Početkom XX stoljeća još je jak proces iseljavanja u Tursku i unutrašnja migracija prema središtu Bosne, pa je i Ćamil-beg iskoristio priliku da kupuje nekretnine od Livnjaka koji napuštaju Bosnu. U više prilika to je radio zajednički sa Mahmutom Huskićem.¹⁶⁰ Na području Smričana imao je više kmetova: Šeremete, Aniće, Mandiće. No, tada se Ćamil-beg odao piću i kocki, čemu je ostao vjeran do kraja života 1919. godine. I danas se priča da je u kahvi Milošnik jedno mjesto za sjedenje bilo rezervirano samo za njega i niko drugi se nije usuđivao sjesti na to mjesto. Njegovom sinu Halil-begu već tada nije mnogo preostalo od porodičnog bogatstva, tako da se, tridesetih godina, preselio u Sarajevo oženivši se Muljom, rođenom Pinjić. U Sarajevu je umro 1956. godine, siromašan i bez nasljednika. Ćamil-beg je imao dvije sestre: Šemsu-hanumu udatu u Glamoč za Džafer-bega Filipovića i Meleć-hanumu koja je pošla za Hamdi-bega Kapetanovića u Vitinu kod Ljubuškog.

Iza Rustan-bega su ostala tri sina. Ahmet-beg je umro 1905. neoženjen, Osman-beg je preselio u Rastoku kod Ključa,¹⁶¹ dok je u Livnu ostao Zaim-beg, oženjen Hafom od livanjskih Bombića. Živjeli su u kući kod Čurčinice džamije do njegove smrti 1915. godine. Zaim-beg je imao samo sina Mustafu (Muju), koji je živio u Livnu 1930. godine.

¹⁵⁶ Džamija Sinana čauša, podignuta 1529. godine, u svim pisanim dokumentima (gruntovne i matične knjige, isprave šerijatskog suda) označena je kao Đemanuša džamija. Kako se u svim ovim dokumentima glas "dž" često zamjenjuje sa "đ" (hadži, Đemal, Đehva), vjerojatno se to događalo i u ovom slučaju. No ostaje problem da li je Džemanuša (ili Đemanuša) iskrivljeni oblik od Džumanuša, kako je pretpostavio Aličić. A. Aličić: Livanjske džamije Prilog povijesti Livna El-Hidaje, V/1941-42, 7, 192; V/1941-42, 2, 50-54 Pretiskano iz Glasnika IVZ, Sarajevo, IX/1941, 12, 379-380

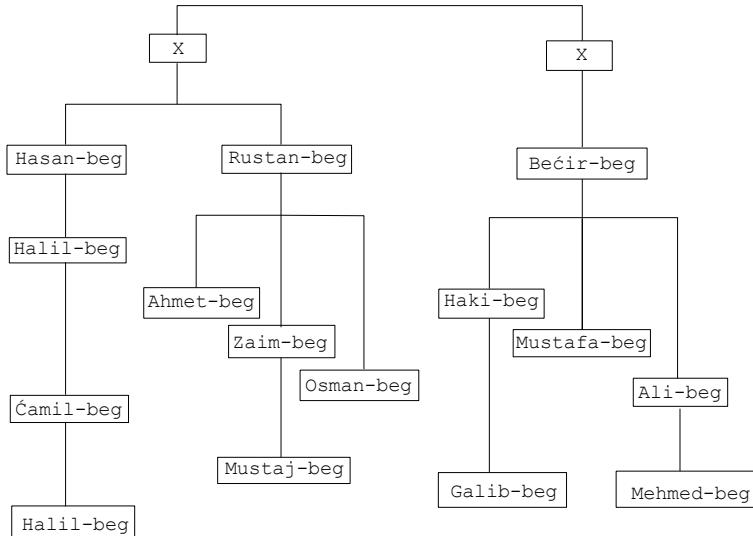
¹⁵⁷ Kuća je u vlasništvu Hamzalajbegovića bila do 1922. godine, kada je zamenjena za kuću Đume Dizdar, rođene Mulalić. Konačno je prodana Spahi Masliću. U vlasništvu Maslića bila je do sredine 80-ih godine. Grunt KO Livno ZKU 709-712.

¹⁵⁸ Osman i Ibrahim Hamzagić, sinovi Agana i Tatle, rođene Alčelesbić odselili su oko 1895. u Smirnu, u Turskoj.

¹⁵⁹ S.Mandžeralo: Kutija za čuvanje vremena, Svjetlo riječi, Livno, 1996. str.209.

¹⁶⁰ Grunt KO Livno ZKU 528, 912.

¹⁶¹ U Rastoci su živjeli bezi Filipovića koji su tu doselili iz glamočkog sela Odžaka.

Hasanov i Rustanov stričević Bećir-beg će se oženiti Pašom, kćerkom Ali-bega, posljednjeg Atlagića i u nasljdstvo dobiti stari Atlagićev odžak, u vezi s kojim će najčešće biti spominjan.

Atlagića hanedanski odžak na zapadnom obodu Livanjskog polja stoljećima je bio mjesto kuda su prolazili putnici, trgovci, vojnici, predstavnici administracije na putu u Dalmaciju i Liku, ili odatle u Bosnu. Tu su bosanske valije okupljale spahiye i pješake iz cijele Hercegovine i Bosne i sa sandžakbezima i alajbezima dogovarale ratnu taktiku. Dvori su više puta napadani, pljačkani i paljeni, ali uvijek uskrsavali na istom mjestu.

*Lipi bihu dvori Atlagića
Atlagića i Skenderagića
ali ji Grčić upalio biše.¹⁶²*

*Porobiše svu Cetinu ravnu
i u Livnu dvore Atlagića.¹⁶³*

Sela Odžak i Čaić nekada su bila jedno selo pod imenom Atlibegović. Ložić kaže da je neki Atlagić "onde svoje odžake i kulu sazido ilti dvore u koim sad pribiva Bećirbeg zet Atlagića, Amzalajbegović, obamrevši svi Atlagića muškadija."¹⁶⁴

Dvije Atlaguše donijele su u miraz veliku imovinu koja pripade Abdurahman-begu Firdusu, sinu posljednjeg livanjskog kapetana i Bećir-begu Hamzalajbegoviću. U Livnu se govorilo da je Bećir-begov punac Ali-beg Atlagić imao kmetova koliko je u godini dana. Među ostalima u Odžaku su Bećir-begovi kmetovi bile porodice Čurak, Andabak, Barun, Lovrić, Kelava, Vrdoljak, Arnaut, Dajkić, Lovrić.

20. novembra 1866. desio se u Livnu događaj koji bi u današnje vrijeme bio svrstan u rubriku "Vjerovali ili ne". Javljeno je da je Marija, žena Petra Andđelkovića, kmeta Bećir-bega Hamzalajbegovića, "u selu Odžaku, u kadiluku Livno, u Travničkom sandžaku, teškom mukom rodila muško dijete, koje nije bilo kao ostala djeca. Znatiželjnici su ga izvagali i ustanovili da je bilo teško oko 15 oka." Iz ove vijesti saznajemo da je Bećir-beg tada bio član Vijeća Livanjskog kadiluka.¹⁶⁵ Bećir-beg i njegovi sinovi su imali više stambenih objekata u kojima su živjeli, pri čemu je kula u Odžaku bila ljetnikovac. Hamzalajbegovića kula u Gornjem Žabljaku, tvrdo ozidana građevina na sprat, služila je za stanovanje, ali je imala i obrambenu ulogu. To je tipična kamena kuća sa jakim zidovima kakvih je u Livnu i okolini bilo više. Zbog kamenih zidova i krova pokrivenog pločama bila je nezapaljiva s vanjske strane, tako da se eventualni napadači nisu mogli koristiti prednošću vatre. U Žabljaku, selu udaljenom tri kilometra južno od Livna, bilo je nekoliko kula sa istom stambeno-obrambenom funkcijom: Ohrebova, Karabegova i Vrepčeva.

Austrougarska obavještajna služba, istražujući obrambene pripreme Livnjaka pred ulazak carske vojske u Bosnu, okarakterizirala je Bećir-bega kao čovjeka nesklonog pružanju otpora. "Ratovati

¹⁶² A.Kačić-Miošić: Razgovor ugodni naroda slovinskog, Zora, Zagreb, 1956.

¹⁶³ Ibidem

¹⁶⁴ S.Mandžeralo: Ložićev ilirski san, Zbornik Kačić, Split – Livno, 1992. str.65.

¹⁶⁵ Muvekitt: Tarih-i-Bosna, II, str. 1126. Oka je iznosila 400 dirhema (odatle se razvila riječ **dram** koja se može čuti od starijih Livnjaka, a označava vrlo malu težinu) ili današnjih 1283 grama. Dijete je, dakle, težilo oko 19 kg.

*ne misle koji su izvan grada, a pod gradom stanuju tj. prvaci Bećir-beg Amzalaj-beg, Mahmud-beg Firdus, Aliaga Čizmić i kajmekam ovdješnji.*¹⁶⁶

Austrijske uhode su zaista dobro ocijenile da će se Bećir-beg klonuti učestvovanja u otporu austrijskoj vojski. I na fotografiji livanjskih uglednih građana, snimljenoj 1878. godine na česmi Milošnik, dakle neposredno po ulasku austrijskih četa u Livno, nalazi se i Bećir-beg.

Umro je 80-ih godin XIX stoljeća, a njegova tri sina: Haki-beg, Ali-beg i Mustaj-beg, te kćeri Fatima, Ajiša, Đulsuma i Čamila su iselili u Istanbul. Sa njima je bila i majka Paša-hanuma Atlagić. Dolaskom u Tursku, kao i ostali doseljenici iz Bosne, i Hamzalajbegovići su poturčili svoje prezime, te se od tada zovu Hamzalay.

Fatima, udata za Rešid-pašu Saridžu, umrla je prva, 1912. godine i iza nje je ostala kći Rafija.

Godinu dana poslije umro je Ali-beg koji je imao sina Mehmed-bega i kći Šaćir-hanumu, udatu za Faik-bega Đinića.

U Istanbulu su sa Haki-begom, pored žene Fatime, rođene Ljubunčić, živjela dva sina: Galib i Arif, te kći Fahrija. Oni su 70-ih godina dolazili u Livno, povodom spora koji su vodili sa državom u vezi sa nacionaliziranim zemljištem u Odžaku.¹⁶⁷ Galib, komu je bilo sedam godina kada je odselio sa familijom iz Livna, u Istanbulu je postao poznati ginekolog. Njegova privatna klinika i danas postoji.

Hamzalajbegovića danas više nema u Bosni i Hercegovini.

NUHBEGOVIĆI

Putujući od Livna prema Splitu, već nakon desetak minuta, ulazite u usko Srđevičko polje, stješnjeno između visoke Dinare i brda Tribanj koji se kao široki jezik uvukao u Livanjsko polje. Na vašoj desnoj strani naglo se iz polja uzdižu strme litice Kamešnice, koje će se gore, više od hiljadu metara iznad vas, susresti sa oblacima i odijeliti Bosnu od Dalmacije kao neprolazni prirodni zid. Samo ponegdje je ovaj jugozapadni bedem polja prokinut da bi dozvolio ljudima da prelaze sa jedne na drugu stranu. Ne tako davno zimi je to bila neprelazna barijera koju se nije ni pokušavalo prelaziti bez ljute muke i potrebe. Srđevička dolina se, na kraju, širi u prostrano Buško Blato, najjužniji i najniži dio Livanjskog polja, koje je od rane jeseni do kraja maja ležalo pod dubokom vodom, da bi u kratkom ljetu dozvolilo ljudima da sa njega pokupe sijeno. Sedamdesetih godina zacementirani su duboki ponori kojim je voda odlazila u Dalmaciju da bi se stvorilo ogromno vještačko jezero. Južno od Buškog Blata. Dinara prelazi u nisko pobreže kojim se lakše dolazi u Cetinsku i Imotsku krajinu. Oduvijek je to bio prirođeni migracioni put iz Bosne i u Bosnu.

Na sjevernom i zapadnom obodu Buškog Blata tek je nekoliko sela. Golinjevo, Miši i Podhum stisli su se uz padine Tušnice, a ispod njih, preko polja, Vržerala i Podgradina. Ovo je kraj u kome, u XIX stoljeću, zatičemo dvije begovske porodice: Nuhbegoviće u Golinjevu i Podhumu i Gagiće u Vržeralima i Podgradini. Uzimajući vode sa padina Tušnice potok Mandak je prosjekao duboku i široku klisuru da bi u Podhumu izbio na polje i šarajući njime brzo pobjegao pod zemlju kod Vržerala.

U Podhumu su stari Iliri podigli svoju gradinu, koju će austrougarski kartografi ucrtati pod imenom Nuhbegovića gradina. No, nisu Nuhbegovići potomci tih starih Ilira jer su i prije njih tu živjeli drugi. Kačić je u svojoj pjesmi "Pisma od knezova kuće gospodske Bergeljića prikazana prisvitlom gospodinu knezu kolumelu Markiolu Bergeljiću"¹⁶⁸ opisao nastanak grada Huma, pod kojim se razvio

¹⁶⁶ H.Kapidžić: Prilog za poznavanje livanjskog grada, Naše starine, IV/1957, str.301-302. Umjesto Mahmud treba biti Muhamed Firdus, što austrijski obavještajac nije razlikovao.

¹⁶⁷ Radi su o nekadašnjem Atlagića odžaku koji su Hamzalajbegovići naslijedili od majke. Ove nekretnine veličine 50.000 m² livanjska je općina nacionalizirala 1972. godine, iako se radilo o ličnoj svojini (mulk), pri čemu se općinski organ pozvao na Zakon o nacionalizaciji iz 1948. godine i oduzeo zemlju Hamzalajbegovićima kao turskim građanima. Nekoliko godina poslije zemlja je data Lovrićima iz tog sela. Odluka SO Livno, br.04/III-46-10/72.

¹⁶⁸ Andrija Kačić Miošić: Razgovor ugodni naroda slavinskoga, Zora, Zagreb, 1956., str.209.

današnji Podhum. Knez Bergeljić, "Ungarac od starine, od Osijeka, grada bijelog" bježi ispred Tatara 1242. godine u Bosnu da pronađe svoj novi dom:

*otidoše k polju Livanskomu
slavu dati banu bosanskому.
Tu planina visoka bijaše,
Tribanštica imenom se zvaše.*

*Na njoj oni selo naseliše,
od Tatara kada pobigoše;
sagradiše grad glasoviti,
na planini puno stanoviti.*

*Ungarsko mu ime postaviše
Hum bijeli, kad ga sagradiše;
posli njemu Pothum ime biše,
od Bošnjaka tako se zoviše.*

Da li je "Brgonjić ban"¹⁶⁹, kako se u narodu ovog kraja naziva, zaista sagradio Hum ili je pjesma tek prenijela narodnu legendu ostaje tajna, ali nesumnjivo je grad izgrađen od materijala sa ilirske gradine. Sredinom XIX stoljeća je potpuno propao o čemu nam svjedoči fra Grgo Lozić: "Na Tribnju obлом, i visokom brigu starodavni i razoren grad imade Hum, i pod istim selo Podhum, u kom selu čudo ima starinskih grebljah, i mašata; kažu mi starosidioci seljani: da su pria 50. godin grob jedan za ukopat marca, t.j. mrca, u kom su grobu plemenitom, i dubokom našli strahovite veličine tikvu ljudsku debele kosti, u kojubi moglo stat 6. oka žita tolike veličine strašna."¹⁷⁰

Hum je u turskim rukama već 1469. godine i to je prvo pominjanje turskog prisustva u livanjskom kraju. No, čini se, da sam Hum nije imao osobitu stratešku važnost u kasnijim vremenima obzirom na to da se granica pomakla daleko na zapad, a utvrđeno Livno bilo u blizini. Promjenom situacije nakon dva Morejska rata, poslije 1715. godine granica sa Mletačkom republikom, kasnije Austrijom, pomakla se na Dinaru, zapadni zid Livanjskog polja. Iznad Podgradine ide visovima Kamešnice, samo nekoliko kilometara dalje, pa se za kontrolu prelaska granice Podgradina pokazala kao najbolje mjesto. Kako se od rane jeseni do početka ljeta Buško Blato nalazilo pod vodom i dopiralo do padina teško prolazne Kamešnice, sa Tabije i kula u Podgradini ulazak u Livanjsko polje, sa njegove južne strane, efikasno se kontrolirao. Kao vlasnici timara u ovome kraju upisani su, početkom XVIII stoljeća trojica spahijskih.¹⁷¹ U Mišima ("Mišani") upisan je spahijski Mustafa sa timarom vrijednim 3022 akče, u Vržeralima Ahmed sa 4800 akči, a u Podhumu Husejn sa timarom od 6000 akči. U istom popisu upisan je i timar-čifluk čiji je vlasnik Nuh od 4000 akči kojeg uživa spahijski Mustafa, a dvije godine poslije Fazullah.

Za Nuhbegoviće znamo da su u ovom dijelu Livanjskog polja još prije kraja XVIII stoljeća. Jedna od djevojaka iz ove porodice, za koju se kaže da je iz Golinjeva,¹⁷² udaje se pred početak XIX st. za Mehmed-bega Atlagića, čijem ocu Mehmed-paši kumbara prosu mozak kod opsade Loznice. Iz ovog braka rodio se Ali-beg sa kojim će ugasnuti pleme Atlagića. Titula bega, obzirom da je prezime Nuhbegović zabilježeno prije 1839. godine, govori da je nasljedna, da su to bezuvjetni begovi. Tek nakon 1839. godine pojavljuju se titularni begovi koji su naslov dobili službom od mushira ili vezira.¹⁷³

Početkom Austrougarske okupacije ne bilježimo Nuhbegoviće u Golinjevu, ali su u Podhumu, nekoliko kilometara u pravcu Livna, dvije porodice: potomci Hasan-bega i Mahmut-bega, dok su se u Žabljaku, odmah pored grada, zatekla tri Jusuf-begova sina. Obzirom da su svi oni vlasnici susjednih kmetskih selišta na području Buškog blata nesumnjivo im je zajedničko porijeklo. U ovim austrijskim dokumentima nalazimo i Nuru Nuhbegović udatu u Kupres za Smajl-bega Idrizbegovića, koji joj je za života prenio sva imanja u ovome kraju, a radi se o velikom broju kmetskih selišta na području Podhuma, Podgradine i Vržerala. Iz strukture kmetskih selišta u Podhumu, Podgradini i Vržeralima vidljivo je da su ovo dijelovi zijameta Idrizbegovića. Nuhbegovići nisu imali mnogo kmetova, pa bi se, obzirom na

¹⁶⁹ Najpoznatiji od njih knez Ostojha imenovan je od bosanskog bana Stjepana Kotromanića "deneralisimom aliti vojvodom od sve njegove vojske", pa za Ostojine pobjede "darova mu Podhum i Podhumlje,/ jer porobi Kotar i Zagorje,/ do Ljubljane Liku i Krbaču".

¹⁷⁰ S. Mandžeralo: Ložićev ilirski san, Zbornik "Kačić", Split-Livno, 1992. str.60.

¹⁷¹ Skarić V: Popis bosanskih spahijskih iz 1123 (1711) godine, GZM, XLII, 1930.

¹⁷² A.Nametak: Atlagići u povijesti i narodnoj tradiciji., Poseban otisak iz knjige Zbornik za narodni život i običaje, Zagreb, 1964, str.191.

¹⁷³ Dr. Lajos Thallóczy: O bosanskohercegovačkom nazivu "beg", priredio E.Čolaković, Ljiljan, maj-juni 1999.

gruntovno stanje, dalo zaključiti da se radi o osiromašenim begovima ili su oni dio veće porodice, pa se i posjed usitnio.

Odmah po dolasku nove vlasti počelo je iseljavanje Nuhbegovića iz livanjskog kraja. Prvi je u Tursku odselio Jusuf-begov sin Hasan, dok su na djedovini, u Žabljaku, ostali Pašo i Zaim. Pašo je umro bez nasljednika, dok su iza Zaima ostale dvije kćeri i sin Avdo, koji će odseliti u Tursku 1901. godine stricu Hasanu.

U Podhumu su iza Mahmut-bega ostala tri sina. Od jednog, nepoznatog nam imena, kći Kana udade se u Vidimlije kod Glamoča za Mehmed-bega Ljubuncića, a druga, Đuma, u Kabliće za imućnog agu Zaima Ceru. Stričević im Ibro živio je do 1919. godine u Podhumu, a njegovi unuci odseliše tridesetih godina u Tuzlu. Danas u Podhumu živi samo jedan član ove grane Nuhbegovića, osamdeset dvogodišnji Feriz koji je sačuvao nešto porodičnih uspomena. "U to vrijeme osiliše se kmetovi i počeše napadati i uništavati imovinu Nuhbegovića.", sjeća se ostarjeli Feriz kako mu je ispričao otac Haso, "Jedne nedilje napiše se kmetovi i podože da ruše Nuhbegovića vrto. Dedo Muho tu ji dočeka i u potezanju ubode čakjom Antu Miloložu. Iza toga se prominu, vazda je samo govorio: Nema nama ovde stanka. Ić', pa ić'."

Prodade Muho nešto zemlje 1901. godine i spremi se sa ženom Hatom, porijeklom od duvanjskih Dizdara, dvojicom sinova i kćerkom Zilhom, da ide u Tursku. Otišao je u Žabljak stričevićima koji su također namjerili seliti, ali se tu nenadano zadrži. Trećeg sina Hasana, starog samo 16 godina nisu nikako mogli da pronađu, pa ga je i policija tražila, ali bezuspješno. Nakon 15 dana čekanja u Žabljaku, Nuhbegovići su krenuli na daleki put bez najmlađeg Hase. Za to vrijeme Haso se krio kod rodbine jer nije želio u Tursku i pokazao se tek kada je bio siguran da su njegovi daleko od Livna. Njegov sin Feriz kaže da je dobio ime po rođaku, sinu Šimsinom, koji je odselio iz Žabljaka u Konjic. Danas Ferizova djeca žive u Zagrebu.

Treća su grana Nuhbegovića iz Podhuma potomci Hasan-bega. Njegov sin Smail-beg, oženjen Dervišom Bombić, umire 1897. godine, ostavivši iza sebe devet sinova: Mahmuta, Derviša, Saliha, Mustafu, Nazifa, Šahbega, Ahmeta, Idriza i Selima, te dvije kćeri: Fatimu i Džehvu. Njihovi potomci će se, posebno u tridesetim godinama XX stoljeća, iseljavati u druge, najviše u Tuzlu, a ostaće samo jedna familija u Livnu i jedna u selu Komorani.

Čini se da je bitna veza Atlagića i Nuhbegovića potekla sredinom XVIII stoljeća kada se Ajša, kći Zulfikara Atlagića udaje za Nuh-bega Repovca iz sela Repovaca kod Konjica.¹⁷⁴ Ovu vezu vidimo danas i u gruntovnim knjigama jer su Repovci vlasnici nekadašnjih Atlagićevih posjeda u selima Guber, Odžak i Crni Lug, tada u nahijama Hlivno i Surumištevo. Nuh-beg Repovac je prauuk Hudaverdi Bosna Mehmed-bega, jednog od najkrupnijih bosansko-hercegovačkih feudalaca u XVI stoljeću. Mehmed-beg ili Gulami Šahi, kako se još naziva u dokumentima, imao je 1592. godine zemaljstvo od 88.596 akči, što predstavlja najveći iznos dosad poznatih zemaljstava.¹⁷⁵ Ovakva veličina zemaljstava pokazuje da je važnost Mehmed-bega u bosanskoj timarsko-spahijskoj organizaciji bila golema. Učestvovao je u svim važnijim događajima i vojnim pohodima na granicama Bosne i susjednim zemljama. U ovom zemaljstvu zemljišta u Kliškom sandžaku su iznosila 59.698 akči, od čega najviše u Rami i Neretvi, a drugi dio u Bosanskom sandžaku, poglavito oko Jajca. U kliškom sandžaku zastupljena su i zemljišta u Ključu, Janji, Sanici, Sinju i Cetini, te u Gospiću, Podbandiću i Perušiću u Lici. U dodatku berata nabrojana su i dva zemljišta koja pripadaju nahiji Hlivno, u livi Krka, u selu Potočanima: dio Emina Ćejvana, starještine tog sela i čifluk Velije, haračbaše u Potočanima.

Hudaverdi Mehmed-beg je imao četiri sina: Ahmeda, Mustafu, Husejna i Muhameda. Otac im je umro prije 1604. godine, a Ahmed-beg, Mustafa-beg i Husejn-beg su u Sumarnom defteru iz te godine upisani kao zaimi u čijim se zemaljstima sadržani i dijelovi zemaljstava njihovog umrlog oca. I oni će imati velike zemaljstava. Najstariji Husejn-beg je 1604. godine već imao zemljišta vrijedna 70.000 akči, a Muhamed-beg 60.000.

Od četiri Mehmed-begova sina razgranale su se mnoge porodice: Ajanovići, Avdibegovići, Dautbegovići, Ferhatbegovići, Alibegovići, Hasanbegovići, Hašimbegovići, Husejbegovići, Jusufbegovići i Repovci. Ovi posljednji su potomci drugog Mehmed-begovog sina Muhameda-bega. Njihovo jezgro je planinsko selo Repovci iznad Konjica, nekadašnje Podlisje pod planinom Lisinom. Tu je i nastala velika kula Hudave Mehmed-begova koja je bila u zajedničkom vlasništvu Hudaverdijevih unuka Kasim-bega i Džafer-bega. Džafer-begov sin Nuh-beg ženi se pomenutom Ajšom Atlagić.

Rodoslov Hudaverdi Mehmed-bega može se utvrditi iz sudske odluke izdane od strane Ahmeda Nazifa, kadije u zastupstvu u nahiji Neretva, od 16.X 1822. godine, nastale povodom spora oko velike kule Hudave Mehmed-bega u selu Podlisje. Stanovnici ovog sela Nuh-beg Repovac i brat mu Ali-beg

¹⁷⁴ Ovakve uzajamne ženidbe i udaje između dvije porodice su dosta česte, što se da objasniti i dosta uskim krugom porodica na istoj društvenoj ljestvici. Nuhbegovići imaju takve odnose sa Cerama iz Kablića kod Livna.

¹⁷⁵ H.Hadžibegić i D.Buturović: Berat Hudaverdi Bosna Mehmed-bega od 1593. godine, POF, XII-XIII/1962-63, Sarajevo, 1965., str.152-173.

(sinovi Džafer-bega) i sinovi njihovih stričeva Muhamed-beg i Salih-beg (sinovi Beglera Ahmed-bega) i drugi Muhamed-beg (sin Nuruddin-bega) došli su pred sudska vijeće i u prisutnosti stanovnika pomenutog sela: Fazli-bega, sina Numanova, Hasan-bega, sina Ferhad-bega, Salih-bega, sina Omer-bega i ostalih begova i izjavili:

"*Veliku kulu posjedovali su napola Kasim-beg i Džafer-beg, sinovi Muharem-bega. kada su oni umrli, dio Kasim-begov prijeao je sinu mu Jusuf-begu, a dio Džafer-begovim sinovima Nuh-begu i Mustafa-begu. Prije podjele ovog nasljedstva umro je Jusuf-beg, te je njegov dio, (tj. polovina velike kule) prijeao kćerima Rukiji, Ajiši i Fati, i njegovim stričevićima spomenutom Nuh-begu i Mustafa-begu. Zatim je umro Mustafa-beg, i njegov dio prijeao sinovima Osman-begu, Mehmed-begu, Rustem-begu, Hadži Aliji, Zulfikar-begu i Ahmed-begu. Poslije toga umro je i navedeni Nuh-beg, a nasljedstvo je prijealo njegovim sinovima (a našim očevima) Džafer-begu, Begleru-Ahmed-begu i Nuruddin-begu. Kasnije su umrli spomenuti Osman-beg, Ibrahim-beg, Mehmed-beg, Rustem-beg, Hadži Ali, Zulfikar-beg i Ahmed-beg, a nasljedstvo poslije njih je prijealo: Fazli-begu, Hasan-begu, Kasim-begu, Salih-begu, Davud-begu i Murad-begovoj kćerki Meleki. Prije podjele umrli su i naši očevi Džafer-beg, Begler Ahmed-beg i Nuruddin-beg, te nama pripadaju njihovi dijelovi. Zatim je umrla i Meleka i njen dio je prijeao našoj rođenoj sestri Begiji i sestri po ocu Umihani, zatim stričevićima Fazli-begu, Kasim-begu, Davud-begu i Mehmed-begu.*".¹⁷⁶

Potomke ovih Repovaca nalazimo u livanjskim zemljišnim knjigama, u Odžaku, nekadašnjim Atlagićevim dvorima. Tu su vlasnici više kmetskih selišta sarajevski begovi Turhanije, tada iseljeni u Tursku, livanjski Hamzalajbegovići i Repovci iz Tuhobića kod Konjica. Obzirom na broj nasljednika jasno je da se radi o starim posjedima koji su se protekom vremena jako usitnili¹⁷⁷. Nekim Repovcima je uz osnovno prezime dodato i drugo-Nuhbegović. Jedan od njih, Ali-beg Repovac-Nuhbegović oženjen je Livanjkom Nazom Brkić, rođenom oko 1860. godine u braku bogatog Ibrahimovog Brkića i Džehve Gagić. Kako je Nazina majka iz porodice Gagić koja u to vrijeme još živi u Podgradini i Vržeralima, u susjedstvu podhumskih Nuhbegovića, jasno je da su porodične veze livanjskih i konjičkih Nuhbegovića odredile budući brak. Alibeg i Naza su su živjeli i umrli u Repovcima i pokopani pored turbeta u tom mjestu, dok se Ali-begova sestra Fatima udala u Livno za Čizmića, a druga, Habiba, u Kupres za Mandžuku.

¹⁷⁶ H.Hadžibegić i D.Buturović: Navedeno djelo, str.155. Na kuli je bilo ukupno 168 dijelova, no kako je kula bila nedjeljiva, druga strana nije pristala da se izdvoji polovina. Sud je riješio da Nuh-beg, Ali-beg, Muhamed-beg, Salih-beg i drugi Muhamed-beg imaju pravo da drže i posjeduju tu kulu naizmjениčno, i to 64 dana u 168 dana.

¹⁷⁷ U KO Odžak, u zk. ulošćima 35, 36, 43, 44, 57-72, itd. Na ovim kmetskim selištima, koje je po naravi mirie, upisani su Mehmed-beg, Ahmed-beg i Haki-beg, sinovi Mustajbega Repovca, te djeca Ibrahim-bega Hadžihisnjovića iz Konjica a u 113, pored njih i Malić-beg, Ali-beg i Džafer-beg, sinovi Avdi-bega, Ahmed-beg, Nuri-beg, Halil-beg i Hasinbeg od umrlog Mehmed-bega, i na kraju Ali-beg, Muhamed-beg i Zaim-beg, sinovi Derviš-bega. Ovdje su nabrojani samo muški nasljednici. Njihovi su kmetovi Ivanovići, Andabaci, Lovrići, Ivanići, Duići, Granići itd., koji i danas žive u ovim selima na zemljištima koja su im agrarnom reformom data u vlasništvo kao kmetska selišta.

GAGIĆI

Karakteristično je za naselja u livanjskom kraju, kao što je to i u cijeloj Jugozapadnoj Bosni, dalmatinskom zaleđu i Hercegovini, da su smještena po obodu polja, uz planinske grede i nekadašnje jezerske terase. Priroda je tu surova i škrtla, nema dovoljno plodne zemlje da se na njoj naselja grade, a i obrana je lakša kada je planina iza leđa. Vržerala prkose toj logici jer se selo smjestilo posred polja, tačno na sredini između Podhumu i Podgradine. Ovo je staro naselje koje se prvi put spominje u darovnici kralja Stjepana Ostije vojvodi Hrvatu Vukčiću i njegovu sinu Baoši od 8. decembra 1400. godine (... *iz Važerac*), dok ga u turskim izvorima nalazimo po imenom Vražen Ralja (1604.) i Vražerale (1711.).¹⁷⁸ U blizini sela je staro groblje sa nekoliko srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika-stećaka.

Podgradina je preko puta Vržerala, pod samom Kamešnicom, sa manjom gradinom iznad sela zvanom "*Tabija*", po čemu je i naselje dobilo ime. Tu je bilo naselje u prethistorijsko i rimsко doba, a uz potok *Ozren* ima nekoliko gromila.

U ova dva sela smjestili su se begovi Gagići koji su, sudeći prema porodičnom stablu, dio neke druge porodice ili, što je izvjesnije, titularni begovi koji su naslov ponijeli zahvaljujući funkcijama koje su njeni članovi obavljali. Na to ukazuju titula "aga" koju nalazimo kod najstarijih Gagića, ali i ženidbeno-udadbene veze sa livanjskim spahijskim i posjedničkim porodicama: Ključama, Čefama, Čeragama, Brkićima, Karabezima, Cerama, Hubićima, Latificima itd.

Interesantno je da su gruntovnici službenici bili ti koji su, na insistiranje stranke ili po vlastitoj inicijativi, odlučivali kome će u gruntovnim knjigama upisivati titulu bega.¹⁷⁹ Iz primjera u livanjskim gruntovnim knjigama uočljivo je da je titula uvijek uz pripadnike Firdusa, Bušatlja i Hamzalajbegovića.

¹⁷⁸ M. Petrić: Porijeklo stanovništva; Etnološka i folkloristička ispitivanja u Livanjskom polju, GZM, sv XV-XVI, Sarajevo, 1961.

¹⁷⁹ Prema Thalloczy-ju posjedovni katastar ističe one veleposjednike koji potječu iz begovskih obitelji. U pojedinim kotarevima svako poznaje begove i kotarski predstojnici sa sigurnošću mogu ustanoviti da li ovaj ili onaj beg spada u red begova. Lažna upotreba ove titule bila je još nepoznata, a narod je najbolje znao tko je aga, a tko beg. Thalloczy Dr Lajos: O bosanskohercegovačkom nazivu "beg", prijevod Enver Čolaković, Ljiljan, III dio, 24-31 5 1999.

Kod Ljubunčića neki dijelovi porodice više nemaju begovsku titulu. U Nuhbegovića Hasan-beg i sin mu Smail-beg nose titulu, ali ne i devet Smailbegovih sinova. Sličan je slučaj i kod Gagića. Čini se da je tu imovno stanje bilo ključni argument, obzirom da su prvi zaposleni u administraciji bili stranci, koji sasvim sigurno nisu poznavali mjesne prilike i odnose.

Prezime Gagić nije rijetko i nalazimo ga kod sve tri bosanskohercegovačke konfesije. Porijeklo je nesumnjivo u staroslavenskoj riječi *gag*, odakle se razvio glagol gagati i imena ptica: *gag*, *gakac*, *gagalica* i *gakuša*, odnosno *vрана*, sve prema načinu njihovog glasanja¹⁸⁰ U susjednom glamočkom selu Malkočevci živjeli su 1920. godine Gagići i Mujdžići (Mujčići), dvije loze Švraka. Iselili su nekuda. Otud toponiimi *Gaguša* u Vaganu i *Gagića gradina* iznad polja, prema Livnu.

Livanjski Gagići potječu od trojice braće: Derviš-bega, Spahe (Age) i trećeg, čije nam ime nije poznato, ali je vjerovatno Muhamed. Pred kraj XIX stoljeća Gagići žive u Livnu, Podgradini i Vržeralima, ali je većina roda imala kuće u Vržeralima gdje se nalazila tvrda Gagića kula i džamija. Prema predaji koja se čuje u Podhumu, u isto vrijeme kada je napadnuta i zapaljena Bušatlijina kula u Smričanima, stradala je Gagića kula od ruke hajduka Šimića iz Roškog Polja. Tvrda kula je i prije toga često napadana, ali je odolijevala. Rahmetli Pemba Orman, rođena Žunić u Podhumu zapamtila je predaju o tome kako je u jednom napadu Vasva Gagić tri hefte branila kulu i uspjela da odbije napadače. Seljaci u Podgradini pričaju da je selo često napadano od "škije" (hajduka). Meta je bila podjednako i muslimansko i kršćansko stanovništvo, a cilj- hrana i novac. Hajduci, od kojih su najpoznatiji Križanović, Sekulović i Šimić, poslije takvih pohoda na selo pjevali bi: "*Puće puška iz pećine, nesti begu trećine.*" U selu su vidljivi ostaci stare turske grădevine.¹⁸¹

Džamija u Vržeralima je postojala do Drugog svjetskog rata, a služila je i mještanima susjednog Pod huma. I danas se u Vržeralima mogu vidjeti ostaci džamije i groblja koje se uz nju nalazilo.

Gagići su imali mnogo zemlje u Podgradini, Vržeralima i Srđevičkom polju i to je područje bilo najvećim dijelom u vlasništvu Gagića i kupreških begova Idrizbegovića. Kmetovi su im tu Antunovići, Babići, Badrovi, Bulići, Grabovci, Jurići, Katovići, Markići, Pavčići, Perkovići, Pervani, Puđe, Relote, Solići (Pandže), Šeste, Šimunci, Vilovići, Vodopije, Živke i Žuljevići, te još neki drugi. Propadale i Mioči su dati u miraz Karabezima i Hubićima. U Guberu su imali Džepine, a u Kablićima Šeremeti i Vidoviće.

Hadži Derviš-beg, koji u gruntovnim knjigama nosi titule age i bega, oženjen od kabličkih Cera, imao je sinove Muhamed-bega i hadži Mustaj-bega, te dvije kćeri: Džehvu udatu za Ibrahimagu Brkića i Zlatku za Nazifom Karabegom u Smirni, u Turskoj. Braća su, osim imanja u Vržeralima i Podgradini, imala i nekretnine u samom gradu Livnu, na mjestu gdje se danas nalazi pravoslavna crkva i zgrada Gimnazije. Ovo povoljno zemljište u mahali Begluk (sic!) odijeljeno je jednim sokakom od prostranog Beglučkog groblja. Njega će, 1859. godine, Muhamed-beg (Mehmed) Gagić ustupiti pravoslavnoj crkveno-školskoj opštini, ali su "*stari ljudi pričali da je Mehmed za ovaj ustupak dobio zobnicu dukata*". U to vrijeme još je živ Derviš-aga koji se očito nije složio sa ovim ustupanjem, ali sina "*nije htio dezavuisati.*"¹⁸² Bez obzira na to kasnije su livanjski Srbi uvijek sa poštovanjem spominjali ovaj plemeniti begov gest.

Za porijeklo Gagića značajna je činjenica da se ovo krupno zemljište nalazilo na beglučkoj zemlji, kao i to da je nekoliko nekretnina uz današnju Gimnaziju bilo vlasništvo begova Atlagića. Tu, u Gorušaninovom sokaku, imali su kuće i zemljišta i sinovi Derviš-bega Gagića 1893. godine. Pored toga, na području Vržerala i Podgradine nešto kmetova, uz Gagiće, imao je i Ali-beg Firdus, čija je majka Atlagićka. U Livnu je 1813. godine kajmekam Derviš-beg Atlagušić,¹⁸³ pa je moguće da je to Derviš-beg Gagić, a da je Gagićima majka iz porodice Atlagića, ili da su jedna loza Atlagića.

Muhamed-beg nije imao djece. Kada je umro 1900. godine iza njega su ostale dvije žene: Džehva iz porodice donjovakufskih begova Kurića i Zejna, kći nekadašnjeg livanjskog mutesalima hadži Hasana Čizmića. Od oca, Derviš-bega, Muhamed je naslijedio bogatu biblioteku orientalnih rukopisa čija je kasnija sudbina nepoznata.¹⁸⁴

¹⁸⁰ P. Skok: Etimologiski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika, JAZU, 1971-1973. *Gag*, *gakac* = NICTYCORAX NICTYCORAX L; *Gagalica* = CORVUS FRUGILEUS L. Prezema nastala od naziva ptica su česta. Na području Livna, tako, nalazimo bošnjačka prezimena Švraka (porijeklom iz Glamoča), Golub, Jarebica, Gagić, Vrebac. Gagići katoliči živjeli su na susjednom Kupreškom polju.

¹⁸¹ Petrić Mario: Porijeklo stanovništva; Etnološka i folkloristička ispitivanja u Livanjskom polju, GZM, sv XV-XVI, Sarajevo, 1961. (1965)

¹⁸² Dr. Dušan Lj. Kašić: Srpska pravoslavna crkva Uspenija presvete Bogorodice u Livnu 1859-1979, Srpska pravoslavna crkvena opština, Livno. str.7. Podno crkve sagrađena je 1874. školska zgrada u kojoj je danas livanjska gimnazija.

¹⁸³ U Travniku se 1813. godine pronio glas da je neka ženitina (*feminaccia*) iz Dalmacije, koja je prešla na islam i udala se za nekog muslimana iz Bosne, pobegla u Dalmaciju i odvela djecu koju je porodila sa muslimanom. Kako su odvedena "*djeca čiste muslimanske krvi*" među "*daure*", to je kajmekam Derviš-beg Atlagušić poveo žestoku istragu po svim župama ovdašnjeg Vikarijata, sve do Dalmacije. Džaja Srećko: Katolici u Bosni i zapadnoj Hercegovini na prijelazu iz 18 u 19 stoljeće, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1971. str. 173.

¹⁸⁴ Prema Dževdetu Vrepku iz Livna rođenom 1922. godine.

Muhamed-begov brat hadži Mustaj-beg, oženjen od bugojanskih Rustempašića, živio je još deset godina iza brata i nastavio ovu granu Gagića. Imao je sinove Arslan-bega i Saliha, te dvije kćeri. Jedan vakuf je upisan pod njegovim imenom.¹⁸⁵ Mustajbegova mlađa kći Đulsuma udala se u Kopčić kod Bugojna za Abazbega Hadžibegovića, dok je Mejrema, rođena 1873. godine ostala u Livnu, udata za Mahmutagu Latifića. Mustajbegov sin Arslanbeg (1873-1941), bogati posjednik sa kulom u mahali Balaguša, uputio je sinove Derviša i Muharema na školovanje van Livna. Derviš je diplomirao ekonomiju na pariškoj Sorboni prije Drugog svjetskog rata i nakon povratka u Bosnu radio je kao viši bankovni činovnik. Poslije rata radi u Narodnoj banci Bosne i Hercegovine i u Beogradu. Muharem je preselio u Tuzlu, gdje je i umro, a radio je kao profesor u Tuzlanskoj gimnaziji. Bavio se izučavanjem kulture Bošnjaka, pa je u organizaciji tadašnjeg Merhameta nastupao na popularnim predavanjima. Druga loza Gagića će se potpuno ugasiti u muškoj liniji. Nastala je od braće Mahe i Šahbega koji su živjeli ispod stare Džephane u velikoj kući koja se nadvila nad Skozom,¹⁸⁶ a glavno imanje imali u Vržeralima. Ispod ove Gagićeve kuće u starom dijelu Livna nalazi se Žuta ili Gagića tabija, koja je, sa još jednom tabijom i zidovima, branila Livno sa sjeverne strane. Uz Gagićeve tu su se nalazile i Ajazove kuće, vjerojatno dio iste porodice, ali sa drugim prezimenom. Uzeir i Nurija Ajaz, sinovi hadži Muhameda, i Džehve, rođene Tufekčić, iselili su iz Livna, tako da je početkom XX stoljeća ovaj grad ostao siromašniji za još jedan bošnjački rod.¹⁸⁷ I susjedna zemljišta ispod sela Srđevića nazivaju se Gaguše i Ajazovine, a obje su mirijskog karaktera. Ove Ajazove i Gagićeve kuće, zajedno sa malom starogradskom džamijom, nalazile su se van utvrđenja, ali su bile dosta sigurne obzirom da im je prilaz vrlo težak.

Šahbeg je živio u Podhumu, a oženjen je bio od Livnjaka Jusuf efendije Čerage, čiji sinovi iza okupacije iseliše u Istanbul. Imao je sinove Hakibega i Abdurahmanbega. Abdurahman je iz Podhuma doselio 1896. godine i stanovao pored Bušatlijine (Milošnik) džamije, no 1905. je prodao kuću i nekuda odselio.¹⁸⁸ Hakibegov je sin Šahbeg, osebujna figura koja je ostala u sjećanju starijih Livnjaka. Strasni lovac, radio je prije Drugog svjetskog rata kao šumar na Bašajkovcu, Tušnici, Bušatljom gaju u Tribnju i Šuici.¹⁸⁹

Maho, oženjen od Ključa iz Žirovića, umro je 1874. godine, a odmah za njim i žena mu Zlata. Iza njih je ostalo dvoje nejake djece: kći Iza od godinu dana i osmogodišnji Imširbeg, pa su djeca poslana dajdžama u Žirović, gdje su i živjeli više godina. Iza će se poslije udati za Spahu Ćefu, dok se Imširbeg oženio od livanjskih Vrebaca. Imao je dvojicu sinova, Sulejmana i Mahmuta i više kćeri. No, u Gagića kuću se uselila tuberkoloza od koje je umrlo više Gagića djece, među njima Sulejman i Habiba. Habibu, kao tragični lik bolesne djevojke, Livnjaci su smjestili u pjesmu:

*Falila se lipa Gagića Habiba,
da joj nigdi nema para,
do Stambola grada,
doliš jedan Huskić Hasanaga.
Kad to čula Hasanagina teta,
poručuje lipoj Gagića Habibi:
Od boga ti lipa Gagića Habibo,
prodi mi se age Hasanage.*

Imširbegov sin Mahmut, poreski činovnik i knjigovezac, umro je u Bugojnu 1956. godine bez djece.

Treća grana Gagića, potekla također iz Vržerala od Spahe (Age) i Šerife Hubić, najmalobrojnija je, ali se najduže zadržala u Livnu. Spaho je imao dvije kćeri, Čelebiju i Habibu (jedna udate za Smajlagića, a druga za Latifića) i dva sina Arifa i Osmana. Samo je Osman imao sina Spahu (1895-1943), strasnog lovca koji je, između dva rata, radio kao obućar u svojoj radnji u Gorušaninovom sokaku kod Gimnazije. Spaho i njegov sin Safet, obojica predratni pripadnici radničkog pokreta izgubili su živote u Drugom svjetskom ratu kao partizani. Drugi Spahin sin, Muharem, živio je u Bugojnu, a potom u Sarajevu.

Danas u Livnu nema Gagića. Mada je veći dio roda izumro u muškoj liniji, nešto njihovih potomaka danas živi u Sarajevu, Tuzli i Zagrebu.

¹⁸⁵ KO Livno ZU 980. Naziv mu je Vakuf Gagić hadži Mustajbega. Radi se o dučanu kod Gimnazije.

¹⁸⁶ Kuću su Gagići prodali Palićima koji je doselili iz sela Prispa. U ratnim sukobima 1993. godine kuća je do temelja izgorjela, pa su Palići na njenom mjestu izgradili novu.

¹⁸⁷ KO Livno ZU 798. Ajazovu kuću koja se nalazila uz posljednju tabiju nad Dumanom kupila je 1901. Iza Gagić. Danas je na njenom mjestu kuća Sulje Halapića.

¹⁸⁸ KO Livno, ZU 655. Kuću je Abdo kupio 1896. od hafiz Derviša Šeremeta i njegovih sestara, a 1905. prodao je Ćatićima. Kasnije je prodavana Bašićima, Maslićima i Sitnićima, da bi je, na kraju, kupio Derviš Čakar. Danas je vlasništvo njegovog sina Efeda.

¹⁸⁹ Manderalo S:Kutija za čuvanje vremena, Svjetlo riječi, Livno,1996. str.129.

KARABEZI

Karabezi su stari livanjski rod na koji u pisanim dokumentima nalazimo u XVIII stoljeću. Hamid Muhamed Karabeg-zade iz Hlivna, 1779. godine je obavljao dužnost kadije u tvrđavi Novi (Bekieji Kostajnica).¹⁹⁰ Tu je Hamid Muhamed iste godine prepisao jedno djelo na arapskom jeziku, na kome se potpisao i naveo ove podatke. Moguće je da se radi o Muhamedu Karabegu (Karabegoviću), kasnijem muftiji u Livnu, a, istovremeno, kadiji u Pruscu.

O samom livanjskom muftiji Muhamedu Karabegu, koji je istovremeno i privremenih kadija Akhisarskog kadiluka, doznajemo posredno, 1792. godine, od njegovog sina Abdulaha.

Abdulah, sin Muhameda Karabeg-zade, kadija, šabana 1206. godine (I-II.mjesec 1792.) je naib (zamjenik) svoga oca u Akhisaru (Pruscu) kod Donjeg Vakufa. U to vrijeme Prusac je ne samo jedno od središta kulturnog i vjerskog života u Kliškom sandžaku i Bosni, nego i središte kadiluka koji je obuhvatao područje Gornjeg Vakufa. Poznato je ukupno 13 djela koje je prepisao. ovaj vrijedni i obrazovani kadija iz različitih oblasti: islamske dogmatike, osnova hadiske znanosti, politike, etike, leksikografije i dr. Kao prepisivača Bašagić ga pominje na više mjesta.¹⁹¹ Prvo, poznato, prepisano djelo datirano je u Vakfi Bala (Gornjem Vakufu) januara-februara 1792. godine (džumadelula 1206.). Na kraju rječnika "Lugat-i Nizmetullah" zapisaо je: "Ja sam siromah Abdulah kadija, sin Muhameda kadije u Akhisaru, a muftije u Hlivnu, poznat kao Karabegzade, u Gornjem Vakufu, kao naib svome ocu, 1207". U Livnu je 1794., a javlja se kao prepisivač do 1802. godine. Abdulah, na kraju prepisa fetvi, daje podatke o svom ranijem kadiluku: "Ja sam siromah Abdulah, kadija razriješen dužnosti u kadiluku Ljubuški, sin Muhameda muftije u Hlivnu, a kadije privremeno u Akhisaru, poznat kao Karabegzade iz tvrđave Hlivno" -džumadeluhra 1206 (počinje 26.januara 1792.).¹⁹² Očito je Abdulah, razriješen kadijske dužnosti u Ljubuškom, čekao novo imenovanje za kadiju, a u međuvremenu je bio naib svome ocu u Gornjem Vakufu, koji je spadao u kadiluk Akhisar.

Kara je turska riječ koja označava crno i izuzetno je frekventna kod prezimena i toponima. U Livnu nalazimo bošnjačka prezimena Karača, Karaosmanović i Karalić (ovi posljednji i u Stipanićima kod Duvna), u Glamoču Karahodžić i Karić, u Šuici Karaga, u Duvnu Karahasan. Begovi Karabezi živjeli su u Crnući kod Bugojna.

¹⁹⁰ Ždralović Muhamed:Prepisivači djela u arebičkim rukopisima, II, Svjetlost,Sarajevo 1988, str.211.

¹⁹¹ Dr.Safvet-beg Bašagić: Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke, GZM, juli-decembar 1916, sv.3-4, [Sarajevo], str. 219-220, 249-250, 274.

¹⁹² Ždralović Muhamed:Navedeno djelo,I. str.180,194 i II,str.230-231.

Austrijska okupacija je zatekla Karabege podijeljene u više loza u Livnu, Žabljaku i Grgurićima. Jedna od ulica na austrougarskom planu grada Livna iz 1882. godine nosila je naziv Karabegov sokak. Radi se o ulici koja spaja Tepet sa prostorom oko džamije Zavre. U Livnu su živjela braća hadži Nazif i hadži Ahmet efendija, sinovi Dervišbegovi, u Žabljaku braća im Salih i Zaim, u Grgurićima peti Derviš-begov sin, Arif. Odmah po austrijskoj okupaciji napustili su livanjski kraj i odselili u Istanbul Sulejman efendija, sin Mustafin i Ibrahim, sin Numin.

Iza njih su Livno ostavili hadži Nazif i hadži Ahmet i novi dom našli u Smirni. Sa Nazifom i ženom mu Hatidžom, rođenom Gagić, u Smirnu su "otprtljali" sinovi Hamid, oženjen od Hadžalića, hadži Arif, Derviš, Salih, Ibrahim, Šemso i hafiz Mehmed, oženjen od livanjskih Čizmića. Hamid je umro prije 1895. godine i iza njega je ostala kći jedinica Almaza, dok je iza Derviša 1900. ostala maloljetna Zumreta.

U Smirni su tada sa hadži Ahmetom efendijom i njegova djeca. On se ženio dva puta. Prvi put od Šćeta, dok mu je druga žena bila Emina Čizmić. U Smirni su živjeli sa sinom Mehmedom i kćerima Nefizom, Izetom, Habibom i Alijom. Ova posljednja se udala za trgovca iz Smirne, bosanskog iseljenika Muhamrema Hadžalića, dok je Habiba pošla za njegovog brata Omara. Hadži Nazif i hadži Ahmet su umrli prije 1890. godine.

U gradu Livnu 1930. godine zabilježen je samo jedan Karabeg. Kahvedžija Sabit, rođen 1860. godine, sa ženom Hasibom živio je u Zavri, u Karabegovom sokaku.

U Žabljaku, u blizini izvora ove rječice, 1893. godine nalazimo dvije obitelji Karabega: Nazifa, sina Zaimovog i Saliha, sina Derviš-aginog. Nazif, oženjen Pašom Baljak, "Šovrankom" (živjela je 105 godina, 1857-1962), iz sela Bile, umro je 1918. godine. Imao je sina Sulejmana i Zaima, te kćeri Fatimu i Čelebiju. Čelebija će se udati za Imšira Terzića koji će doći na ženinstvo i jedno vrijeme obitelj se zove Karabeg-Terzić. Danas na istom mjestu u Žabljaku živi sam starac Numo Terzić, sin Imširov.

U neposrednoj blizini na brdu koje se zvalo Karabegovo brdo, u Karabegovoj kuli, živio je Salih Dervišagin. Umro je 1902. godine bez muških nasljednika.

U Grgurićima je kulu imao Arif, oženjen od Džeba iz susjednog Potkraja. Sinovi su mu Hamid (1880.) i Derviš (1884.). Nakon agrarne reforme porodica je potpuno osiromašila, pa je Dervišev sin Izet, rođen 1920. preselio u Livno iza Drugog svjetskog rata. Ova obitelj je jedini ostatak nekada brojnog roda Karabega.

Karabezi su nekada bili dosta imućna familija, sa zemljom i kmetovima u Žabljaku, Grgurićima i Prologu.

BEGIĆI

I dan-danas u Livnu, preko puta Balaguše džamije stoji lijepa Begića kula koja je godinama nenastanjena i već se, nažalost, počela rušiti sa stražnje strane. Stara je 150-200 godina i sada je u vlasništvu Maksića. U ovoj kuli, prije dolaska Austro-Ugarske vlasti, zatičemo Aliju Begića, sina Huseinova,iza koga će ostati dva sina i kći, rođeni 30-ih godina XIX stoljeća, u vrijeme velikih buna koje su zahvatile Livno i Bosnu. Kulu je naslijedio hadži Husein, koga redovno zapisuju kao Huseinspahiju, a što govori o njegovom vojničkom statusu kao pripadniku spahijske konjice. Zemljiste ispod Balaguše džamije rezervirano je za spahije jer tu zatičemo veći broj spahijskih porodica: Latifiće, Begiće, Žiške i dr., čiji svi preci nose titulu spahije uz ime. Huseinov brat Osman umro je prije 1890. godine i njegova dva sina odselila su iz Bosne: Salih efendija u Ismit-Brusu u Turskoj, a Ali Riza efendija u Monastir u Albaniji. Hadži Huseinova i Osmanova sestra Džehva živjela je u komšiluku kao udovica Agana Džirle. Hadži Husein nije imao muških nasljednika, već tri kćeri: Hanifu udatu za Mahmuda Jeleča, Nazifu za Ibrahimom Gorošaninom i Džehvu za Idrizom Žiškom. Nakon smrti Hadži Huseina 1899. godine, Begića kulu su naslijedili Huseinova udovica Fatima, kći Osman-spahije Latifića, kćeri i bratovi sinovi.. Poslije dvije godine, na zahtjev Huseinovih kćeri, nezadovoljnih Fatiminim ponašanjem nakon smrti muža, pred livanjskim Šerijatskim sudom se poveo spor sa zahtjevom da se udovici Fatimi zabrani raspolaganje imovinom, što je rezultiralo odlukom o stavljanju pod skrbništvo.¹⁹³

Begići su imali kulu i u Grgurićima, sa zidovima debljine preko 80 cm. Tu je stajala do 60-ih godina XX stoljeća kada su je srušili Jankovići, nekadašnji Begićevi kmetovi, koji su tu izgradili novu kuću.¹⁹⁴ U Grgurićima je i poluuništeno Mešanovo groblje sa sedam nišana u koje su se ukopavali Begići, a vjerojatno i Karabezi. Sadašnje stanovništvo Grgurića ovo groblje naziva Arama, što je iskrivljeno od harem. Nalazi se na strmini sa lijeve strane puta prema Tušnici, nasuprot odvojku koji vodi u selo, a u privatnom je posjedu Ante Bandova-Bilana iz Grgurića. Nekada je to bilo zemljiste u sklopu kmetskog selišta Bandov, čiji su vlasnici bili Begići. Vidljivo je da je groblje nekada bilo ograđeno, no od prvobitne ograde skoro ništa nije ostalo. Pažnju privlače dva gotovo uništena sanduka sa nišanimi. Jedan, rozetama ukrašeni, sanduk rasklopjen je, a nišan pao pod pritiskom drveta izraslog iz mezara. Nišani su šehitski, odnosno spahijski, sa uklesanim sabljama, sjekirama i dugačkim bodežima interesantne drške.

Prezime je moglo nastati od imena Bego, koje je izvedeno od titule beg, no vjerojatnije je da su Begići i Karabezi istog korijena, obzirom na imovinski položaj i činjenicu da zemljista Begića, pored

¹⁹³ KO Livno, ZKU 789,790. «Na temelju odluke kat.ureda kod Šerijatskog suda u Livnu od 11.6.1901., br.209 ŠER. ubilježuje se da je Fatima, rod. Latifć radi rasipništva pod starateljstvo stavljenja.»

¹⁹⁴ S. Mandžeralo, *Gospodari kamena*, V. Masleša, Sarajevo, 1987. str.21.

Grgurića, nalazimo i u Žabljaku. Na oba lokaliteta su i Karabezi. Moguće je, dakle da su ove dvije porodice proistekle iz jedne starije. Tim više što i ne poznajemo ogranke Atlagića, Firdusa i Ljubunčića, a njih mora biti s obzirom na starost ovih rodova.

DUZELBEZI

U Bosni postoji izreka: "Neka je begasto, pa makar budalasto."¹⁹⁵ Njome je narodnim jezikom opisan aristokratski karakter begovata, kome je pripadnost dozvoljavala sve. Sve, osim siromaštva. Snaga i status pojedinih porodica određeni su brojem tapija na zemlju koju je ona posjedovala, jer u specifičnom osmanskom feudalnom sistemu uspon ili degradacija na društvenoj ljestvici objektivizirao se kroz dodijeljene ili oduzete timare i zijamete. Siromašenje begovske porodice značilo je njeno istiskivanje iz zatvorenog kruga kojega je karakterizirala, prije svega, stroga endogamija, tj. ženidba sa jednakim. Na primjeru Đuzelbega vidljiva je degradacija iz kruga koga na području Kliškog sandžaka čine Firdusi, Atlagići, Bušatlje, Hamzalajbegovići, Sulejmanpašići, Miralemi, Ekići i dr., u društveno nižu grupu begova gdje su Ljubunčići, Nuhbegovići, Gagići.

Đuzel je turska riječ koja znači lijep, pa je Đuzelbeg lijepi beg. Prezimena nastala od ove riječi su česta na prostorima do kojih je dopirao utjecaj turorskog jezika, i to ne samo kod muslimanskog stanovništva. Primjer je katoličko prezime Đuzel u Vinici.

Toponimi koji su dobili nazive po Đuzelbezima na području livanjskog kraja su: Đuzelbegov (stari) klanac iznad Livna i njive Đuzelbeguše u Žabljaku.

Po dolasku Austrije u Bosnu zabilježena je jedna obitelj Đuzelbega, potomaka Nume, koji su stanovali u livanjskom Gornjem gradu, pored džamije Zavra. Jedini muški predstavnik ove familije, Muhamer Đuzelbeg, oženjen Zejnrebom, kćerkom Sulejman-bega Ljubunčića, umro je 1899. godine, a šest godina iza njega i Zejneba. U to vrijeme živa je u Istanbulu i Muhamremova sestra Hanka udata za Adema Čereka koji je prije odlaska u Tursku živio u mahali Rajčevac.

Muharem je imao dvojicu sinova: Nazifa, oženjenog od Jeleča i Ibrahima čija je žena od Delalića, te kćи Izetu koja je pošla za Alijagu Smajlagića. Po smrti majke Zejnebe Đuzelbezi prodaše kuću u Rajčevcu Ibri Lemii čiji potomci i danas tu žive.

Nasko je, po svršetku Prvog svjetskog rata, otvorio brijačku radnju u ulici koja od Fehre vodi prema Staroj općini i tu je kao brico radio do tridesetih godina. Sa sinovima Muhamremom, Sulejmanom, Ejubom i Jusufom, te kćerima Izetom i Fatimom odselio je u Sarajevo. Prije njega odselio je, također u Sarajevo, Nazifov brat Ibrahim.¹⁹⁶

Od tada u Livnu nema Đuzelbega.

¹⁹⁵ Bošnjačka književnost u književnoj kritici, knj.II, Alef, Sarajevo, 1998. str.471.

¹⁹⁶ KO Livno, ZKU 741, 742, 747, 757, 761, 896, 897, 939, 1070, KO Potočeni 42, KO Žabljak 148.

DURAKBEGOVIĆI

Lički ili Krčki sandžak formiran je 1580. godine otcjepljenjem dijelova Kliškog i Bosanskog sandžaka, a sastojao se od Like, Krbave i Kotara. Gornji i Donji Kotari su krajevi između rijeka Zrmanje i Krke, na prostorima gdje se nekad nalazila županija Luka. Uz Knin, sjedište sandžaka, liva Krka je 1620. godine imala još 27 tvrdih gradova i varoši. Kapetanije su bile u Kninu, Skradinu, Nadinu, Zemuniku, Islamu, Donjem Obrovcu i Udbini. Jurisdikcija skradinskog kadije prostirala se i na dijelove Kliškog sandžaka, pa je skradinski kadija stolovao u Hlivnu.

Rod Durakbegovića neodvojivo je vezan za ovaj sandžak u kome su vršili funkcije sandžakbegova, alajbegova i kapetana i ostali su na tom području do pred kraj XVII stoljeća kada je Venecija otela Turskoj najveći dio ovog sandžaka.

Kao lički sandžakbeg zabilježen je 1606. i 1613. godine neki Halil-beg, no nepoznato je da li je on u vezi sa rodom Durakbegovića. U jednom na bosanskom jeziku napisanom pismu iz 1613. godine, potpisuje se Lički Halil-beg "sančak lički i krbavski i zakrčki i kotarski".¹⁹⁷ Među kapetanima udbinsko-ličke kapetanije pominje se Halil-beg. Njegov imenjak Halil-beg Duraković je na mjestu ličkog sandžakbega zamijenio 1639. godine dotadašnjeg mutesarifa Hajdarbega. Bašagić uz njegovo ime stavlja prezime Alajbegović¹⁹⁸ što znači da su Halil-begovi preci i ranije vršili odgovorne funkcije u sandžaku. No, Halil-beg, "koji je bio smjenjen sa dužnosti u Krki"¹⁹⁹ pominje se i 1637. godine, kada je sa Nuha-pašom, sandžak-begom Hercegovine, zvorničkim begom Omer-begom i ostalim emirima učestvovao u vojni protiv Arnauta u nahijama Bjelopavlići i Piperi, u Crnoj Gori. Halil-bega je, tom prilikom, Vučo-paša postavio na čelo dijela vojske i poslao u planinu Kliment. Povedena je žestoka borba u kojoj je Halil-beg potukao Arnaute i vratio ih u pokornost. Vučo-paša je, što je bio tadašnji običaj, odsječene glave sa po četiri perčina sa srebrnim lancima, koje su omotavali oko vrata, i naušnicama u obliku srebrnih halki - poslao u Istanbul po svom agi Mehmed-agi.

Durakbegovići su zemljom i funkcijama bili vezani za Zemunik i Vranu. U Vrani je 1639. godine boravio kapetan Durak-aga, ali, koliko se zna, Vrana nije bila sjedište kapetanije, pa se radi o zemuničkom ili nekom drugom krčkom kapetanu.

Halil-bega će sa mjesta ličkog sandžakbega sultan uputiti na neku funkciju u Budim zahvaljujući novcu i upornosti Mlečana kojima je smetao, ali je ubrzo vraćen u Kotare na staru funkciju. Bosanskom paši je, pored toga, naređeno da se u svim graničnim pitanjima drži Halil-begovih savjeta i uputa. Tome je kumovao kapudan Jusuf-paša, rođen oko 1604. godine u Vrani ili nekom vranskom selu zjameta

¹⁹⁷ Kreševljaković H: Kapetanije u BiH, Svjetlost, Sarajevo, 1980. str.118.

¹⁹⁸ Dr Safvet-beg Bašagić, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*, Izvanredno izdanje Matice Hrvatske za godinu 1931. str.22.

¹⁹⁹ Muvekkit: Povijest Bosne, (Tarih-i Bosna) El-Kalem, Sarajevo, 1999. str.306-307.

Durakbegovića.²⁰⁰ Frane Difnico kaže da je bio sluga Durak-bega, sina Halil-begovog, a Girolamo Brusoni²⁰¹ tvrdi da je Jusufov otac bio Halil-begov sluga, a sam Jusuf konjušar Ibrahim-bega Bećiragića iz Nadina. Sinan-beg Bećiragić će dobiti kotarsko kapetan-begstvo nakon ponovnog dolaska Halil-bega na mjesto krčkog mutesarifa. Jusuf-paša, nakon uspona na vlasti, postaje blizak kotarskim begovima, pa ga Durakbegovići čak smatraju rodom: "*Durachbeg, che si dice suo parente*" ("Durak-beg koji veli da mu je rođak") i "*Il Sapitan bie Bessiraghch, suo amico*" (kapetan-beg Bećiragić, njegov prijatelj).

Jusuf-pašina milost protegla se i na Halil-begova sina Durak-bega, po kome će se prezivati njegovi potomci. On je pozvan u Carigrad da lično podnese izveštaj o stanju na Krajini., a njegov put u tursku prijestolnicu, juna 1644. godine, izgledao je trijumfalno. Silnog kotarskog bega na njegovom putu pratilo je pedeset krajiških konjanika, dvadeset pješaka arkibuzira, dvadeset konja natovarenih skupocjenim oružjem i kraljevskim darovima, i pet raskošno opremljenih hatova, određenih za Jusuf-pašu. Ovo je otvorilo put i drugim uglednijim Krajišnicima, pa su uskoro u Istanbulu, Velji hodža, dva Bećiragića, kliški Ahmet-aga (Džigerići?) vranski Džafer-aga Bakijić. Jusuf-paša je slušao od zemljaka spletke, zahtjeve za reviziju granica prema Mletačkoj republici, tužbe protiv Mletaka, traženje pravde, odštete, nagrade.

Durak-beg se vratio iz Carigrada sa svotom od 16 000 reala i naredbom da se tim parama izgradi veliki han u Vrani, koji će moći da ukonači 3 000 putnika. Već u decembru 1644. godine pet stotina radnika počelo je da kopa temelje. Ovo je uzbunilo Mletke jer su posumnjali da se gradi pogranična tvrđava. No, han je ostao nedovršen.²⁰² U januaru 1646. u Kotare je stigla vijest da je Jusuf-paša pao u sultanovu nemilost i da mu je tatarski luk zavrnut oko vrata. Na vijest o njegovoj smrti sandžak-beg Halil prekinuo je preduzeti put u Carigrad i bez predaha dojurio kući.

U svim kotarskim džamijama održani su po nalogu Durak-bega posmrtni obredi, a tuga se vidjela "*dagli apparati funebri e uestiti lugubri negli adherenti suoi, particolarmente nella contea di Durach Begh di Laurana*" ("iz pogrebnog obreda i korotne odore njegovih pristalica, naročito u vranskem zjametu Durak-bega"). Kotari su izgubili moćnog zaštitnika, a dogodine će, početkom dvadesetpetogodišnjeg Kandijskog rata, doći mnogo teži dani za ovaj kraj.

Knin, kao turska operativna baza bio je stalno pod pritiskom uskočkih četa koje je regrutirala, opremala i naoružavala Mletačka republika. God. 1646, 23. VIII. Turci se spremaju na odlučan obracun s Mlečanima, tako da su daleko jačom snagom navalili na dobro utvrđeni Biograd i Turanj, Mlečani nisu mogli odoljeti daleko nadmoćnijoj turskoj sili i Biograd se morao predati s mora i kopna, kao i Turanj. Uoči same predaje neprijatelju, Biograd su njegovi branitelji sami potpalili, a dijelom i srušili njegove zidine. Turci su ga dokrajčili u rušenju, čime su se htjeli osvetiti Mlečanima za pad Vrane u njihove ruke, kad je poginuo i sam branitelj Vrane Ali-beg Atlagić. Mlečani su odlučili da likvidiraju glavne turske gradove u zaledu Zadra i Šibenika, kako bi se što uspješnije oduprli očekujućim turskim napadima. U to vrijeme je Halil-beg, sa sinom Durak-begom i posadom od 1500 vojnika, spremao obranu utvrđenog Zemunka. Providur Foskolo je iskoristio nemarnost i odugovlačenje bosanskog vezira Ibrahim-paše da napadne Šibenik i Zadar, pa je 1647. udario na Zemunik. Nakon što mu je sin Durak-beg poginuo prilikom jednog izleta iz tvrđave, stari Halil-beg predade Zemunik. Otpremili su ga okovanog na galiji, a prema Muvekitu "*da ne bi išao praznih ruku, nego sa poklonom, dali su mu jedan sanduk. Kad je došao pred mletačkog dužda, stavio je sanduk pred njega, otvorili su ga, a unutra je bila odsječena glava njegovog oca. Izvadili su je i smijući se i omalovažavajući na razne načine je skrnavili ... Oni iz Krke što*

²⁰⁰ Jusuf Mašković vrhovni zapovjednik turske mornarice, rodom je iz Vrane, bio je konjušar u Nadinu, pisar u Sarajevu, vodonoša i sluga u Carigradu. Zahvaljujući sreći i upornosti stigao je da postane bostandžija u sultanovim baštama. Slučaj je htio da bude jedino društvo zatočenom bratu sultana Murata Četvrtog, Ibrahimu, koji je bio zatvoren u izoliranoj kući. I kad je, po Muratovoj smrti, Ibrahim postavljen za sultana, nije zaboravio Jusufa koji mu je bio dugogodišnja utjeha i prozor u svijet. Mašković postaje "mačonosac" novom sultanu i njegov prvi sekretar, sa titulom siliktar-paše. Sultan mu, zatim, povjeri flotu sa 60 hiljada ljudi, da je povede u napad na Kaniju. Mada je pobjeda bila veličanstvena zanjerena mu je milosrdnost prema poraženom neprijatelju, pa je zadavljen 1646. Srpsko nasleđe, Istorische sveske ,broj 7, juli 1998. Ovoj, fantastičnoj i romantiziranoj Brusonijevoj priповijesti suprotstavljena je Muvekitova verzija koja je službenijeg karaktera. Po njoj je kapudan Jusuf—paša, carski zet, bio intimni prijatelj Murad-hanov, a nakon njegove smrti i Ibrahim-hanov. Okrivljen je da je prouzročio kandijski rat, radi čega je pogubljen. Nasljednik mu je Bosanac Musa-paša. Muvekit: Ibid, knj.I, str.330. Po Bašagiću Jusuf-paša Musahib, nakon pogubljenja Mustafa-age Armena, u čijoj je sviti bio, stupa u dvorsku službu i napreduje do silahdara, te drugog vezira i carskog savjetnika. 1644. je imenovan kapetan-pašom i serdarom na Kreti, gdje je osvojio grad Hanju. Pogubljen je jer sultanu nije donio blaga iz osvojenog grada. Pokopan je na putu Selimije, gdje je poslije sahranjen i njegov sin Ahmed. Bašagić: Ibid. str.37-38.

²⁰¹ Opsežno djelo Mlečanina Girolama Brusonija *Historia dell' ultima guerra tra Veneziani e Turchi, nella quale si contengono i successi delle passate guerre nei regni di Candia e Dalmazia dall' anno 1644 fino al 1671* (Venezia 1673.) bilo je glavni uzvor i za pjesme iz tog perioda A. Kačića-Miošića.

²⁰² U upravnom pogledu Vrana je pripadala najprije Kliškom pa Ličkom a zatim Krčkom sandžaku i Skradinskom kadiluku, a njome su upravljale Turske obitelji iz roda Atlagića i Durakbegovića. Maškovića han nikada nije dovršen, međutim sačuvan je u dobroj mjeri do današnjih dana.

su se spasili, ostavili su obitelji, te goli i bosi izbili u Bosnu. Oko četiri stotine graničara i spahija Novigrada i Obrovca je zarobljeno. Žene su im poskidali gole pa ih utjerali među neprijateljsku vojsku."²⁰³

Dok je Drniš zauzet na juriš, posada Knina je predala tvrđavu bez borbe 27. februara 1648. godine. U ovom naletu pala je pred navalom uskoka i Vrlika. Svi osvojeni gradovi su srušeni i spaljeni, a teško oružje Knina bačeno u rijeku Krku. Mlečani se tada još nisu zanosili mišju o dubljem prodoru u unutrašnjost i trajnom zauzimanju ovih gradova. Koristeći zimski period, kada su turski posjedi u Dalmaciji odsječeni od bosanskog zaleđa, Foskolo je u martu napao Klis, koji se predao tek poslije duge opsade. Novi bosanski vezir Derviš Mehmed-paša je 1648. odredio za serdara nekog Ali-agu, koji je imao sjedište u Hlivnu i poslao ga na Klis. Po izvještaju poslanom Dvoru Ali-aga se vrti sa Klisa sa sedam stotina odsječenih glava. I Derviš Mehmed-pašin nasljednik Hasan-paša šalje iz Livna hrabre Bosance u bojeve po dalmatinskom zaleđu. Poznati odmetnik Deli Mahmud bi pozvan porukom u kojoj je pisalo "*mom bratu Deli Mahmudu*" u Livno, gdje se sastade sa Hasan-pašom, a ovaj ga zagrnu počasnom odorom. Kad je poslan sa jednim manjim odredom na granicu, Deli Mahmud je donio oko trideset posjećenih ljudskih glava.²⁰⁴

Dogodine je stigla kuga i ne birajući strane počela kosit ljudske živote. Prenešena iz unutrašnjosti Bosne, ona je zahvatila sva naselja šire okoline Knina i prenijela se na mletačko područje. Ovaj novi neprijatelj je za niz godina ubio borbeni moral i jedne i druge ratujuće strane, tako da je opšta neaktivnost vladala nekoliko godina. Kuga je odnijela više ljudskih života nego čitav ovaj rat.

Umjesto zarobljenog Halil-bega za krčkog sandžakbega 1648. imenovan je Mehmed-beg Hurakulović iz Udbine, koga će 1653. godine zamijeniti brat Mustajbeg, koji se prozva po djedu Mustajbegović. Poznat kao Mustajbeg Lički ušao je u mnogobrojne narodne pjesme. Mustajbega će zamijeniti 1657. Muhamed-beg Durakbegović, sin Durak-bega i unuk Halil-bega.

Prema Kreševljakovićevom popisu krčkih sandžakbegova tek je 1678. zabilježen novi sandžakbeg Alija, pa je moguće da je Muhamed-beg Durakbegović bio na čelu ovog sandžaka čak dvadeset godina. To je bilo vrijeme kada su obnovljene neke tvrđave u Krčkom sandžaku, posebno Knin, ali i čestih borbi sa mletačkom vojskom i uskocima. Iz tog vremena (1675.) datira pismo kninskog kapetana Mehmed-bega Atlagića dalmatinskom providuru kojim traži da zabrani svojim podanicima koji su obrađivali zemlju oko Zemunika i Islama da skupljene dohotke predaju Muhamed-begu Durakbegoviću. Prije toga Durakbegović moli providura da prisili svoje podanike koji obrađuju tursku zemlju da dohotke i zakupnинu za livade isplate Turcima zemljovlasnicima. Iste godine Muhamed-beg šalje dva pisma generalnom providuru Marinu Zorzi. U prvom on čestita Zorzi stupanje na dužnost i tuži se na zlodjela mletačkih podanika, te prijeti da će se pritužiti Porti, ukoliko to odmah ne prestane. I u drugom se tuži na zločine mletačkih podanika iz biogradskog teritorija na turskoj zemlji, a osobito na harambašu Markota iz Pakoštana koji otima kmetove i izaziva ga na megdan. On ujedno traži da zapovjedi harambaši Miki da vrati zarobljenog Behlila, povuče u svoje granice podanike koji obrađuju tursku zemlju, ukloni pakoštanske ladice sa Vranskog jezera, da zatvori harambašu koji ga izaziva, pohvata i kazni zločince i pošalje jednog pouzdanika sa kojim će se sporazumjeti oko održavanja reda na granici.²⁰⁵ Hasan-beg Durakbegović ("Asan-beg"), brat Muhamed-begov, sa kninskim kapetanom Atlagićem i Mustaj-begom Buljugijom, javlja generalnom providuru da su Ivan Ljeljić i Save Terzija vratili neko dijete.²⁰⁶

Muhamed-beg je ponovno na funkciji krčkog sandžakbega 1681. i te godine on je pozvao šibenskog vlastelina Divinića na neko veselje. Iz zapisničkog saslušanja Ivana Banića, koga je providur poslao prema Kninu da izvidi stanje, saznaje se da je sandžakbeg Durakbegović primio nešto novca za utvrđivanje tvrđave Perušić i da će radovi početi odmah po njegovom povratku iz Plavnog gdje su živjeli Durakbegovići. Muhamed-beg je u Plavnju imao kulu koju je dobio uskočki knez Nikola Prijić, nakon što je 1692. ovaj kraj osvojen od Mletaka. Tamo je proslavljan prstenovanje Muhamed-begove kćeri kojoj je devet jendžija, praćenih od 60 konjanika, donjelo prsten Ferhatpašića.²⁰⁷ Radi se vjerojatno o pripadniku nadinskog kapetana Ferhatpašića.²⁰⁸

²⁰³ Muvekit: Ibid, knj.I, str.334.

²⁰⁴ Muvekit: Ibid, knj.I, str. 340-341.

²⁰⁵ Desnica Dr B: Istorija kotarskih uskoka, I, Beograd, 1950.

²⁰⁶ Desnica: Ibidem, str.128.

²⁰⁷ Firdus A: Livno od najstarijih vremena do 1878 godine (rukopis), Sarajevo, 1967. str.93.

²⁰⁸ Kreševljaković : Kapetanje [etc], str.120. Jedan Ferhatpašić bio je kapetan 1645. godine. Vjerojatno je da se radi o potomcima Ferhad-paše Sokolovića koji je tu ratovao i podigao zadužbine. Ferhat-paša je. Osnivač je Zemunika gdje je podigao džamiju ("mahala časne džamije umrlog Ferhada, bivšeg bosanskog beglerbega") i mekteb. U njegovom vlasništvu vakuфа koji je osnovao nalazilo se veliki čifluk imenom Tinj. A. Handžić: O Formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću, POF XXV/ 1975. str.141-142. F.DŽ.Spaho: Džamije i njihovi vakufi u gradovima Kliškog sandžaka početkom XVII vijeka, Anal i GHB,knj. V-VI, str.228.

Kao krčki mutesarif Muhamed-beg je 1683. poslan da povede vojsku sandžaka u Madžarsku. Sa njim su bili kapetani Atlagić i Ferhatpašić i krčki alajbeg Filipović, te Muhamed-begov sin. O tome je referirao mletački providur, sa primjed bom da, otkako je počeo rat, na granici nije ostao nikakav komandant od povjerenja ili autoriteta. Dogodine je bosanski alajbeg trebao da sjedini vojsku od 1000 spahijsa sa snagama kojima je zapovjedao Durakbeg kod Atlagića kuća u Livanjskom polju.²⁰⁹ U borbi za napadnuti Zemunik poginuo mu je 1685. brat Hasan. Imao je sina Mehmed-bega, koji će u borbama pratiti strica.

Povodom odmetanja kršćanskog stanovništva Mustaj-beg Atlagić i kninski dizdar Mehmed-agu pišu odmetnutim knezovima da su oni serdaru Mehmed-begu Durakbegoviću prijavili sve one koji su se prisilno ili dobrovoljno odmetnuli, a on je to saopćio paši. Pozivaju ih da se pokore i budu careva raja, kao i prije, pa im se neće ništa dogoditi. Ako ne dođu neka grijeh što će im porodice pasti u ropstvo i što će im biti oduzeta stoka padne na njihovu dušu. i neka ne reknu da im nije javljeno, pa sad neka biraju šta vole.

Muhamed-beg se već ranije preselio u Hlivno, što se može saznati iz jednog mletačkog izvještaja sastavljenog u Splitu, 15. marta 1685. godine. Zapisnički je saslušana Hajrija, poturčena Kosa, kći karinskog morlaka Mate Lakića koja je izjavila da su je prošle godine zarobili gračački Turci, dok je u svom selu tukla proso. Nakon toga su je prodali u Kninu sandžakbegu Mehmed-begu Durakbegoviću, koji je poturčio i uezio za milosnicu.. Prije nekoliko dana u Knin je došao novi sandžakbeg i preuzeo komandu nad tvrđavom, pa je Muhamed-beg napusti grad i pošao k svojim kućama u Hlivno ("habitationi in Hliuno"). Pratnju su mu činili, uz tidesetak konjanika, sinovac Mehmed, kći Zelel-age Babahmetovića iz Cetine, koja se, ostavši udovica, vraćala ocu, pet mladih morlačkih robinja, te jedan rob iz Karina. Prešavši cetinski most, u jednom pošumljenom klancu naišli su na zasjedu. Kada je zapucano Mehmed-beg je sa sinovcem i bajraktarom na dobrim konjima utekao. Na mjestu je ostala Hajrija sa jednom drugaricom, dok je rob iz Karina nehotice ubijen. O vojnim pitanjima i prilikama u Kninu nije znala ništa, jer ona nije nikada izlazila iz kuće u kojoj joj je bilo potpuno dobro.²¹⁰

Kako se na početku ratovanja 1684. velika masa kršćanskih seljaka, oko 3000 obitelji, približila granici sa namjerom da pređu na mletački teritorij, iz Livna su ih Muhamed-beg Durakbegović i Pašić Radasličić pozvali u Sinj, želeći ih odvratiti od bjege. Ovaj poziv i nagli pokret koji je Muhamed-beg učinio sa vojskom, prisilili su glavare na razgovor.²¹¹ Nakon toga je Muhamed-beg krenuo sa vojskom prema Bukovici.

Među prvim doseljenicima u napuštenu Cetinsku krajinu bila su braća Pavao, Božo i Grgur Milanović iz Livna. Sa sobom su doveli još 27 porodica. Pavao je bio vojnik u Durakbegovojoj kuli u Livnu, pa je istu napustio sa još pedesetoricom svojih vojnika. Možda se radi o martolozima,²¹² ali to ne isključuje i mogućnost da se radilo o livanjskim muslimanima, bezemblašima koji su u želji za zemljom potekli u Cetinsku krajinu, promijenivši vjeru i imena. Uostalom, to je vrijeme kada je milom ili silom sve pokršteno u dotadašnjoj Turskoj Dalmaciji. Zabilježeni su slučajevi i muslimana bezemblaša koji su pobegli Mlecima. Iz Durakbegove kule je Milanović odnio mužar, brončani top i jednog sokola (*falconetto*) i sve predao u sinjsku tvrđavu.²¹³ Gdje se tačno u Livnu nalazila ova kula nije poznato. Ovaj događaj je široko odjeknuo i dao krila novim migracijama. Kačić-Miošić je posvetio jednu pjesmu odmetanju Milanovića:²¹⁴

... *tri brajena, tri Milanovića,*
 koji bihu srca Zrinovića:
Pava jedan, Bože drugi biše,
 a treći se Grgur zovijaše.

Silnog su cara ostavili,
 pod duždevo krilo pribignuli,
sobom trijest kuća dovedoše,
 u Cetini selo naseliše.

...

²⁰⁹ Nametak A: Atlagići u povijesti i narodnoj tradiciji, Poseban otisak iz knjige Zbornik za narodni život i običaje, Zagreb, 1964. str.186.

²¹⁰ Desnica: Ibidem, str.65.

²¹¹ Soldo J: Sinjska krajina u 17 i 18 stoljeću, knj. I, Matica Hrvatska, Sinj, 1995, str. 14,39.

²¹² Martolazi su po zlu poznati kršćani u turskoj vojnoj službi koji su još u XV st. služili po turskim graničnim mjestima i gradovima, čest upadali u susjedne kršćanske zemlje i тамо harali i robili. Kreševljaković: Kapetanje [etc], str.26.

²¹³ Soldo: Ibidem str.55. Prema predaji dva brata Milanovića iznenadili su spahijsu u Otoku kod Sinja, ubili ga i tako dobeli njegovu kulu. Ubijeni spahijsa mogu biti Mujo Bezarnagić u Krenici jer se on pominje u investicijskoj ispravi datoj Milanovićima. Neki Milanovići kasnije su se vraćali u Bosnu.

²¹⁴ A.Kačić-Miošić: Razgovor ugodni naroda slovinskog, Zora, Zagreb, 1956. str. 224.

*Pava biše srca junačkoga,
 robi zemlju cara silenoga.
 Uze kulu Duratbegovića,
 bosanskoga na glasu plemića:
 rusu mu je glavu odsikao,
 svojom sabljom, Bog ga
 pomogao!*

Nije poznato da li je zaista Milanović ubio Muhamed-bega, odnosno nekog drugog Durakbegovića, prilikom bjega iz Livna ili se radi o Kačićevoj imaginaciji. Posljednji put prezime Durakbegović nalazimo 1688. u mletačkim izvještajima. Iz Nadina Zeno javlja 6.VI da je u Kninu ostao svrgnuti paša Atlagić (Mehmed-paša, postavljen za muhafiza Knina op.a.) i Durakbegovićev sinovac. Početkom osmog mjeseca iste godine Cornaro javlja da je u Kninu 500-600 branitelja sa Atlagićem i Durakbegom. No, možda nas na trag o kasnijoj sudbini prezimena Durakbegović upućuje A. Kačić-Miošić. I u pjesmi o Ivanu Suriću prezime Durakbegović mijenja u Duratbegović, ponovno sa naglaskom da se radi o značajnim begovima: "*Robi zemlju cara čestitoga, bile dvore Duratbegovića, bosanskoga na glasu plemića.*"

Prezime Duratbegović zabilježeno je 1893. godine u livanjskim gruntovnim knjigama. Mehmed-beg Duratbegović, sin umrlog Muhamed-bega iz Livna, bio je vlasnik jedne oranice pored grada, pod imenom "Duratbeguša". Prodao ju je 1901. nekom Čevri i, vjerojatno, odselio, jer se u dokumentima njegovo ime više ne pojavljuje.²¹⁵

Duratbegovići ili Durutbegovići iz sela Doca, a kasnije iz Tihomišlja, u općini Bugojno bili su vlasnici više kmetovskih zemljišta na području livanjskog sela Srđevići. Srđevički kmetovi Vukadini i Šarići pripadali su braći Duratbegovićima: Derviš-begu, Hasan-begu i Zaim-begu.

Derviš-beg je imao četvoricu sinova: Jusuf-bega, Mahmut-bega, Omer-bega i Bećir-bega. Jusuf-bega, koji je umro 1918. godine naslijedio je sin Jusuf i kćerke Zilka, Atzemina i Nefiza. Posljednje dvije bile su udate za braću Hamid-bega i Mehmed-bega Dautbegovića iz Rogovišća. Hasan-beg je imao sinove Smaju i Aliju, te kćи Meléu. Iza Zaim-bega je ostao sin Mustafa i kćeri Zejfa, Zlata i Zumra.

Dio Duratbegovića odselio je, odmah po austrijskoj okupaciji, u Tursku. Tako je u Karaumselu zabilježen Zaim Duratbegović, sin umrlog Osmana i Fatima Duratbegović, udata Seksen.²¹⁶

Livanjsko polje i skopaljska dolina su mjesta koncentracije mnogobrojnih begovskih porodica, što se direktno veže za proces napuštanja muslimanskog stanovništva Turske Dalmacije u vrijeme ratova krajem XVII i početkom XVIII stoljeća. U Kliškom sandžaku, u mjestima oko Donjeg Vakufa, Bugojna, Gornjeg Vakufa i Prozora formirali su se begovski odžaci mnogobrojnih begovskih porodica. Miralemi, koji su dali više budimskih vezira živjeli su u Donjem Vakufu i Jemanlićima, Kurići u Donjem Vakufu, u Čehajićima Imširpašići i Sultanovići, Sulejmanpašići u Veseloj i Gornjem Odžaku, Dautbegovići u Drvetinama, Hadžibegovići u Kopčićima, Rustempašići u Gornjem Odžaku, Avdalajbegovići u Bugojnu, Alibegovići u Poriću, Fazlibegovići u Oruši, Ljubunčići i Kur-begovići u Voljicama, Kopčići u Kopčića Odžaku, Dugalići u Dugama, Karabezi u Crnući, Teskeredžići u Saraj-Vilićima i Ždralovići u Pruscu. Nakon austrougarske okupacije iz Livna su u Bugojno doselile Bušatlje, a u Veselu s Kupreškog polja Idrizbegovići. Između Bugojna i Donjeg Vakufa je turbe Malkoča iz XVI stoljeća.²¹⁷ Nema sumnje da je tu dio begovskih porodica koje su se doselile oko 1700. godine sa prostrane dalmatinske teritorije. Jukić je zapisao: "*Ni jednog u Bosni predjela nema, gdi bi toliko begova (turskih plemića) bilo koliko ovde; obično segovori, da i do 60 odžaka (kuća) ima*" On pominje još Viliće, Kukavice, Kositeroviće, Kresojeviće, Landžeroviće, Kusiće i Graniće.²¹⁸ To je primjetio i Ložić: "*U Skopju ima Bega čudo, i zločesti poturica mlogo, i herdjavi.*"²¹⁹

²¹⁵ Grunt KO Livno, ZKU 997.

²¹⁶ Grunt KO Bila, ZKU 15-18, KO Priluka ZKU 471

²¹⁷ M.Karanović: Istorjsko-etnografske crticice o župama Rami i Skoplju, GZM, L/1938. str.90 (18).

²¹⁸ I.F.Jukić: Sabrana djela, I, Sarajevo, 1973. str. 69.

²¹⁹ Manderalo S: Ložićev ilirski san, Zbornik Kačić, Split – Livno, 1992. str. 98.

BIĐANBEGOVIĆI

Među porodicama koj su nestale u Livnu, Nametak spominje i prezime Biđanbegović, ne navodeći niti jedan podatak o ovome rodu.²²⁰ Ni Gruntovne knjige ne bilježe ovo prezime, pa je izvjesno da je porodica nestala krajem turskog ili početkom austrijskog vakta.

U Kadilarskom (Gazilarskom) groblju, koje je najstarije u Livnu, postoji mezar Biđanbega oko koga su se isprele lokalne legende. Po jednoj, koju je Dževdetu Vrepcu (1922.) kao mladiću pričala Ala Gaguša, pred Livnom se zametnula krvava borba u kojoj neprijatelj ubije bega Biđanbega i ovaj, noseći u rukama vlastitu glavu, dođe na Kadilarsko groblje i sruši se. Na tome mjestu ga ukopaše, pa je poštovan kao "dobri". Prije Drugog svjetskog rata školska djeca su dolazila na njegov mezar da prouče Fatihu. Još na dva mesta u Livnu postoje mjesta gdje su "dobri", na čijim mezarovima su prolaznici učili Fatihu. Jedan je na Tepetu, a jedan u Šljivinom sokaku, u mahali Rajčevac.

OSMANBEGOVIĆI

Kao i kod Biđanbegovića jedini trag koji je ostao o ovoj porodici je usamljeni nišan na Kadilarskom groblju u Livnu. Na nišanu je zapisano da tu leži Ahmed efendija Osmanbegović, sin Ibrahim efendije, umro 1816/17. godine. U dostupnim izvorima ne pominje se ova porodica, ali to ne isključuje mogućnost da se radi i o odvojku od neke livanjske begovske porodice.

Na istom groblju postoji i Bušatlijin harem sa impozantnim nišanima, od kojih u oči upadaju nišani Ibrahim-bega Bušatlike, sina Ahmeda, kliškog alajbega. Ove Bušatlike nekada su nazivane i Osmanalajbegovići, a Ahmed-alajbeg je dvadesetih godina pogubljen u Travniku. Izvjesno je da se ovdje ne radi o mezaru Ahmeda-alajbega Bušatlike, obzirom da titula efendija kod Ahmeta Osmanbegovića i njegovog oca Ibrahima označava da su se bavili vjerskim pozivom ili su, barem, pripadali vrlo uglednom intelektualnom krugu. Nema sumnje da bi se visoka titula alajbega Kliškog sandžaka istakla na nišanima.

ČAPRAZLI-BEG

Livanjsko selo Čaprazlje u tursko doba nije se nalazilo u livanjskoj nahiji, jer se u donjem dijelu polja, sve do grahovske nahije prostirala nahija pod imenom Sarumišovo, od Sarumiše, tur. "žuti hrast". Tu su sela Prhovo (danas Provo), Sanković (Sajković), Crni Lug, Radanovci, Bogdaše, Pehulje (Peulje). Ovaj dio Livanjskog polja je naročito stradao oko 1700-godine, u vrijeme kada Turska gubi dalmatinske krajeve i kada, naizmjениčno, vojske upadaju na neprijateljski teritorij pustošeći, rušeći i paleći sve što je postojalo. Moguće je da je u jednom od tih bojeva pao Čaprazli-beg, čiji se usamljeni nišan nalazi pored puta na lokalitetu Brižine.

I Ložić, oko 1865. godine, pominje postojanje Čaprazli-begovog nišana i narodnu predaju vezanu za nastanak groblja na tom mjestu: "*Lištanska župa počima od ponora, na jugu, na zapadu,*

²²⁰ A. Nametak: Atlagići u povijesti i narodnoj tradiciji, Poseban otisak iz knjige Zbornik za narodni život i običaje, Zagreb, 1964. str.183.

*stermo iduć k siveru do pola sela Čaprazlia, koje selo starinom zvalose Skucani, a Čaprazlje zazvalo, od kada je u četi protiva Dalmatinom borećse Čaprazli-Beg s družtvom izgino pod selom i onde on, i družina mu pokopani, i bašluci, i greblja jih svidoće i sad da je tako.*²²¹

Danas od pomenutog harema sa palim šehidima nema ni traga, izuzev neobilježenog bašluka Čaprazli-bega. Tko je Čaprazli-beg, ostaje tajna. Jedino je izvjesno da naziv znači beg od Čaprazlija.

Područje Čaprazlija je velikim dijelom pripadalo Firdusima.

ŽIROVIĆI

Livanjsko selo Žirović nalazi se desetak kilometara od Livna u pravcu Bosanskog Grahova. Pod ovim imenom (Xirovich) se prvi put spominje u popisu biskupa Dragičevića iz 1741. godine, tako da je sigurno da je ime dobilo između 1604. i 1741. godine. U opširnom defteru iz 1604 godine zabilježena su naselja na Livanjskom polju, u nahijama Hlivno i Surumiše. U hlivanskoj nahiji su sela čije je ime ostalo gotovo nepromjenjeno od tog popisa: Golinjevo (a), Grborezi, Grgurići (u), Lipa (e), Donji i Gornji Orguz, Podhum, Priluka. Vražen Ralja (današnja Vržerala) i Žabjak, a u nahiji Surumiše Prhovo (sada Provo), Kovačić i G.Sanković (danasa Sajković). Nije poznato gdje su se nalazila naselja upisana u pomenutom defteru pod imenima: Brdinić, Breste, Brešić, Brezine, Bučić, Goj, Gorić, Grabovčinić, Griz (?), Hočilnić (Močilnić), Isladina, Gorčica, Ismečani, Istnjane, Ivladović, Lihodub, Lisan (Lišan), Lišara, Ljubin, Mesan (Mešan), Milečan, Mišan, Osočan, Ostojja, Pogilić (Podglinić), Popovčani, Preluga, Prešić, Rastje (Rašje), Ravna, Svirište, Uzgon, Velja Vas, Vrbljan, Vrbnica, Vrdo, Vrilovice i Zalužište.²²²

Mogući odgovor o tome kao je selo dobilo ime pruža nam narodna pjesma:

*Urodile tunje Atlagića,
njiha bere Alta Atlagića,
sa nevestom Mehmedbegovicom,
znaš li, zavo, bega Žirovića?
Ono mi je je od mala gledanje!*

Čini se da je nepoznati beg Žirović kumovao imenu istoimenog sela. O njemu, osim ove pjesme, nije ostalo drugog traga.

RADASLIJE

Za selo Radaslije kod Glamoča Milojević kaže da se za ugarskog vakta zvalo Zabukovlje.²²³ I turski popisni defteri za Kliški sandžak iz 1550. godine bilježe naselja Gornje i Donje Zabukovlje, pa je moguće da su se današnje Radaslije tako zvale u XVI stoljeću. U selu i danas ima više kuća porodice Radaslić u čijoj je porodičnoj predaji vjerovanje da je njihov predak paša Radaslija osnivač sela. Navodno je umro 1587. godine i pokopan u seoskom harem. Kao što ćemo vidjeti vjerojatno ova predaja ima istinitu osnovu.

Potpuno proizvoljno Nikić je porijeklo Radaslića vezao za ime Radosava, sina Dragića, jednog od stanovnika Zabukovlja, zabilježenog u defteru iz pomenute godine. Razvijajući hipotezu bez osnova na kraju je zaključio: "Sasvim je sigurno da su Radaslići izrasli u jedan od najmoćnijih rodova na Glamoču i da se po njima tako zazvalo i selo Zabukovlje novim ojkonimom Radaslije, a da su oni po Radoslavu (sic!) ubilježili svoje prezime i da su jedni od najstarijih glamočkih rodova."²²⁴ Nikić je ime vrlo frekventno staro ime Radosav promjenio u Radoslav.

²²¹ Manderalo S: Ložićev ilirski san, Zbornik Kačić, Split – Livno, 1992. str. 65. Iako turskog porijekla naziv Čaprazlje ne bilježi se u turskom defteru iz 1604. godine, nego tek 1741. u popisu biskupa Dragičevića. Naziv Skucani nije moguće pronaći niti u jednom popisu, te se, vjerojatno, autor poslužio narodnom tradicijom.

²²² Petrić Mario: Porijeklo stanovništva; Etnološka i folkloristička ispitivanja u Livanjskom polju, GZM, sv XV-XVI, Sarajevo, 1961 (1965)

²²³ B. Milojević: Kupreško, Vukovsko, Ravno i Glamočko polje-Naselja i poreklo stanovništva, Srpski etnološki zbornik, knj 25 (naselja knj 13), Beograd, 1923.

²²⁴ D.Nikić: Glamoč; Naselja i stanovništvo, Geografsko društvo BiH, posebna izdanja, knj.7, Sarajevo, 1989. str. 31-32. Ovo je samo jedna od mnogobrojnih proizvoljnosti koje se mogu naći u ovom djelu. Koristeći isključivo defter iz 1550. godine Nikić je pokušao da pronađe korijene mnogih glamočkih rodova.

Šanjsa²²⁵ je, negirajući Nikića i ocjenivši da on daje proizvoljne podatke o ovom prezimenu, ustvrdio da je predak glamočkih Radaslića bosanski paša porijeklom sa otoka Rodosa kod Istanbula, koji je, osvojivši Livno, nakon 7-8 godina življena u ovom gradu, preselio na Glamočko polje i osnovao selo Radaslige. Tu je podigao i džamiju koju je zapalio Stojan Janković. Pored paše u harem su ukopani njegov seiz i konj. Kako ni za ovo nisu navedeni izvori, uz okolnost da je Livno osvojeno od turske vojske najkasnije 1485. godine, sto i deset godina od smrti navedenog paše, to su ove tvrdnje veoma upitne.

No, nesumnjivo je da su potomci nekog paše, koji se nazivaju Radasličići (i Radosličići), boravili u Livnu krajem XVII stoljeća. Jedan od njih, Pašić Radasličić, sa Muhamed-begom Durakbegovićem učestvovao je početkom 1684. godine u akciji prisilnog vraćanja mase kršćanskog stanovništva sa Sinjskog polja, predvođenih glavarima Matom Nakićem, Matom Živkovićem, Filipom i Markom Sunarićem, Ivanom Prosdačićem, Markom Buljevićem i Radom Noličićem. Oko tri hiljade ljudi je vraćeno i neki od glavara su došli na pregovore. Tom prilikom, u pomirljivom razgovoru, prvaci kršćani su se tužili na zulum nekih pograničnih turskih zapovjednika. Na kraju je izabrana delegacija od trojice glavara koji su sa Pašićem Radasličićem otišli u Travnik bosanskom paši, ali naročitog uspjeha nije bilo.²²⁶

Ovaj Pašić je, prema prezimenu, potomak nekog Radaslića, ali ne znamo da li su Radaslići tada već na Glamočkom polju ili su još u Livnu, obzirom da odrednica "iz Livna" može značiti i da je Pašić privremeno boravio u Livnu kao vojni zapovjednik.

U Glamoču je 1922. godine bilo 12 kuća a pred rat 1992. 8 porodica Radaslića sa 35 članova.

KOSITEROVIĆI

Kao srednjovjekovnu vlastelu, "od Lijevna Kositeroviće", pominje ih Kačić-Miošić uz livanjske Draškoviće, Vukoviće, Grabljanoviće i Masnoviće, te Sestričiće od Buškog Blata i Bergeljiće iz Podhumu. U istom djelu, krajem XVII st. neki serdar Bože Vučković, prilikom jedne provale mletačke vojske na Livanjsko polje "uhvati bega i plemića po imenu Kositerovića."²²⁷

Kositerovića nema u Fojničkom grbovniku, a pod tim prezimenom ne pominju se među livanjskom gospodom ni u povelji kralja Stjepana Ostoje iz 1400. godine. Čevapović donosi imenik plemičkih familija, koje su u vremenu od 1463. do 1600. god. izbjegle iz Bosne, Hercegovine i Dalmacije na područje Ugarske.²²⁸ Među ostalima pominju se Burnazović iz Podbilja kod Imotskog, Bačić i Biložićević iz Rasne kod Mostara, Bogostinović iz Blagaja, Bibić iz Vakuva kod Medenog brda, Bielavić iz Bobovca, Bisalić iz Dumna, Branković iz Jajca, Božičević iz Sarajeva, Bernaković iz Olovca, Čović iz Tuzle, Dobrotović i Đonović iz Jajca, Franković iz Bihaća, Grubačević iz Gabele kod Neretve, Grgurić i Gruzdelinović iz Travnika, Jablanović iz Jablanice kod rijeke Neretve, Janković iz Repnika, Jankometović iz Sutiške, Jeličić iz Mostara, Kolonić iz Kolese, Kozarić iz Rudine u Hercegovini, Kležić iz Rujana (?), Kovačić iz Mostara, Knezović iz Hercegovine, Matieković iz Baske, Mernarić, Milinović i Mladinović sa teritorije Bosne, Hercegovine i Dalmacije; Novaković iz Žažabla u Hercegovini, Nimičić iz Crvenog Grma kod Ljubuškog, Omučević iz Tuzle; Pokrajčić sa teritorije između Travnika i Viteza u Bosni, Predović iz Pristolja, Patačić, Palikuća i Pikelomenović iz Visokog; Rubčić iz Rucića kod šume Crn vrh u Hercegovini, Rožić iz Bobovca; Sladoević iz Imotskog, Senčević iz Milteva u Hercegovini, Soimirović iz Konjica kod rijeke Neretve, Sokolović iz Glastinca, Sestričić i Smoknonović iz Blagaja, Tolišić iz Banje Luke, Tomanović iz Dračeva; Voiković iz Trebevića, Voinović iz Ušćice; Ždralović iz Sutiske, Županović iz Dumna, Žilić i Željković iz Travnika. Sa područja Livna je Vuković (alias Harvatnić) iz Gabebonca sa Livanjskog polja, te Lorkić, Lovretić, Moravčić i Martinušević iz Buskog Blata. Za Kositeroviće je zabilježeno da su iz Bijele (u BiH je više toponima sa ovim imenom; op.a.).

Sredinom XIX stoljeća Kositerovići žive u Livnu i okolini Bugojna. U selu Sturbi kod Livna Mahmut-beg Kositerović se 1854. godine pominje kao vlasnik jedne vodenice, ali je iz opisa prodaje iste livanjskim fratrima vidljivo da je beg osiromašio: "... ter zato počeše gojiti političku simpatiju s Mahmut Begom Kositerovićem vlastnikom jedne mlinice od 10 vitlova, i od glavnog vrla Studbe vode. Beg

²²⁵ Dž. Šanjsa: Glamoč, BZK "Preporod-Glamoč", Zenica, 2003. str.284.

²²⁶ Soldo J: Sinjska krajina u 17 i 18 stoljeću, knj. I, Matica Hrvatska, Sinj, 1995, str. 14,39.

²²⁷ A.Kačić-Miošić: Razgovor ugodni naroda slovinskog, Zora, Zagreb, 1956. str. 75, 212.

²²⁸ Josip Jakošić prepisao je imenik plemičkih obitelji, kojih je uspomena sačuvana u najstarijim rukopisima u arhivu Bosanske provincije. Jakošić je prepisao ovaj dokumenat za vrijeme svoga provincijalata (1780.-1783.), a štampao ga fra Grgur Čevapović u svome „Katalogu“. Dr. Matija Evetović: Kulturna povijest bunjevačkih i šokačkih Hrvata, Klasje naših ravnih, časopis za književnost, umjetnost i znanost, br.3-4/ 2002. [Subotica]

*budući u imanju otanjio, a mlinica budući u zidu, i krovu strula tako da je on svojim troškom popravit nikako ne moguše, stvar rečenim redovnicim podje za rukom i kupiše od Bega dva vitla za groša 7000. Sieromaštvo Begovo ne može se pokarpiti scienom dvaju vitlova, no poslije dva meseca dana prodade istim redovnicim opet druga dva vitla za groša 6000.*²²⁹ Mahmut-beg je opet prodao jedno vitlo, pa je sa fratrima sa Gorice podijelio mlin. Kasnije će ovaj mlin potpuno otkupiti Franjevački samostan na Gorici.²³⁰

U svojim "Adnotaciones variae" fra Grga Lozić, sredinom XIX stoljeća bilježi da su begovi Kositerovići živjeli u selu Sturbi kod Livna: "Bilisu dvori Bega Kositerovića Poturčenika plemića Bosanskog u kom dvoru pri zemlji nad poumantom uzidan je krupan kamen na istom izrizan je golim mačom u ruki."²³¹ U Sturbi, u zid stare kuće porodice Hrga nalazi se uzidan kamen u kome je uklesan konjanik sa golim mačem u desnoj ruci.²³² Ove Hrge iz Sturbe, zajedno sa Mišićima, 1893. godine su bili kmetovi Ive, Ante i Nike, sinova pokojnog Nike Jurkića iz Livna, no vjerojatno je i tu kuću Jurkićima prodao osiromašeni Mahmut-beg, jer su zemljista mirijska. Tu su, kod istih vlasnika, i kuća i mlin upisani kao mulk (privatno) zemljiste, pa bi to mogla da bude kuća Kositerovića.

U livanjskim gruntovnim knjigama nisu upisani Kositerovići, što znači da ih je u Sturbi nestalo između 1850. i 1878. godine, ili neposredno nakon dolaska Austrije u ove krajeve.

BENKOVIĆI

Hlivanski begovi Benkovići u XVI stoljeću iseljavaju na područje današnjeg grada Benkovca, koji tada po njima dobija ime. U ovom gradu i danas su dobro očuvani dvori begova Benkovića, U Kaštelu Benkovića, kako se danas oni zovu, smješten je gradski muzej. Kaštel je sagrađen početkom XVI stoljeća i to je utvrda kvadratnog oblika sa dvjema polukružnim kulama prema jugu i zapadu.²³³

Na ovom području boravili su i livanjski begovi Atlagići. Atlagića kula, selo udaljeno 4 kilometra od grada Benkovca dobilo je ime po ovoj livanjskoj porodici.

ZIJADIĆI

Godine 1661. slavni putopisac Evlija Čelebija stigao je u Livno preko Šujice i Borove glave. Uz opis grada Livna putopisac daje i opis bitke pod kulom Prolog na planini Dinari kojom prilikom su livanjski vojnici izvojevali sjajnu pobjedu u kojoj je ubijeno 1060 neprijateljskih vojnika, a 774 su zarobljena. Tim povodom stari Atlagić je u Odžaku priredio veliku gozbu u čast valije i pobjedonasne vojske. Evlija Čelebija veli da je bio i kod dvora bega Zijadića.²³⁴

²²⁹ Pro populo, Život i djelo fra Lovre Karaule (1800-1875), *Poviestica Kratka*, Svjetlo riječi, Sarajevo, 2000. str.304.

²³⁰ Na izvoru Sturbe Franjevački samostan Sv. Petra i Pavla na Gorici kod Livna posjedovao je 1893. godine kuću i mlin u mulkovnom vlasništvu. Grunt Livno, KO Potočani, ZKU 31, KČ 358/1 i 380.

²³¹ S. Manderalo: *Ibid.* Str. 58.

²³² Opis tog kamena, veličine 120x54x28, daje Manderalo. Na njemu je konjanik lovac mačem snažno zamahnuo jureći jelena. Kako je ovaj kamen uzidan u zid, moguće je da je upotrijebljen prilikom zidanja kuće i da nije klesan tom prilikom. Iznad ulaznih vrata je naknadno postavljen nadvratnik sa astralnim motivima i objektom koji liči na kuću. S. Manderalo: *Ibid.* Str. 58.

²³³ Dr. Nikola Jakšić, Benkovac i okolica u srednjem vijeku, Split, 2000.

²³⁴ Firdus A: Livno od najstarijih vremena do 1878 godine (rukopis), Sarajevo, 1967. str. 66. Podatak je iz primjerka koji se čuva u biblioteci Franjevačkog samostana Sv. Petra i Pavla na Gorici kod Livna.